

C:\Users\Plazma\Desktop\Knhy pdf\Chesterton_Gilbert_Keith-Ortodoxie.PDB

PDB Name: Chesterton_Gilbert_Keith-Ortodoxie
Creator ID: REAd
PDB Type: TEXT
Version: 0
Unique ID Seed: 0
Creation Date: 7.7.2004
Modification Date: 7.7.2004
Last Backup Date: 1.1.1970
Modification Number: 0

Gilbert Keith Chesterton

ORTODOXIE

I. kapitola

Úvod na obranu všeho ostatního

Jedinou možnou omluvou této knihy je to, že je odpovědí na výzvu. I sváteční střelec vypadá důstojně, odhodlá-li se k souboji. Když jsem před časem vydal pod názvem Heretikové řadu uspěchaných, ale upřímně míněných pojednání, někteří kritikové, jejichž inteligence si velmi vážím (веду zejména G. S. Streeta), se vyjádřili, že je sice ode mne velmi hezké chtít na každém, aby vyložil svůj světový názor, ale sám že jsem se pečlivě vyhnul tomu, abych své rady podepřel příkladem. "Začnu se starat o filozofii," prohlásil pan Street, "až nám pan Chesterton vysvětlí svou." Bylo možná trochu neopatrné navrhnout něco takového člověku, který je až příliš ochoten psát knihy na sebenepatrnější podnět. Nicméně, i když pan Street dal popud k vzniku této knihy, nemusí ji číst. Bude-li ji však číst, zjistí, že jsem se na jejích stránkách neexaktním a subjektivním způsobem, spíše řadou obrazných přirovnání než přísnou dedukcí, pokusil formulovat filozofii, k níž jsem dospěl. Nenazvu ji svou filozofií, protože jsem ji nevytvořil. Vytvořil ji Bůh a lidstvo, a ona utvořila mne.

Často se mi chtělo napsat příběh o anglickém mořeplavci, který se poněkud zmýlí při výpočtu správného kursu své jachty a objeví Anglii v domnění, že jde o nový ostrov v jižních mořích. Pokaždé však zjistím, že mám buď příliš mnoho práce, nebo že jsem příliš líný, abych napsal takové skvělé dílo; a tak bude snad lépe, použiji-li této myšlenky pro svůj filozofický výklad. Bezpochyby bude mít každý dojem, že si onen muž, který přistál (po zuby ozbrojen a dorozumívaje se rukama) s úmyslem vztyčit britskou vlajku na barbarském chrámu, připadal jako hlupák, když zjistil, že ten chrám je pavilón v Brightonu. Nechci to popírat. Domnívá-li se však někdo, že to hlupák byl, anebo že si připadal pouze směšný a nic víc, pak dostatečně nepochopil hluboce romantickou povahu hrdiny tohoto příběhu. Jeho omyl byl vlastně velmi záviděníhodný; a byl-li opravdu mužem, za jakého jej považují, byl si toho určitě vědom. Neboť co může být krásnějšího než v několika minutách současně prožít fascinující hrůzu výpravy do neznámé země a pocit hlubokého bezpečí při návratu domů? Co může být lepšího než dobrodružné objevení jižní Afriky bez nechutné nutnosti přistát u jejích břehů? Co může být úžasnějšího než chtít objevit Nový Jižní Wales a pak si v proudu šťastných slz uvědomit, že je to vlastně ten starý jižní Wales? Právě tohle je, alespoň podle mého mínění, hlavní problém filozofů a v jistém smyslu i hlavní téma této knihy. Jak lze docílit, abychom nad světem žasli a přitom se v něm cítili doma? Jak může tento svět, toto podivné kosmické město, kde je tolik lidí a tolik obludných starobylých lamp, poskytnout okouzlení neznámem a současně dát pohodlí a výsady domova?

Dokázat, že nějaká víra nebo filozofie je správná ze všech hledisek, by bylo příliš velkým úkolem i pro mnohem větší knihu, než je tahle; je třeba držet se jediné metody a já navrhuji tuto: Chci ukázat, že má víra dokonale vyhovuje dvojznačné duchovní potřebě spojovat důvěrné známé s neznámým, což křesťanství správně nazvalo romantikou. Neboť už samo slovo romantika zahrnuje v sobě tajemství a starobylý význam Říma. Každý, kdo chce začít něco vyvracet, by měl hned na začátku říct, co vyvracet nemíní. A kromě toho, že vytýčí, co hodlá dokázat, měl by vždycky uvést i to, co dokazovat nehodlá. Věc, kterou nemíním dokazovat, kterou chci vzít jako základ společný autoru i běžnému čtenáři, je právě tato potřeba aktivního i barvitého života, plného fantazie a básnické zvědavosti, po němž aspoň člověk na Západě, jak se zdá, vždycky toužil. Řekne-li někdo, že zánik je lepší než existence, nebo že holá existence je lepší než rozmanitost a dobrodružství, pak nepatří k normálním lidem, k nimž mluvím. Dává-li někdo přednost nicotě, nemohu mu dát nic. Avšak téměř všichni lidé, s nimiž jsem se kdy setkal v této západní společnosti, v níž žiji, budou souhlasit s všeobecnou zásadou, že takový život praktické romantiky, kombinaci něčeho zvláštního s něčím bezpečným, potřebujeme. Potřebujeme se dívat na svět tak, abychom měli současně pocit úžasu i pocit, že jsme vítáni. Potřebujeme být v této zemi divů šťastni, aniž bychom kdy měli pouhý pocit pohodlí. A právě touto předností své víry se budu hlavně zabývat na těchto stránkách.

Mám zvláštní důvod, abych se ještě zmínil o muži s jachtou, který se objevil v Anglii. Neboť tím mužem s jachtou jsem já sám. Já jsem objevil Anglii. Nevím, jak bych se měl v této knize vyhnout zmínkám o sobě, a upřímně řečeno také nevím, jak se vyhnout tomu, aby nebyla nudná. Nudnost mě však zproští obvinění, které snášim nejhůř - obvinění z

uštěpačnosti. Pouhou povrchní sofistikou pohrdám ze všeho nejvíc a snad je docela zdravé, že právě z ni jsem všeobecně obviňován. Neznám nic tak hodného opovržení jako pouhý paradox: je to jen důmyslná obrana toho, co se hájit nedá. Kdyby bylo pravda (jak se říká), že Bernard Shaw žije z paradoxů, musel by být docela obyčejným milionářem; neboť člověk myšlenkově tak činný dovede vymyslet sofisma každých pět minut. Je to snadné jako máni; a také to lhaní je. Ve skutečnosti je ovšem pan Shaw krutě brzděn tím, že lhát nedovede, ledaže si myslí, že lež je pravda. Zjistuji, že sám jsem též svírán stejnými nesnesitelnými pouty. Nikdy v životě jsem neřekl něco jen proto, aby to bylo vtipné - i když samozřejmě trpím běžnou lidskou ješitností a mohu považovat něco za vtipné jen proto, že jsem to řekl sám. Něco jiného je popsat rozhovor s Medusou nebo okřídleným lvem, tvorem, který neexistuje, a něco jiného je objevit, že nosorožec existuje, a mít pak radost z toho, že vypadá jako by neexistoval. Člověk pátrá po pravdě, ale může se stát, že jde instinktivně za méně obvyklými pravdami. A já věnuji tuto knihu s nejvřelejšími city všem těm sympatickým lidem, kterým se nelíbí to, co píšu, a kteří to považují (pokud vím, tak zcela oprávněně) za trapné šaškovství nebo za nudné opakování jednoho a téhož vtipu.

Je-li totiž tahle kniha vtipem, pak je to vtip na mě. Já jsem ten, kdo s neobyčejnou odvahou objevil, co bylo objeveno už dávno. Obsahují-li následující řádky nějaký prvek frašky, je to fraška na můj účet; neboť tato kniha vysvětluje, jak jsem si představoval, že budu první, kdo přistane v Brightonu, a jak jsem pak zjistil, že jsem poslední. Vypráví o dobrodružstvích, která jsem prožil, když jsem se sloní neohrabaností objevoval samozřejmě. Nikdo nemůže pokládat můj případ za směšnější než já sám. Žádný čtenář mě nemůže obvinít, že si z něj chci dělat blázna; v tomto příběhu jsem bláznem já a žádný rebel mě nesvrhne z mého trůnu. Ochotně se přiznávám ke všem bláhovým tužbám konce devatenáctého století. Jako všichni ostatní drobní snaživci jsem chtěl předstihnout dobu. Jako oni jsem se pokoušel předstihnout pravdu o deset minut. A zjistil jsem, že jsem za ní osmáct set let pozadu. Namáhal jsem hlasivky a vykřikoval své pravdy s trapným přeháněním mladistvých. A byl jsem potrestán nejpatričtějším a nejkomičtějším způsobem, neboť jsem své pravdy sice podržel, ale objevil jsem, že to nejsou pravdy, nýbrž že nejsou moje. Když jsem si představoval, že stojím sám, byl jsem ve skutečnosti ve směšném postavení člověka, za nímž stojí celé křesťanství. Snad jsem se - nebe mi to odpusť - snažil být originální; podařilo se mi však vymyslet jen podřadnou kopii toho, co už existovalo jako tradice civilizovaného náboženství. Mořeplavec myslel, že první objevil Anglii; já jsem myslel, že jsem první objevil Evropu. Pokoušel jsem se vynalézt vlastní herezi; a když jsem své dílo dokončil, zjistil jsem, že je to ortodoxní nauka.

Snad bude někoho zajímat vyprávění o tomto šťastném flašku. Přítel i nepřítel se snad pobaví čtením o tom, jak jsem se z pravdy zapadlé legendy nebo z nepravdy uznávané filozofie postupně poučoval o věcech, o nichž jsem se mohl poučit z katechismu - kdybych se byl z něho vůbec kdy učil. Snad bude nebo také nebude zábavné číst, jak jsem v anarchistickém klubu nebo v babylónském chrámu našel nakonec to, co jsem mohl najít v nejbližším farním kostele. Zajímá-li někoho, jak se v určitém pořádku spojilo polní kvítí a věty zaslechnuté v autobuse, politické události a nesnáze mládí, aby vytvořily jisté přesvědčení o křesťanské ortodoxii, pak si možná přečte tuto knihu. Ale ve všem vládne rozumná dělba práce: Napsal jsem ji sice, ale nic na světě mě nedonutí, abych ji četl. Připojuji jedinou čistě formální poznámku, která má, jak se sluší, místo na začátku knihy. Tyto eseje se týkají pouze dané skutečnosti, že základní křesťanská teologie (shrnutá dostatečným způsobem v Apoštolském vyznání víry) je nejlepším zdrojem energie a zdravé etiky. Jejich úkolem není zabývat se sice velmi poutavou, ale zcela odlišnou otázkou, kde autorita, oprávněná hlásat tuto víru, sídlí. A říkám-li ortodoxie, míním tím apoštolskou víru, jak ji donedávna chápal každý, kdo si říkal křesťan, a kromě toho též obecné historické chování těch, kteří takovou víru měli. Pouze pro nedostatek místa jsem nucen omezit se na vyličení toho, co dala tato víra mně; nedotýkám se otázky, tolik přetřásané moderními křesťany, odkud se vzala. Nejde o teologické pojednání, nýbrž o jakousi nepořádnou autobiografii. Zajímá-li se však někdo o mé názory na skutečnou povahu oné autority, stačí, vysloví-li pan G. S. Street novou výzvu, a já mu napíšu další knihu.

II. kapitola Maniak

Veskrze svěští lidé nerozumějí ani světlí; zcela se spoléhají na několik cynických zásad, které nejsou pravdivé. Vzpomínám si, že jsem jednou šel s úspěšným nakladatelem, který pronesl poznámku, jakou jsem slýchal často předtím: je to opravdu skoro jakési motto moderního světa. Já je však slýchal až příliš často, a náhle jsem si uvědomil, že na něm nic není. Nakladatel se vyjádřil o komsi: "Ten člověk bude mít úspěch; věří v sebe." A vzpomínám si, jak jsem zaujat jeho výrokem zdvihl hlavu a spatřil autobus, na němž bylo napsáno "Hanwell". Hanwell je londýnské předměstí s ústavem pro choromyslné. Řekl jsem mu: "Chcete vědět, kde jsou lidé, kteří v sebe věří nejvíce? Mohu vám to prozradit. Známu muže, kteří mají kolosálnější víru v sebe než Napoleon nebo Caesar. Vím, kde září stálce jistoty a úspěchu. Mohu vás zavést k domům nadlidí. Ti, kdo skutečně věří v sebe, jsou všichni v blázinci." Řekl mímě, že je přece jenom hodně lidí, kteří věří v sebe a nejsou v blázinci. "To ano," odpověděl jsem, "a vy byste je mohl znát nejlíp. Ten opilý básník, kterému jste nechtěl vydat nudnou tragédii, věřil v sebe. Ten postarší pastor s epickou básní, před kterým jste se schovával v zadní kanceláři, také věřil v sebe. Kdybyste se řídil svou obchodní zkušeností místo svou ošklivou individualistickou filozofií, věděli byste, že víra v sebe je nejobvyklejší známkou budižkničemu. Herci, kteří neumějí hrát, věří v sebe; i dlužníci, kteří nejsou schopni platit. Bylo by mnohem správnější konstatovat, že ten, kdo věří v sebe, zcela jistě zklame. Naprostá sebedůvěra je nejenom hříchem; naprostá sebedůvěra je slabostí. Bezmezná víra v sebe je právě tak hysterická a pověřivá jako víra v Kačenku Novákovou. Člověk, který ji má, má na čele napsáno "Hanwell" tak jasně, jako je to napsáno na tomhle autobusu." A na to všechno mi dal můj přítel nakladatel tuto velmi hlubokou a působivou odpověď: "Dobrá, nemá-li člověk věřit v sebe, v co jiného má věřit?" Nechal jsem se slyšet až po dlouhé

přestávce: "Půjdu domů a napíšu knihu jako odpověď na tuto otázku." A tohle je tedy ta kniha.

Myslím, že může docela dobře začít tam, kde začala naše debata - v sousedství blázince. Moderní mistři vědy velmi zdůrazňují, že každé zkoumání má začít faktem. Právě tak uznávali tuto nutnost i staří náboženští myslitelé. Začali faktem hříchu - faktem tak praktickým jako brambory. Ať už člověk mohl být umyt v zázračných vodách, nebo ne, rozhodně nebylo pochyb, že umýt potřebuje. Jistí náboženští představitelé v Londýně, a nejsou to pouze materialisté, začali však dnes popírat ne onu na výsost pochybnou vodu, nýbrž onu nepochybnou špinu. Někteří noví teologové neuznávají dědičný hřích, který je jediným článkem křesťanské víry, jež lze fakticky dokázat. Někteří stoupenci R. J. Campbella ve své až přepjaté duchovnosti připouštějí u člověka božskou bezhříšnost, kterou nemohou uzříti ani ve snách. Přitom zásadně popírají lidskou hříšnost, kterou mohou vidět na ulici. Největší světci i největší skeptikové brali pozitivní zlo jako východisko svých diskusí. Je-li pravda (a to rozhodně je), že člověk může cítit vybranou rozkoš, když stahuje kočku z kůže, vyvodí z toho náboženský filozof jen jeden ze dvou závěrů. Musí buď popřít boží existenci, jak to činí všichni ateisté, nebo musí popřít momentální jednotu mezi Bohem a člověkem, jak to činí všichni křesťané. Noví teologové, jak se zdá, považují za svrchovaně rozumové řešení popřít existenci kočky.

V této pozoruhodné situaci je zřejmě nemožné začít (s nějakou nadějí na obecnou odezvu) s faktem hříchu, jak to činili naši předkové. Právě tento fakt, který jim byl (a je i mně) nad slunce jasný, byl neobyčejně silně zatemněn nebo popírán. Avšak i když tito modernisté popírají existenci hříchu, myslím, že ještě nepopřeli existenci blázince. Shodujeme se dosud v tom, že se rozum může zhroutit stejně nepochybně jako dům. Lidé popírají peklo, ale ne-popírají ještě Hanwell. Pro první potřebu naší diskuse může tedy stát ústav pro choromyslné na někdejšími místě pekla. Jako totiž byly všechny myšlenky a teorie kdysi posuzovány podle toho, zda vedou ke ztrátě duše, tak pro náš přítomný účel lze všechny moderní myšlenky a teorie posuzovat podle toho, zda vedou ke ztrátě rozumu.

Je pravda, že někteří mluví o šílenství lehkomylně a povrchně. Jako o něčem přitažlivém. Avšak zamysleme-li se nad tím třeba jen na chvíli, ukáže se, že je-li nějaká choroba krásná, je to obyčejně choroba někoho druhého. Slepec je možná originálnější; Je však třeba dvou očí, aby ta originalita byla vidět. A podobně i nejvýstřednější poezie šílenství se může líbit jen lidem zdravého rozumu. Pro šílence je jeho šílenství zcela prozaické, protože je naprosto pravdivé. Člověk, který se pokládá za kuře, se sám sobě jeví obyčejný jako kuře. Člověk, který se považuje za kus skla, se sobě jeví všední jako sklo. Je to stejnorodost myslí, která ho činí všedním a která z něho dělá šílence. Nám se zdá dokonce zábavným jen proto, že vidíme komičnost jeho představy; a protože on sám ji nechápe, zavřeli ho do Hanwellu. Krátce řečeno, podivínství je nápadné jen normálním lidem. Podivínství není nápadné podivínům. Proto je pro normální lidi svět plný vzrušení, kdežto podivíni si stále stěžují, jak je život nudný. To je také důvod, proč nové romány tak rychle zapadají a proč jsou staré pohádky stále živé. V starých pohádkách je hrdina normální mladý muž. Úžasná jsou jen jeho dobrodružství; ohromují ho, poněvadž je normální. V moderním psychologickém románu je hrdina nenormální; střed není uprostřed. Proto v něm ani nejfantastičtější dobrodružství nevyvolají náležitou odezvu a kniha je fadní. Můžete vymyslet příběh o hrdinovi mezi draky, ale ne o draku mezi draky. Pohádka vypráví o tom, co učiní normální člověk v bláznivém světě. Strážlivý realistický román dneška popisuje zásadně to, co ve všedním světě udělá šílenec.

Začneme tedy blázincem: z této zlověstné a fantastické hospody se vydejme na svou intelektuální pouť. A máme-li usilovat o filozofii zdravého rozumu, musíme především vymýtit jeden velký a rozšířený omyl. Všude panuje názor, že fantazie, zejména kontemplativní fantazie, je nebezpečná duševní rovnováže člověka. O básnících se běžně mluví jako o lidech psychologicky nespolehlivých a mezi ověňčováním hlavy vavřínem a strkáním slámy do vlasů existuje obecně jakási neurčitá asociace. Avšak fakta i dějiny naprosto odporují tomuto názoru. Velcí básníci byli většinou nejen duševně zdraví, nýbrž i neobyčejně praktičtí; a hlídal-li Shakespeare někdy návštěvníkům divadel koně, bylo to zřejmě proto, že byl spolehlivý. Fantazie nevede k šílenství. Co vskutku k šílenství vede, je rozum. Nezblázní se básníci, ale hráči šachu. Šílí matematikové a pokladníci; zřídka kdy tvůrčí umělci. Jak se ještě ukáže, neútočím v žádném smyslu na logiku, tvrdím jen, že toto nebezpečí tkví v logice, nikoli ve fantazii. Umělecké otcovství je stejně zdravé jako fyzické otcovství. A kromě toho je třeba připomenout, že kdykoli byl některý básník skutečně morbidní, bylo to obvykle proto, že měl nějakou slabinu v rozumu. Poe byl například vskutku morbidní; ale ne pro své básnické nadání, nýbrž proto, že měl zvlášť analytického ducha. I šachy mu byly příliš poetické; neměl je rád, poněvadž jsou v nich koně a věže jako v básních. Dával nepokrytě přednost černým kamenům dámy, protože se více podobaly schematickým bodům diagramu. Snad ze všech nejpádnější doklad je ten, že pouze jediný velký anglický básník zešílel - totiž Cowper. A k šílenství byl rozhodně dohnán logikou, ohavnou a nepochopitelnou logikou předurčení. Poezie mu nebyla nemocí, nýbrž lékem a zčásti ho udržovala při zdraví. Umožňovala mu občas zapomenout na rudé a žizlivé peklo, k němuž ho na široké hladině u bílých leknínů řeky Ousy stahovala jeho nešťastná víra v predestinaci. Byl zatracen Janem Kalvinem a téměř zachráněn hrdinou své komické balady, Janem Gilpinem. Všude můžeme vidět, že snění z lidí šílence nedělá. Kritikové jsou mnohem pomatenější než básníci. Homér sám je dostatečně ucelený a vyvážený; teprve jeho kritikové ho trhají na výstřední cáry. Shakespeare je zcela sám sebou; jen někteří jeho kritici objevili, že je někým jiným. Ačkoli svatý Jan Evangelista spatřil ve svém vidění mnoho podivných oblud, žádná z nich nebyla tak výstřední jako leckterí jeho vykladači. Je to zcela prosté: Poezie je zdravá, protože plyne lehce po nekonečném moři. Rozum se snaží to nekonečné moře přeplout a učinit je tak konečným. Výsledkem je pak duševní vyčerpání. Přijímat všechno je hra, rozumět všemu je námaha. Básník touží jen po vzletu a expanzi, po světě, v němž by se mohl volně rozvinout. Jeho jediným přáním je dostat hlavu do nebe. Logik se naopak snaží dostat nebe do své hlavy. A co praskne, je hlava.

Je to maličkost, ale ne bezvýznamná, že tento křiklavý omyl je obvyčejně podpírán křiklavé nesprávnou citací. Všichni jsme slyšeli uvádět proslulý verš Drydenův, že "velký génius je blízce spřízněn s šílenstvím." Dryden to však takhle neřekl; byl sám velký génius a věděl, o čem jde. Stěží by se byl našel romantičtější nebo rozumnější člověk, než byl on. To, co Dryden řekl, zní přesně: "Velký rozum je často s šíleností blízce spřízněn;" a to je pravda. Je to právě ona pohotovost čirého intelektu, již hrozí pomatení. Také by si lidé mohli vzpomenout, o kom Dryden mluvil. Neměl na

mysli nějakého mystického vizionáře, jako byl Henry Vaughan nebo George Herbert. Mluvil o cynickém světáku, diplomatu, velkém praktickém politikovi. Takoví lidé Jsou skutečně blízce spřízněni s šilenstvím. Neustálá kalkulace s vlastními i cizími myšlenkami je nebezpečné povolání. Proměňovat mysl je pro rozum vždycky riskantní. Jakýsi vtipálek se jednou zeptal, proč Angličané říkají "potrhlý jako kloboučník". Někdo ještě uštěpačnější by mohl odpovědět, že kloboučník je potřeštěný, poněvadž musí měřit lidské hlavy.

A jsou-li velcí rozumáři často maniakové, Je stejně pravdivé, že i maniakové jsou obvykle velcí rozumáři. Když jsem se dostal s časopisem Polnice do polemiky o svobodné vůli, pan R. B. Suthers, tento schopný spisovatel, prohlásil, že svobodná vůle je šilenství, protože znamená bezdůvodné jednání, a bezdůvodné je jednání šílence. Nehodlám se tu zabývat zhoubným pochybením deterministické logiky. Je přece zřejmé, že může-li být nějaké jednání bezdůvodné, i když jde o jednání šílence, determinismus neplatí. Může-li být řetěz příčin přerušen pro šílence, může být přerušen pro člověka vůbec. Mým cílem je však poukázat na něco praktičtějšího. Je možná přirozené, že moderní marxistický socialista neví nic o svobodné vůli. Je však jisté pozoruhodné, neví-li moderní marxistický socialista nic o šilencích. A pan Suthers zřejmě o nich neví. Neboť poslední věc, kterou lze o bláznů říct, je, že jeho činy Jsou bezdůvodné. Jestliže lze nějaké lidské jednání nazvat v povšechném smyslu bezdůvodné, pak jsou to drobné úkony zdravého člověka, který si píská při chůzi, seká holi do trávy, přešlapuje nebo si mne ruce. Právě šťastný člověk dělá zbytečné věci; nemocný není dost silný, aby dělal zbytečnosti. Takové bezstarostné a bezdůvodné počínání šílenec nikdy nepochopí; neboť šílenec (právě tak jako determinista) vidí ve všem příliš mnoho příčinnosti. Každému takovému bezděčnému počínání by šílenec přikládal konspirativní význam. Domníval by se, že sekání do trávy je útokem na soukromé vlastnictví. Přešlapování by považoval za smluvené znamení pro spiklence. Kdyby se šílenec mohl stát na okamžik bezstarostným, uzdravil by se. Každý, kdo měl to neštěstí mluvit s lidmi postiženými nebo ohroženými duševní chorobou, ví, že nejprůšernějším příznakem jejich stavu je děsivý smysl pro detail, spojování jedné věci s Jinou na mapě složitější než bludiště. Budete-li debatovat s šilencem, Je nanejvýš pravděpodobné, že prohrajete, neboť v mnohém směru se jeho mysl pohybuje tím rychleji, že není zdržována věcmi, které provázejí správný úsudek. Není bržděn smyslem pro humor, ani láskou, ani němými jistotami zkušenosti. Je tím logičtější, že ztratil jisté zdravé city. To, co se tedy v tomto ohledu říká o šilenství, vede vlastně ke klamnému závěru. Šílenec není člověk, který by pozbyl rozumu. Šílenec je člověk, který pozbyl všeho kromě rozumu.

Šilencův výklad o nějaké věci je vždycky úplný a v čistě rozumovém smyslu často uspokojivý. Nebo, řečeno přesněji, není-li jeho výklad přesvědčivý, je alespoň nenapaditelný; a to lze pozorovat zejména na dvou nebo třech nejběžnějších druzích šilenství. Řekne-li například někdo, že se lidé proti němu spikli, nedá se mu to vyvrátit; leda námitkou, že všichni lidé popírají, že by byli spiklenci; ale to by právě spiklenci asi dělali. Jeho výklad odpovídá faktům zrovna tak jako váš. Nebo řekne-li někdo, že je právoplatným anglickým králem, nepomůže tvrzení, že ho existující vládní moc považuje za bláznů; neboť kdyby byl opravdu anglickým králem, bylo by to to nejmoudřejší, co by existující vládní moc mohla udělat. Nebo bude-li se někdo prohlašovat za Ježíše Krista, nelze prostě odpovědět, že svět popírá jeho božství, neboť by popíral i božství Krista pravého.

A přesto šílenec nemá pravdu. Pokusíme-li se však jeho blud přesně popsat, zjistíme, že to není tak snadné, jak jsme předpokládali. Snad nejvýstižněji lze říci, že se jeho mysl pohybuje v dokonalém, ale těsně uzavřeném kruhu. Malý kruh je stejně nekonečný jako velký; ale ačkoli je stejně nekonečný, není tak velký. Podobně je šilencův výklad zrovna tak celistvý jako výklad správný, jenže není tak obsáhlý. Kulka je stejně kulatá jako svět, ale svět to není. Existuje úzce pojatá univerzalita; existuje zmenšená a omezená nekonečnost; lze to pozorovat na mnoha moderních náboženstvích. A proto, nazíráno zcela objektivně a empiricky, můžeme říct, že nejvýraznější a nejnepochybnější známkou šilenství je tato kombinace logické úplnosti a duchovního ztížení. Bláznova teorie vykládá velmi mnoho věcí, ale vykládáje málo obsažně. Tím chci říct, že kdybychom měli co činit s duchem propadajícím morbiditě, naší hlavní starostí by neměla být argumentace; měli bychom mu spíš poskytnout čerstvý vzduch, přesvědčit ho, že vně dusného ovzduší jediného argumentu existuje něco čistšího a svěžejšího. Dejme tomu, například, že jde o první případ, který jsem vybral jako typický - o člověka, který obviňuje každého ze spiknutí proti sobě. Kdybychom měli vyjádřit nejhlubší pocit nesouhlasu a protestu proti této utkvělé představě, myslím, že bychom museli říct asi toto: "Ale ano, uznávám, že máte svou pravdu a že vám na ní záleží a že se mnoho věcí shoduje s jinými věcmi tak, jak říkáte. Uznávám, že váš výklad vysvětluje mnohé; ale kolik toho vynechává! Což není na světě jiný případ než váš? A zabývají se snad všichni lidé jenom vaší záležitostí? Připusťme, že udané podrobnosti souhlasí: snad to byla jen lest, že si vás ten člověk na ulici zdánlivě nevšiml; možná že se vás strážník ptal na jméno jenom proto, že už je znal. Ale oč šťastnější byste byl, kdybyste věděl, že se tito lidé o vás vůbec nestarají! Jak by se váš život zvětšil, kdyby se v něm vaše já dovedlo zmenšit; kdybyste se skutečně dokázal dívat na jiné lidi s obyčejnou zvědavostí a s potěšením; kdybyste je viděl chodit tak, jak jsou, v jejich slunném sobectví a mužné lhostejnosti! Začal byste se o ně zajímat, protože oni se o vás nezajímají. Utekl byste z toho titěrného a dryádnického divadla, kde se hraje stále jen ta vaše nicotná zápletka, a octl byste se pod svobodnější oblohou, na ulici plné skvělých neznámých lidí." Nebo dejme tomu, že půjde o druhý případ, o člověka, který si činí nárok na korunu; pak by bylo nutno odpovědět asi takhle: "Dobrá, snad opravdu víte, že jste anglickým králem; ale co na tom záleží? Vzchopte se a jedním velkolepým rázem se z vás stane lidská bytost a budete shlížet spatra na všechny krále světa." Nebo třetí případ, šílenec, který se pokládá za Krista. Kdybychom měli vyjádřit, co cítíme, museli bychom říct: "Tak jste tedy Stvořitelem a Vykupitelem světa; ale musí to být malý svět! To bydlíte opravdu v malém nebi, kde andělé nejsou větší než motýli. Musí být smutné být Bohem, takovým nepřiměřeným Bohem! Což neexistuje plnější život a podivuhodnější láska než vaše? A musí skutečně veškeré lidstvo skládat svou víru ve vaše chabé a trapné slitování? Oč šťastnější byste byl, kdyby kladivo nějakého vyššího boha rozbilo váš malý vesmír, rozhodilo hvězdy jako cetky a zanechalo vás jako ostatní lidi ve volném širém prostoru, abyste se mohl podívat vzhůru i dolů!"

A je třeba připomenout, že i nejčistší praktická věda pojmá duševní poruchy tímto způsobem; nesnaží se s nimi polemizovat jako s herezemi, nýbrž je prostě hledí zlomit jako nějaké kouzlo. Ani moderní věda ani staré náboženství nevěří v úplnou svobodu myšlení. Teologie odmítá některé myšlenky jako rouhačské, věda odmítá některé myšlenky jako morbidní. Jisté náboženské společnosti zrazovaly od přemýšlení o sexuálních otázkách. Současná vědecky orientovaná společnost důrazně varuje před přemýšlením o smrti. Smrt je fakt, ale považuje se za morbidní fakt. A ve vztahu k lidem, jejichž morbidita se stává mánií, dbá moderní věda o čistou logiku ještě méně než tančící derviš. V takových případech nestačí, aby nešťastník toužil po pravdě; musí toužit po zdraví. Nezachrání ho nic než slepý pud po normalitě jako u zvířete. Duševní poruchy se nelze zbavit pouhým myšlením, protože je to právě orgán myšlení, který onemocněl, stal se neovladatelným a jakoby závislým. Záchranu může poskytnout jedině vůle nebo víra. Jakmile se začne pohybovat jen rozum, pohybuje se v starém vyjetém logickém kruhu stále dokola, jako cestující třetí třídy Londýnské okružní dráhy bude jezdit stále dokola, dokud se nevzchopí k ráznému a tajemnému úkonu vůle a nevystoupí na Gower Street. Všecko tu závisí na rozhodnutí; dveře nutno zavřít navždycky. Každý lék je zoufalým pokusem. Každé vyléčení je zázrak. Léčit šilence není disputace s filozofem; je to vymítání ďábla. A třebaže lékaři a psychologové postupují při této práci zcela klidně, jejich přístup je hluboce netolerantní - tak netolerantní jako Krvavá Marie. Podle jejich názoru musí člověk přestat myslet, chce-li žít. Doporučuji vlastně intelektuální amputaci. Pohoršuje-li tě tvá hlava, utni ji; neboť je lepší vejít do nebeského království nikoli jako dítě, nýbrž i jako hlupák, než být s celým svým intelektem uvržen do pekla - nebo do bláznice.

Taková je zkušenost šilence; obvykle je to rozumář, často úspěšný rozumář. Lze ho bezpochyby překonat pouhým rozumem a jeho případ pojmut logicky. Mnohem přesněji se však dá vyjádřit obecnými, ba dokonce estetickými prostředky: Přebývá v čistém a dobře osvětleném vězení jediné myšlenky; je zaostřen v jediný bolestivý hrot. Postrádá zdravé nerozhodnosti a zdravé složitosti. Jak jsem už vysvětlil v úvodu, rozhodl jsem se popsat v těchto prvních kapitolách svůj názor spíše řadou přirovnání než formou nějaké ucelené nauky. Obraz šilence jsem vykreslil tak podrobně z toho důvodu, že stejně jako na mě působí šilence, působí na mě i většina moderních myslitelů. Onen neklamný způsob vyjadřování a tón, který slyším z Hanwellu, zní dnes též z dobré poloviny stolic vědy a sídel učenosti; a většina pomatených doktorů je pomatená víc než v jednom smyslu. Všichni vykazují přesně tutéž kombinaci, na kterou jsem upozornil: kombinaci expanzivního a vyčerpávajícího rozumu se zúženým praktickým smyslem. Jsou univerzální pouze v tom, že se chopí jediného chabého vysvětlení a rozvedou je do velké šíře. Avšak nedostatečná formule zůstane nedostatečná, i když ji budeme roztahovat sebevíc. Vidí šachovnici jako bílá pole na černém pozadí, a je-li jimi vydlážděn vesmír, je to stále jen bílé na černém. Jako šilence nedovedou ani tito párioové změnit své stanovisko; jsou neschopni duševního úsilí, které by jim umožnilo vidět též černé na bílém.

Vezměme nejprve zřejmý případ materialismu. Jako výklad světa má materialismus jistý druh šílené prostoty. Kvalitativně se neliší od šilencovy argumentace: máme okamžitě dojem, že zahrnuje všechno a zároveň všechno vynechává. Zamyslete se nad některým schopným a upřímným materialistou, jako je například pan McCabe, a ihned se dostaví tento jedinečný pocit. Rozumí všemu, ale ne všechno se zdá hodné porozumění. Jeho vesmír je snad úplný do posledního nýtu a kolečka, ale přesto je menší než náš svět. Jeho systém, právě tak jako dokonale jasný systém šilence, z nějakého důvodu zřejmě nepočítá s cizí energií a s velkou lhostejností země; nemyslí na skutečné věci země, na bojující národy nebo na hrdé matky, na první lásku nebo na strach z moře. Země je hrozně veliká a vesmír hrozně malý: je snad nejmenším místem, kam člověk může schovat hlavu.

Chtěl bych zdůraznit, že se prozatím nezabývám vztahem těchto názorů k pravdě, nýbrž pouze k zdraví. V pozdějším průběhu diskuse se budu moci, doufám, věnovat otázce objektivní pravdivosti; zde mluvím toliko o psychologickém jevu. Nepokouším se zatím dokázat Haeckelovi, že materialismus je nepravdivý, jako jsem se nepokoušel dokázat člověku, který se pokládal za Krista, že je v zajetí omylu. Poukazují pouze na to, že oba případy mají stejný druh úplnosti a stejný druh neúplnosti. Nechá-li zavřít netečná veřejnost někoho do bláznice, lze říci, že je to ukřižování boha, jehož svět není hoden. Takový výklad vysvětluje. Podobně je možné vysvětlit i řád vesmíru tak, že všechny věci, i lidské duše, jsou listy, které se nevyhnutelně rozvíjejí na naprosto nevědomém stromě - slepém určení hmoty. Také tento výklad vysvětluje, i když ovšem ne tak úplně jako výklad šilencův. Potíž je jen v tom, že normální rozum nejen že má námitky proti oběma, ale dokonce i stejnou námitku proti oběma. Přibližně ji lze vyjádřit asi tak, že je-li muž v bláznici skutečným bohem, mnoho božského na něm není. A podobně, je-li materialistův vesmír skutečným vesmírem, není na něm mnoho vesmírného. Věc se jaksi scvrkla. Božstvo je méně božské než většina lidí; a celý život (podle Haeckela) je něčím mnohem šedivějším, užším a primitivnějším než mnoho jeho jednotlivých úseků. Části se zdají větší než celek.

Musíme si totiž uvědomit, že materialistická filozofie (ať už je pravdivá nebo ne) omezuje rozhodně víc než náboženství. Všechny inteligentní myšlenky jsou ovšem v jistém smyslu omezené. Nemohou přesáhnout svou vlastní šíři. Křesťan je omezen stejným způsobem jako ateista: Nemůže pokládat křesťanství za omyl a přitom zůstat křesťanem; a ateista nemůže pokládat ateismus za omyl a přitom zůstat ateistou. Naproti tomu má materialismus v jistém speciálním smyslu víc omezení než spiritualismus. Pan McCabe mě pokládá za otroka, protože nesmím věřit v determinismus. Já pokládám za otroka pana McCaba, protože nesmí věřit ve vílu. Prozkoumáme-li však oba zákazy, zjistíme, že jeho zákaz je ve skutečnosti mnohem širší než můj. Křesťan si může podle libosti věřit, že ve vesmíru vládne ustálený řád a nevyhnutelný vývoj. Materialista však nesmí strpět na svém bezvadném stroji ani jedinou poskvrnu spiritualismu nebo zázračnosti. Ubohý pan McCabe si nesmí ponechat ani toho nejmenšího skřítku, i kdyby se mu schoval třeba do rukávu. Křesťan uznává, že je vesmír rozmanitý, dokonce různorodý; zrovna jako každý, kdo má zdravý rozum, ví, že člověk je složitá bytost, že je v něm něco ze zvířete, něco z ďábla, něco ze světce a něco z občana. Duševně zdravý člověk dokonce ví, že je v něm i kus blázna. Materialistův svět je však zcela jednoduchý a jednolitý; zrovna jako šíje šilence zcela jist, že je zdrav. Materialista je přesvědčen, že dějiny jsou prostě a výhradně řetězem příčinnosti; zrovna

jako je zmíněný chovanec ústavu pro choromyslné přesvědčen, že je prostě a výhradně kuřetem. Materialisté a šilení nemívají pochybnosti.

Spiritualistické nauky neomezují ducha tak jako materialistické negace. I když věřím v nesmrtelnost, nemusím o ní přemýšlet. Avšak nevěřím-li v nesmrtelnost, nesmím o ní přemýšlet. V prvním případě je cesta otevřena a mohu jít tak daleko, jak chci; v druhém případě je cesta uzavřena. Situace je však daleko horší a podobnost s šílenstvím ještě nápadnější. Naši námitkou proti vyčerpávající a logické teorii monomaniaka bylo to, že ať je správná či špatná, ničí postupně jeho lidskost; nemám na mysli jen laskavost, nýbrž i naději, odvahu, poezii, iniciativu, zkrátka vše, co je lidské. Vede-li například materialismus lidi k naprostému fatalismu (což obvykle bývá), je zcela pošetilé předstírat, že je v nějakém smyslu osvobozující silou. Je absurdní tvrdit, že šíříte svobodu, používá-li se svobodného myšlení pouze k zničení svobodné vůle. Deterministé přicházejí poutat, ne osvobozovat. Právem mohou nazvat svůj zákon "řetězem" příčinnosti. Je to nejhorší řetěz, jaký kdy spoutal lidskou bytost.

O materialistickém učení sice můžete mluvit jazykem svobody, je však zřejmé, že se celkově nehodí na toto učení o nic víc než na člověka zavřeného do blázince. Lze sice tvrdit, že se člověk může svobodně pokládat za vařené vejce, ale určitě mnohem přesvědčivější a významnější bude zjištění, že jako vařené vejce nemá svobodu jíst, spát, chodit nebo kouřit cigaretu. Podobně lze sice prohlásit, že smělý deterministický myslitel může podle chuti nevěřit v existenci svobodné vůle, ale mnohem přesvědčivější a významnější bude zjištění, že pak vlastně nemá možnost chválit, hanět, ospravedlňovat, nutit, trestat, odporovat pokušením, provokovat lidi, dělat novoroční předsevzetí, odpouštět hříšníkům, kárat tyrany, ba dokonce nemůže ani poděkovat za hořčici.

Než opustím toto téma, rád bych upozornil na podivný klam, že totiž materialistický fatalismus je jaksi nakloněn slitování, zrušení krutých trestů nebo vůbec jakýchkoli trestů. Pravý opak je pravda. Lze bezpečně tvrdit, že nauka o nutnosti nemění nic na stavu věci; že toho, kdo trestá, nechává trestat a laskavého přítele napomínat jako dřív. A pokusí-li se někdo omezovat, určitě to bude laskavý přítel a jeho napomínání. Náзор, že hříchy jsou nevyhnutelné, nepovede k odstranění trestů, odstraní jen přesvědčování. Jako je jisté, že determinismus vede k zbabělosti, tak je také jisté, že povede i ke krutosti. Determinismus není neslučitelný s krutým zacházením se zločinci. Možná, že je neslučitelný s laskavým zacházením se zločinci, neboť odmítá dovolávat se jejich lepších citů nebo je povzbuzovat v jejich mravním zápase. Determinista nevěří v působení na vůli, ale věří v změnu prostředí. Nesmí říct hříšníkovi "Jdi a už nehřeš", protože hříšník nemůže nehřešit; ale může ho hodit do vařícího oleje, neboť vařící olej je prostředí. Proto má materialista, co se podoby týče, fantastické obrysy šílenice. Oba zaujímají postavení, které je zároveň suverénní a nesnesitelné.

To všechno ovšem neplatí jen o materialismu. Totéž lze říci i o druhém extrému spekulativní logiky. Existuje skepse daleko hroznější než ta, která soudí, že všechno vychází z hmoty. Je možno potkat skeptika, který věří, že všechno vychází z něho. Nepochybuje o existenci andělů nebo ďáblů, nýbrž o existenci lidí a krav. Jeho vlastní přátelé jsou pro něj mytologií, kterou si sám vytvořil. Sám stvořil svého otce i matku. Pro téměř mystický egoismus našich dnů má tato děsivá fantazie něco velmi přitažlivého. Nakladatel, který se domnívá, že lidé dosáhnou úspěchu, budou-li věřit v sebe, hlasatelé nadčlověka, kteří ho hlodají stále jen v zrcadle, spisovatelé, kteří mluví o působivém vyjádření vlastní osobnosti, místo aby se snažili tvořit život pro svět - ti všichni jsou vzdáleni od této strašlivé prázdnoty jen krůček. Až pak celý tento laskavý svět kolem člověka zčerná jako lež, až přátelé vyblednou v přízraky a základy světa se zhroutí, až člověk nevěřící v nic a v nikoho zůstane sám v svém horečném snu, pak bude nad ním napsáno s mstivou ironií velké individualistické heslo. V temnotě jeho mozku se hvězdy změní na pouhé tečky a matčina tvář bude jen kresbou, kterou načrtla jeho šílená tužka na stěnu jeho cely. A nad celou bude se zdrcující pravdivostí napsáno: "Věř jen v sebe."

Nás v této souvislosti zajímá jen to, že se podobný panegoistický extrém myšlení vyznačuje stejným paradoxem jako opačný extrém materialismu. Je stejně úplný v teorii a stejně ochromující v praxi; je to jako když někdo věří, že žije stále ve snu. Nelze mu pochopitelně dokázat, že tomu tak není, protože je nemožné podat důkaz, který by neplatil i ve snu. Kdyby však začal vypalovat Londýn a tvrdil, že ho hospodyně za chvíli zavolá k snídani, zavřeli bychom ho s jinými logiky na místo, o kterém jsem se v této kapitole zmínil už několikrát. Jsou pomatení oba: ten, kdo nevěří svým smyslům, i ten, kdo nevěří ničemu jinému. Jejich pomatenost však nelze prokázat omylem v jejich úsudku, nýbrž spíš zřejmým pochybením jejich celého života. Oba se zavřeli do dvou beden, pomalovaných uvnitř sluncem a hvězdami, a nejsou schopni dostat se ven: jeden do zdraví a štěstí nebe, druhý dokonce ani do zdraví a štěstí země. Jejich postavení je docela rozumné, ba v jistém smyslu nekonečně rozumné, jako je mince nekonečně okrouhlá. Existuje však něco jako zubožená nekonečnost, nízká a otrocká věčnost. Je zajímavé, že mnoho pokrokářů, věřících i nevěřících, si za svůj znak zvolilo jistý východní symbol, který výrazně vystihuje tuto bezvýchodnou nicotu. Když chtějí vyjádřit věčnost, představují ji jako hada zakousnutého do vlastního ocasu. V obraze tohoto velice neuspokojivého pokrmu je překvapující ironie. Věčnost materialistických fatalistů, věčnost východních pesimistů, věčnost domýšlivých teosofů a "vyšších vědců" dneška je opravdu znamenitě vyjádřena hadem, který požívá vlastní ocas, odporným živočichem, který ničí sám sebe.

Tato kapitola je ryze věcná a lýká se toho, co je skutečně hlavní známkou a hlavním prvkem šílenství; můžeme souhrnně říct, že je to rozum bez kořene, rozum ve vzduchoprázdnu. Člověk, který začne myslet bez řádně stanovených prvních zásad, se pomate.

protože začal ze špatného konce. A na zbývajících stránkách se musíme snažit poznat, který konec je ten pravý. Závěrem si však položíme otázku: Vede-li tohle lidi k šílenství, co je udržuje při zdravém rozumu? Doufám, že na konci této knihy na to dám určitou, pro někoho až příliš určitou odpověď. Na to, co v lidských dějinách ve skutečnosti udržovalo zdraví ducha, je možno prozatím zaujmout jen obecné a ryze věcné stanovisko: Člověka udržuje při zdravém rozumu víra v tajemství. Dokud má tajemství, má i zdraví; když zničí tajemství, upadá do morbidity. Obvyčejný člověk je

vždycky duševně zdrav, protože obyčejný člověk uznává tajemné. Připouští pološero. Stojí vždy jednou nohou na zemi a druhou v říši pohádek. Ponechává si volnost pochybovat o svých bozích; ale také si ponechává (na rozdíl od dnešních agnostiků) svobodu v ně věřit. Dbá vždycky víc o pravdu než o důslednost. A vidí-li dvě pravdy zdánlivě v rozporu, přijímá obě a s nimi i jejich protichůdnost.

Jeho duchovní zrak je stereoskopický jako jeho fyzický zrak; vidí dva různé obrazy zároveň, a právě proto je vidí lépe. Tak vždycky věřil, že existuje něco jako osud, ale zároveň i něco jako svobodná vůle. Byl přesvědčen, že děti jsou nebeské království, ale i přesto že mají poslouchat království pozemské. Obdivoval se mládí, protože je mladé, a stáří, protože mladé není. Právě tato rovnováha zdánlivých protikladů tvoří sílu a odolnost zdravého člověka. Celý vtíp je v tom, že člověk dokáže pochopit všechno pomocí toho, co nechápe. Morbidní logik se snaží všechno objasnit a podaří se mu udělat všechno jen záhadným. Věřící člověk připustí, aby jedna věc zůstala tajemná, a všechno ostatní se tím objasní. Determinista vysvětlí dokonale teorii kauzality a pak zjistí, že nemůže být zdvořilý k služce. Křesťan dovolí, aby svobodná vůle zůstala posvátným tajemstvím, a následkem toho jeho vztahy k služce nabudou jiskřivé a křišťálové jasnosti. Vkládá símě dogmatu do temného středu, aby se rozrostlo na všechny strany s překypujícím přirozeným zdravím.

Jako jsme vybrali kruh za symbol pouhého rozumu a šílenství, tak můžeme vhodně zvolit kříž za symbol tajemství a zdraví zároveň. Buddhismus je dostředivý, avšak křesťanství je odstředivé, rozšiřuje se navenek. Neboť kruh je sice svou povahou dokonalý a nekonečný, ale jeho velikost je natrvalo pevně stanovena, nemůže být větší ani menší. Naproti tomu kříž, ačkoli má v srdci střetnutí a rozpor, může do nekonečna rozpínat svá čtyři ramena, aniž tím změní svůj tvar. Protože má v svém středu paradox, může růst beze změny. Kruh se vrací sám v sebe a je omezený. Kříž rozpřahuje svá ramena do čtyř větrů; ukazuje směr všem svobodným poutníkům.

Symbyly samy o sobě mají při těchto závažných věcech jen mlhavý význam. Jiný symbol vzatý z hmotné přírody vyjádří výstižně skutečné místo, jež má v historii víra v tajemství. Jediná stvořená věc, na kterou nemůžeme pohlédnout, je zároveň jedinou věcí, v jejímž světle se díváme na všechno ostatní. Jako slunce o polednách tajemství vysvětluje všechno ostatní jasně své vítězné neviditelnosti. Abstraktní intelektualismus je (v přesném smyslu běžného rčení) pouhá měsíční záře; je to světlo bez tepla, světlo druhotné, odrážené mrtvým světem. Řekové měli pravdu, když učinili Apollóna bohem fantazie a zdravého rozumu, neboť byl zároveň ochráncem básnictví i lékařství. O nutných dogmatech a určitém světovém názoru budu mluvit později. Avšak onen transcendentalismus, jímž žijí všichni lidé, zaujímá v podstatě takové místo jako slunce na obloze. Uvědomujeme si je jako nějaký nádherný zmatek; je to něco zároveň skvělého i beztvarého, oslňujícího i nejasného. Kruh měsíce je naproti tomu stejně jasný a nesporný, stejně uzavřený a nevyhnutelný jako Euklidův kruh na tabuli. Neboť měsíc je naprosto rozumný; je otcem bláznů a dal též všem lunatikům své jméno.

III. kapitola

Sebevražda myšlení

Hovorová úsloví bývají nejen působivá, ale i dost svérázná; neboť slovní obrat se často dostane do tak malé škvíry, že nepřipouští výklad. Výrazy jako "vyvést z rovnováhy" nebo "přišel k tomu Jak slepý k houslím" by mohl razit takový Henry James ve svém úsilí o verbální přesnost. Ale není hlubší pravdy nad tu, kterou vyjadřuje běžné rčení, že má někdo "srdce na pravém místě". Je v tom zahrnuta idea normálního poměru: nejen že nějaká funkce existuje, ale má i správný vztah k jiným funkcím. V záporném smyslu by tato věta vystihovala s neobyčejnou přesností poněkud chorobné milosrdenství a zvrácenou laskavost většiny nejvýznačnějších pokrokářů. Kdybych měl například spravedlivě vyličit povahu Bernarda Shawa, nemohl bych se vyjádřit přesněji, než že má hrdinsky veliké a ušlechtilé srdce, ne však srdce na pravém místě. A tak je to i s typickou společností naší doby.

Moderní svět není špatný; v některých věcech je moderní svět až příliš dobrý. Je plný zplanělých a promrhaných ctností. Je-li otřesena náboženská soustava (jako bylo otřeseno křesťanství za reformace), nejsou zbaveny pout jen nefesti. Nefesti se ovšem uvolní, pohybují se nevázaně a škodí. Ale uvolňují se i ctnosti, poletují ještě nevázaněji a škodí ještě víc. Moderní svět je plný starých křesťanských ctností, které zešilely. Ctnosti zešilely, protože byly od sebe navzájem odloučeny a tékají osamoceně. Tak například záleží některým vědcům na pravdě; ale jejich pravda je nemilosrdná. Některým humanitářům zas jde pouze o milosrdenství; ale jejich milosrdenství je bohužel často nepravdivé. Pan Blatchford například napadá křesťanství, protože se pomátl jedinou křesťanskou ctností: číře mystickou a téměř iracionální ctností lásky. Má podivnou představu, že usnadní odpuštění hříchů, bude-li tvrdit, že žádné hříchy neexistují. Pan Blatchford není jen prvotním křesťanem; je jediným prvotním křesťanem, kterého měli sežrat lvi. Neboť v jeho případě je pohanská výtká vskutku oprávněná: jeho milosrdenství by znamenalo pouhou anarchii. Je opravdu nepřítelem lidského pokolení - protože je tak lidský. Jako opačný extrém bychom mohli uvést britského realistu, který v sobě vědomě zabil veškerou radost z příběhů se šťastným koncem nebo z utěšování lidského srdce. Španělský inkvizitor Torquemada mučil lidi fyzicky kvůli mravní pravdě. Zola mučil lidi mravně kvůli fyzické pravdě. V Torquemadově době však byl alespoň systém, který mohl do určité míry dosáhnout toho, aby se spravedlnost a mír políbily. Ted' se sobě ani nepokloní. Avšak mnohem působivější příklad než tyto dva, týkající se pravdy a milosrdenství, lze najít v pozoruhodném případě pokory na nepravém místě.

Jde nám pouze o jeden aspekt pokory. Pokora většinou znamenala brzdu zpupnosti a nekonečné lidské žádostivosti. Člověk vždy předstíhal své milosrdné skutky svými nově vymyšlenými choutkami. Sama jeho schopnost radovat se zničila polovinu jeho radosti. Tím, že si žádal rozkoš, ztratil hlavní rozkoš; neboť hlavní rozkoš je překvapení. Z toho vyplývá, že má-li člověk svůj svět zvětšit, musí se sám stále umenšovat. Vznesené vize, velká města i strmící vrcholky jsou dílem pokory. Obři, kteří šlapou lesy jako trávu, jsou dílem pokory. Věže, které se ztrácejí v nebi pod nejasnější

hvězdou, jsou dílem pokory. Neboť věže jsou vysoké jen tehdy, díváme-li se vzhůru, a obří jsou tenkrát obrovití, když jsou větší než my. Celá tato gigantická představitost, jež je snad největší radostí člověka, je v podstatě naprosto pokorná. Bez pokory nelze mít z ničeho potěšení - ani z pýchy ne.

Čím však dnes trpíme, je pokora na nepravém místě. Skromnost opustila oblast ctižádosti a usadila se v oblasti přesvědčení, kde se nikdy neměla ocnout. Člověk má pochybovat o sobě, ale nemá pochybovat o pravdě. A to se právě zvrátilo v pravý opak. Dnes šije člověk jist právě tou částí člověka, kterou by si neměl být jist - sám sebou. Část, o níž pochybuje, je právě ta část, o níž by pochybovat neměl - božský rozum. Huxley hlásal pokoru, která se spokojuje tím, že se učí od přírody. Novodobý skeptik je tak pokorný, že pochybuje i o tom, zda je schopen se učit. A tak bychom byli na omylu, kdybychom ukvapeně tvrdili, že neexistuje pokora typická pro naši dobu. Existuje: ale je prakticky jedovatější než nejvýstřednější pokořování asketů. Stará pokora byla ostruhou, která člověku nedovolila, aby se zastavil; nikoli hřebíkem v botě, který by mu bránil pokračovat v cestě. Neboť stará pokora nutila člověka pochybovat o jeho úsilí, což ho mohlo přimět k tomu, aby pracoval houževnatěji. Nová pokora naopak nutí člověka pochybovat o jeho cílech, což bude mít za následek, že se přestaneme namáhat vůbec. Na každém rohu můžeme potkat člověka, který pronáší šílené a rouhavé tvrzení, že se možná mylí. Denně se setkáváme s někým, kdo prohlašuje, že jeho názor samozřejmě nemusí být správný. Jeho názor ovšem správný být musí, jinak to není jeho názor. Jsme na nejlepším místě vytvořit pokolení, které bude myšlenkově tak skromné, že neuvěří ani v násobilku. Jsme v nebezpečí, že spatříme filozofy, kteří budou pochybovat o gravitačním zákonu, jako by to bylo něco, co si sami vymyslili. Pochybovači dřívějších dob byli příliš pyšní, aby se dali přesvědčit; tihle jsou naopak příliš pokorní. Mírní jsou dědici země; ale moderní skeptikové jsou příliš mírní, aby se vůbec dožadovali svého dědictví. Právě tato intelektuální bezmocnost je naším druhým problémem.

Předešlá kapitola se zabývala zjištěnou skutečností, že hrozi-li člověku nebezpečí morbidity, vychází toto nebezpečí spíše z rozumu než z fantazie. Neměl to být útok na rozum, spíš poslední důvod k jeho obraně. Neboť rozum potřebuje obranu. Celý moderní svět je v boji proti rozumu a věž se již kymácí.

Často se říká, že myslitelé nenalézají odpověď na záhadu náboženství. Nesnáž však není v tom, že by nemohli najít odpověď, nýbrž že nemohou najít onu záhadu. Jsou jako děti, které jsou příliš hloupé, než aby postrehly rozdíl v tvrzení, že nahoru neznamena na honí. Moderní náboženští liberálové například mluví o autoritě v náboženství nejen jako by neměla žádný smysl, ale jako by nikdy pro ni neexistoval žádný důvod. Nejen že nechápou její filozofický základ, ale nevidí ani její historickou příčinu. Náboženská autorita byla nepochybně často tyranská nebo nerozumná, stejně jako každý právní systém (a zejména dnešní) je necitelný a plný kruté lhostejnosti. Je rozumně, ba dokonce skvěle útočit na policii. Moderní kritikové náboženské autority se však podobají lidem, kteří by chtěli útočit na policii, aniž kdy slyšeli o lupičích. Neboť lidský duch je ohrožen velkým a reálným nebezpečím - nebezpečím tak konkrétním, jako je loupež. Proti němu byla postavena jako hráz, ať právem či neprávem, náboženská autorita. A něco proti němu rozhodně postaveno být musí, má-li naše pokolení uniknout zkáze.

Toto nebezpečí záleží v tom, že lidský rozum má volnost zničil sama sebe. Jako jedna generace může zabránit vzniku příští generace tím, že všichni vstoupí do kláštera nebo skočí do moře, tak může určitá vrstva myslitelů do jisté míry znemožnit další myšlení tím, že bude učit následující generaci, že myslet nemá cenu. Je zbytečné mluvit stále o rozdílu mezi rozumem a vírou. Rozum sám je předmětem víry. Je věcí víry tvrdit, že naše myšlenky mají vůbec nějaký vztah ke skutečnosti. Pouhý skeptik si musí dřív nebo později položit otázku: "Proč by vůbec mělo něco platit - pozorování i dedukce? Proč by dobrá logika nemohla být stejně mylná jako špatná logika? Obojí je jen mozková činnost odrodilé opice." Mladý skeptik řekne: "Mám právo myslet sám za sebe." Ale starý skeptik, skeptik naprostý, říká: "Nemám právo myslet za sebe. Nemám vůbec právo myslet."

Existuje myšlení, jež potlačuje myšlenky. Je to jediné myšlení, které by mělo být potlačeno. To je ono základní zlo, proti němuž byla namířena každá náboženská autorita. Objevuje se jen na konci úpadkových období, jako je naše, a jeho zkázonosný prapor už zvedl H. G. Wells; napsal vytříbenou ukázkou své skepse pod na zveš "Pochybnosti o nástroji". Vyslovuje se tu skepticky o mozku vůbec a pokouší se vymýtit jakoukoli realitu ze všech svých výroků minulých, přítomných i budoucích. Právě proti této vzdálené zkáze byly původně zřízeny a vedeny všechny vojenské systémy v náboženství. Kréda a křížácké výpravy, hierarchie a hrozná pronásledování nebyla organizována, jak se z neznalostí tvrdí, pro potlačení rozumu. Bylo to pro obtížnou obranu rozumu.

Slepým intelektem člověk věděl, že začne-li se jednou o věcech neomezeně pochybovat, rozum přijde na řadu první. Autorita knězi dávala rozhršení, autorita papežů definovat autoritu, dokonce i autorita inkvizitorů zastrašovat - to všechno byla jen temná obranná zařízení kolem jediné ústřední autority, nedokazatelnější a nadpřirozenější než všechny ostatní, autority člověka myslet. Teď víme, že tomu tak je, a nic nás neomlouvá, nevíme-li to. Neboť slyšíme, jak skepse proráží starým kruhem autorit, a zároveň vidíme, jak rozum kolísá na svém trůně. Tou měrou, jak odešlo náboženství, odchází i rozum. Neboť obojí má tutéž primární a autoritativní povahu. Obojí je nástrojem dokazování, který se sám vymyká důkazu. A tím, že jsme zničili ideu božské autority, jsme z velké části zničili i ideu oné lidské autority, jež je základem exaktní vědecké práce. Dlouho a vytrvale jsme se pokoušeli strhnout mítru pontifikálního člověka; a jeho hlava padla s ní.

Aby se to nezdařilo neodůvodněným tvrzením, bude snad žádoucí, i když trochu nudné, probrat zběžně hlavní moderní myšlenkové směry, které svým účinkem potlačují myšlení. Materialismus jakož i názor, že všechno osobní je iluze, mají takový vliv; neboť je-li smysl mechanismem, myšlení nemůže být příliš vzrušující, a je-li vesmír neskutečný, není o čem přemýšlet. V těchto případech však je účinek nepřímý a pochybný. Někdy naopak je přímý a zřetelný, zejména v případech tak zvané evoluce.

Evoluce je dobrou ukázkou moderní inteligence, která, ničí-li něco, ničí sama sebe. Evoluce je buď nevinný vědecký popis, jak vznikly určité pozemské věci; anebo, jde-li o něco víc, je to útok na samotné myšlení. Ničí-li evoluce něco,

není to náboženství, nýbrž racionalismus. Znamená-li evoluce prostě to, že konkrétní věc zvaná opicí se pozvolna proměnila v konkrétní věc zvanou člověk, nemůže to popudit ani ty nejpravověrnější, protože osobní Bůh může tvořit pomalu i rychle, zejména je-li jako křesťanský Bůh mimo čas. Znamená-li to však něco víc, znamená to, že neexistuje opice jako východisko změny, ani neexistuje člověk jako cíl změny. Znamená to, že neexistuje žádná věc, která by byla věcí. Při nejlepší existuje jen jediné: totiž že se všechno mění a plyne. Není to útok na víru, nýbrž na rozum: není možno myslet, nejsou-li věci, o nichž lze přemýšlet. Není možno myslet, nejsme-li odděleni od předmětu myšlení. Descartes řekl: "Myslím, tedy jsem." Filozofický evolucionista tento výrok převrací a dává mu záporné znaménko: "Nejsem, a proto nemyslím."

Pak je tu opačný útok na myšlení - ten, který podniká H. G. Wells, když tvrdí, že jednotlivá věc je "jedinečná" a že kategorie vůbec neexistují. I toto je čistě destruktivní. Myslet znamená spojovat věci, a nelze-li je spojovat, jsme v koncích. Není třeba připomínat, že tato skepse, zakazující myslet, zakazuje nutné i mluvit; člověk nemůže otevřít ústa, aby jí neodporoval. A tak když Wells kdesi říká: "Všechny židle se vzájemně naprosto liší", nepronáší jen chybný výrok, nýbrž si zároveň pojmově odporuje. Jsou-li všechny židle naprosto odlišné, nelze o nich mluvit jako o "všech židlích".

S tím je spřízněna falešná teorie pokroku, podle níž musíme měnit měřítko, místo abychom se mu snažili vyhovět. Slyšíme například často: "Co je správné v jedné době, není správné v jiné."

Je to zcela rozumné, pokud to znamená, že existuje pevný cíl a cesty k němu jsou v různých dobách různé. Chtějí-H, řekněme, ženy být elegantní, přejí si podle vkusu doby buď ztloustnout, jindy zase zhubnout. Ale nelze říct, že se něco zlepšilo tím, že přestanou toužit po eleganci a budou chtít být jako obdélník. Jestliže se cíl mění, jak může existovat zlepšení, které cíl předpokládá? Nietzsche přišel s nesmyslnou myšlenkou, že lidé kdysi vyhledávali jako dobro to, co teď nazýváme zlem; kdyby tomu tak bylo, nemohli bychom mluvit o tom, že jsme je předstihli, ba ani že jsme je nedostihli. Jak můžeme někoho předhonit, jdeme-li opačným směrem? Nelze se pít o to, zdali se jednomu národu lépe podařilo být nešťastným než druhému být šťastným. Vypadalo by to jako diskuse na téma, zda byl Milton puritánštější než je prase tlusté.

Je pravda, že člověk (pošetilý člověk) může učinit svým cílem nebo ideálem změnu. Ale jako ideál se i změna stává nezměnitelnou. Chce-li ten, kdo uctívá změnu, zhodnotit svůj pokrok, musí se přísně držet ideálu změny, nesmí začít lehkovážně flirtovat s ideálem jednotvárnosti. Pokrok sám o sobě nemůže pokračovat. Mimochodem, je pozoruhodné, že když Tennyson vítal poněkud neuváženým a chabým způsobem ideu nekonečné proměny společnosti, použil instinktivně metafory, která připomíná uvězněnou nudu. Napsal:

"Velký svět ať věčně víří

po zvukných kolejích změny."

Pojímá i samu změnu jako nezměnitelnou kolej; a je tomu tak. Změna je snad nejužší a nejtvrďší kolej, do níž se člověk může dostat. Jde však především o to, že představa podstatné proměnlivosti cíle je jednou z věcí, které prostě znemožňují myslet o minulosti nebo o budoucnosti. Teorie úplné změny měřítkem v dějinách nás nezabavuje jen potěšením uctívat předky; zbavuje nás i mnohem modernějšího a aristokratičtějšího potěšení pohrdat jimi.

Tento strohý výčet sil, které dnes ničí myšlení, by nebyl úplný bez zmínky o pragmatismu; neboť ačkoli jsem zde užil pragmatické metody jako předběžného vodítka k pravdě a budu tuto metodu vždy hájit, lze ji uplatnit též extrémním způsobem, při kterém jakákoliv pravda vezme za své. Stručně řečeno, souhlasím s pragmatiky, že zjevná objektivní pravda nezahrnuje všechno; že existuje autoritativní potřeba věřit ve věci, které jsou pro lidskou mysl nezbytné.

Tvrdím však, že jednou z těchto nezbytností je právě viní v objektivní pravdu. Pragmatik radí člověku, aby myslel tak, jak myslet musí, a nestaral se o absolutno. Avšak právě jedna z věcí, na něž člověk musí myslet, je absolutno. Tato filozofie je vskutku jakýmsi verbálním paradoxem. Pragmatismu jde o lidské potřeby; a jednou z prvních lidských potřeb je být něčím víc než pragmatikem. Krajní pragmatismus je zrovna tak nelidský jako determinismus, jež tak vášnivě napadá. Determinista (který, abychom k němu byli spravedliví, nepředstírá, že je lidskou bytostí) dělá nesmysl z lidského smyslu pro konkrétní volbu. Pragmatik, který se pokládá za specificky lidského, dělá nesmysl z lidského smyslu pro konkrétní fakta.

Abychom shrnuli svá dosavadní tvrzení, můžeme říci, že nejvýznačnější běžné filozofické směry mají nejen rysy šílenství, ale rysy sebevražděného šílenství. Čirý pochybovač narazil hlavou na meze lidského myšlení - a rozbil si ji. Právě proto je tak marné varování pravověrných i vychloubání pokrokových lidí, pokud jde o nebezpečné dětství volné myšlenky. Co máme před sebou, není dětství, je to stáří a konečný rozklad volné myšlenky. Nadarmo uvažují biskupové a zbožné osobnosti o tom, co hrozného se stane, získá-li neomezená skepse volné pole působnosti. Dohrála svou úlohu. Nadarmo řeční výmluvní ateisté o velkých pravdách, které budou odhaleny, až volná myšlenka opravdu začne. Jsme svědky jejího konce. Nemá už, co by uváděla v pochybnost; uvedla se v pochybnost sama. Nelze si představit nic fantastičtějšího než město, kde se lidé navzájem dotazují, mají-li nějaké já. Nelze si vymyslet skeptičtější svět než ten, kde lidé pochybují, zdali vůbec nějaký svět existuje. Byla by se jistě zhroutila rychleji a bez komplikací, kdyby ji nebyly chabě udržovaly při životě nehajitelné zákony o urážce náboženství nebo absurdní předstírání, že moderní Anglie je křesťanská. Ale ke krachu by došlo stejně. Bojovní ateisté jsou dosud nespravedlivě pronásledováni, ale spíš proto, že jsou starou, nikoli novou menšinou. Volná myšlenka vyčerpala svoji volnost. Je unavena vlastním úspěchem. Jestliže dnes nějaký horlivý volnomyšlenkář vítá filozofickou svobodu jako jitřenku, podobá se jen onomu muži u Marka Twaina, který se zabalen do ložních pokrývek šel podívat na východ slunce a dorazil právě včas, aby je viděl zapadat. Jestliže dosud nějaký ustrašený farář říká, že to bude hrozné, rozšíří-li se temnota volné myšlenky, lze mu jen odpovědět vznešenými a mocnými slovy Hillaire Belloc: "Jen se, prosím vás, netrapte vzrůstem sil, které jsou už v rozkladu. Zmýlil jste se v noční hodině; už je ráno." Není se už nač ptát. Pátrali jsme po otázkách v nejtmavějších zákoutích a na nejsráznějších vrcholcích. Našli jsme všechny, které bylo možno najít.

Je na čase, abychom přestali hledat otázky a začali hledat odpovědi.

Je však třeba dodat jesle slovo. Na začátku tohoto předběžné ho rozboru jsem řekl, že myšlenkové zhroucení bylo způsobeno scestným rozumem, nikoli scestnou fantazií. Člověk nešílí proto, že postaví sochu kilometr vysokou, ale může se zbláznit, začne-li o ní přemýšlet po čtverečních centimetrech. Nuže, jedna filozofická škola si to uvědomila a chopila se toho jako způsobu, jak obnovit pohanské zdraví světa. Víme, že rozum ničí, ale vůle, říkájí, tvoří. Konečná autorita je prý vůle, nikoli rozum. Nejdůležitější není, proč člověk něco chce, ale že to chce. Nemám dost místa, abych sledoval nebo vykládal tuto filozofii Vůle. Vyšla, tuším, od Nietzscheho, který hlásal něco, co se jmenuje egoismus. To bylo ovšem dost prostoduché, neboť Nietzsche popíral egoismus prostě tím, že jej hlásal. Hlásat znamená rozdávat. Egoista napřed nazve život nemilosrdnou válkou a pak si dá co největší práci, aby vycvičil své nepřátele ve válčení. Hlásat egoismus znamená provádět altruismus. Ať to však začalo jakkoli, v běžné literatuře je tento názor zcela obvyklý. Hlavní obranou těchto myslitelů je, že nejsou myslitelé; jsou tvůrci.

Říkají, že volba sama je něco božského. Tak Bernard Shaw napadl starou myšlenku, že činy nutno posuzovat mírou touhy po štěstí. Tvrdí, že člověk nejedná pro své štěstí, nýbrž ze své vůle. Neříká: "Zavařenina mě učiní šťastným," nýbrž "Chci zavařeninu." A v tom všem ho následují ostatní s ještě větším nadšením. Pozoruhodný básník John Davidson je tak unesen, že musí psát prózou. Vydává krátkou hru s několika dlouhými předmluvami. To je sice docela přirozené u Bernarda Shawa, neboť všechny jeho hry jsou předmluvami; mám podezření, že Shaw je jediný člověk na světě, který nikdy nenapsal báseň. Ze však Davidson (který umí psát vynikající básně) místo toho píše pracnou metafyzickou prozíj na obranu této nauky o vůli, svědčí o tom, že se nauka o vůli mezi lidmi ujala. Dokonce i H. G. Wells mluvil napolo jejím jazykem, když prohlásil, že člověk nemá hodnotit své činy jako myslitel, nýbrž jako umělec, který říká: "Cítím, že tato křivka je správná" nebo "Tato linie musí jít takhle." Všichni jsou vzrušeni a ne bez příčiny.

Domnívají se totiž, že pomocí této nauky o božské moci vůle budou moci vyváznout z pevnosti racionalismu, která je odsouzena k zániku. Domnívají se, že uniknou.

Ale neuniknou. Tato čirá chvála chtění končí stejným fiaskem a stejnou prázdnotou jako pouhé sledování logiky. Zrovna jako úplně svobodné myšlení zahrnuje pochybnost o samotném myšlení, tak víra v pouhé "chtění" ve skutečnosti ochromuje vůli. Bernard Shaw nepostřehl skutečný rozdíl mezi starým utilitárním měřítkem potěšení (jež je ovšem hrubé a lze je nesprávně vykládat) a tím, co navrhuje on. Skutečný rozdíl mezi měřítkem štěstí a měřítkem vůle je prostě v tom, že měřítko štěstí je měřítko, kdežto druhé není. Lze se dohadovat o tom, zdali cílem člověka, který skočil ze skály, bylo štěstí; není však možné se pít o to, zda byl řízen vůlí. Samozřejmě že byl. Lze chválit nějaký čin proto, že měl způsobit potěšení nebo bolest a tím odhalit pravdu nebo zachránit duši. Není však možné chválit nějaký čin, protože je projevem vůle, neboť v takovém případě chvála znamená pouze uznání, že je to čin. Nelze tím zvolit směr, který by byl lepší než jiný. A přece volba jednoho směru proto, že je lepší než jiný, je právě definicí vůle, kterou chválíme.

Uctívání vůle je popření vůle. Obdivovat pouhou volbu znamená odmítat volit. Přejde-li ke mně Bernard Shaw a řekne-li: "Chtějte něco," je to totéž, jako kdyby řekl: "Nezáleží mi na tom, co chcete", a to je zase totéž jako: "Nemám v té věci vlastní vůli". Nelze obdivovat vůli obecně, poněvadž její podstatou je jedinečnost. Výtečný anarchist jako John Davidson se pohoršuje nad běžnou morálkou, a proto vzývá vůli - vůli k čemukoli. Chce jen, aby lidstvo něco chtělo. Lidstvo však skutečně chce něco. Chce obyčejnou morálku. Davidson se bouří proti zákonu a radí, abychom chtěli něco nebo cokoli. Ale my už jsme něco chtěli. Chtěli jsme zákon, proti němuž se on bouří.

Všichni zbožňovatelé vůle od Nietzscheho po Davidsona ve skutečnosti postrádají chtění. Nemohou chtít a stěží si mohou něco přát. A chce-li pro to mít někdo důkaz, dá se provést docela snadno. Důkazem je to, že stále mluví o vůli jako o něčem, co se rozšiřuje a proráží na všechny strany. Ale je tomu právě naopak. Každý úkon vůle znamená omezení sebe. Přát si činnost znamená přát si omezení. V tomto smyslu je každý úkon úkonem sebeobětování. Zvolíme-li si něco, odmítáme všechno ostatní. Tato námitka, kterou stoupenci této školy obraceli proti manželství, je vlastně námitkou proti jakémukoli činu. Každý čin je neodvolatelným výběrem a výlukou. Bere-li si člověk jednu ženu, vzdává se všech ostatních; a zrovna tak, zvolí-li si jeden směr činnosti, vzdává se všech ostatních. Stanete-li se anglickým králem, rezignujete na místo kostelníka v Bromptonu. Jedete-li do Říma, obětujete pestrý a zajímavý život ve Wimbledonu. Právě existence této záporné či omezující stránky vůle působí, že většina řečí anarchických zbožňovatelů vůle vypadá o málo lépe než holý nesmysl. John Davidson například radí, abychom neměli nic se zákazem "nesmíš"; je však jistě zřejmé, že tento zákaz je jen jedním z nutných doplňků ke "chci". "Chci se podívat do zoologické zahrady a ty mi v tom ne smíš bránit." Anarchismus nás zapřísahá, abychom byli smělymi tvůrci umělci a neohlíželi se na zákony a omezení. Je však ne možné být umělcem a nedbat zákonů a omezení. Umění znamená omezení; podstatnou částí každého obrazu je rám. Kreslíte-li žirafu, musíte ji kreslit s dlouhým krkem. Jestliže si smělym tvůrčím způsobem dovolíte nakreslit ji s krátkým krkem, zjistíte, že to něm žirafa. Kdo vstoupí do světa faktů, vstupuje do světa omezení. Je možné oprostít věci od cizorodých nebo nahodilých zákonů, ale ne od zákonů jejich přirozené povahy, Tygra lze zbavit zamřížované klece, ale nelze ho zbavit jeho pruhů. Ani nelze zbavit velblouda je ho hrbu; přestal by být velbloudem. Nepobíhejme jako demagogové povzbuzující trojúhelníky, aby prorazily žalář svých tří stran Prorazí-li trojúhelník svou trojstranností, skončí svůj život žalostným způsobem. Kdosi napsal dílo, které se jmenuje "Lásky trojúhelníků". Nečetl jsem je, ale jsem si jist, že jestli někdy takové lásky existovaly, byly milovány pro svou trojúhelníkovitost. Tak je tomu určitě s veškerým uměleckým tvořením, které je v mnohém směru typickým příkladem svobodné vůle. Umělec miluje své omezení, neboť toto omezení je ve věci, s kterou pracuje. Malíř je rád, že plátno je ploché. Sochař je rád, že je hlina bezbarvá.

Není-li to dost jasné, osvětlí to snad příklad z historie. Francouzská revoluce byla vskutku hrdinskou a rozhodující událostí, protože jakobíni chtěli něco určitého a vymezeného. Žádali demo kratičké svobody, ale i demokratické zákazy. Chtěli mít hlasování a nechťeli mít tituly. Republikánství mělo asketickou stránku ve Franklinovi nebo Robespierrovi a

expanzivní stránku v Dantonovi nebo Wilkesovi Proto vytvořili něco, co mělo pevný základ a tvar, jednoznačnou společenskou rovnost a selskou zámožnost Francie Od té doby však byl revoluční nebo spekulativní duch Evropy oslaben tím, že ustupoval od každého návrhu kvůli omezení, která v něm byla obsažena. Liberalismus byl degradován na svobodomyšlnost. Lidé se snažili změnit sloveso "zrevolucionizovat" z přechodného na nepřechodné. Jakobin byl schopen říct, nejen proti jakému systému se bouří, ale i, což bylo důležitější, proti jakému systému se nebouří, jakému by důvěřoval. Nový rebel je však skej) tik a nedůvěřuje plně ničemu. Chybí mu oddanost; proto nemůže být nikdy skutečným revolucionářem. A to, že o všem pochybuje, mu vlastně překáží, když chce něco odsoudit. Protože každé odsuzování předpokládá nějakou mravní normu; a moderní revolucionář pochybuje nejen o instituci, kterou odsuzuje, ale i o normě, na základě níž odsuzuje. Napiše třeba knihu, v níž si stěžuje, že vládní útisk uráží čistotu žen, a pak napíše jinou (o sexuálním problému), kde ji uráží sám. Proklíná sultána, že křesťanské dívky pozbývají panenství, a pak proklíná paní Grundyovou, že si je uchovávají. Jako politik bude hlásat, že válka je mařením života, a potom jako filozof bude tvrdit, že život je mařením času. Ruský pesimista bude odsuzovat policistu za to, že zabil muzika, a pak z nejvyšších filozofických principů dokáže, že se muzik měl zabít sám. Někdo odsoudí manželství jako lež a potom odsoudí aristokratické zhýralce, že s ním zacházejí jako se lži. Národní vlajku nazve kusem hadru a potom obviní utlačovatele Polska a Irska, že ten kus hadru odstranili. Stoupenec této školy jde nejdřív na politickou schůzi, kde si stěžuje, že se s divochy nakládá jako se zvířaty; pak si vezme klobouk a deštník a jde na vědeckou schůzi, kde dokazuje, že vlastně jsou zvířata. Zkrátka, moderní revolucionář, poněvadž je neomezeně skeptický, podkopává své vlastní pozice. V knize o politice napadá lidi, že šlapou po morálce; v knize o morálce napadá morálku, že šlape po lidech. Proto se moderní revolucionář stal prakticky nepoužitelným pro jakoukoli revoluci. Tím, že se bouří proti všemu, ztratil právo bouřit se proti něčemu konkrétnímu.

Můžeme dodat, že stejnou prázdnotu a úpadek lze pozorovat ve všech siláckých a útočných druzích literatury, zejména v satíře. Satira může být bláznivá i anarchická, ale předpokládá uznanou nadřazenost jistých hodnot nad jinými; předpokládá měřítko. Když se chlapečkové na ulici smějí tloušťce známého žurnalisty, nevědomky přijímají měřítko řeckého sochařství. Dovolávají se mramorového Apollóna. A že se z naší literatury začíná vytrácet satira, je zajímavým dokladem toho, že boj slábne, neboť z nedostatku zásad není zač bojovat. Nietzsche měl přirozené nadání k ironii; dovedl se posmívat, ale nedovedl se smát. V jeho satíře je vždycky cosi bez hmoty a bez tíže prostě proto, že za ní nestojí váha obecné morálky. Nietzsche sám je poštipilejší než cokoli, co odsuzuje, a poslouží vskutku jako velmi dobrý doklad toho, jak abstraktní násilí selhalo na celé čáře. Měknutí mozku, jež ho nakonec stihlo, nebylo fyzickou náhodou. Kdyby nebyl skončil slabomyslností sám, byla by tak stejně skončila jeho nauka. Ten, kdo myslí v izolaci a v pýše, skončí jako idiot. A každého, komu nezměkne srdce, postihne nakonec měknutí mozku.

Tento pozdní pokus uniknout intelektualismu končí v intelektualismu, to jest smrti. Výpad z obležené pevnosti selhal. Šíleno uctívání bezzákonnosti i materialistické uctívání zákona končí v stejné prázdnotě. Nietzsche slézá závratná pohoří, aby se nakonec octl v Tibetu. Usedá vedle Tolstého v zemi nicoty a nirvány Oba jsou bezmocní - jeden proto, že se nesmí ničeho chytit, druhý proto, že se nesmí ničeho pustit. Tolstojovská vůle je zmrazená buddhistickým instinktem, že všechny individuální úkony jsou špatné. Avšak nietzschovská vůle je úplně stejně zmrazená jeho názorem, že všechny individuální úkony jsou dobré; neboť jsou-li všechny individuální úkony dobré, není žádný z nich individuální Oba stojí na rozcestí a jednomu jsou všechny cesty odporné a druhému se všechny cesty líbí. Výsledkem je - některé věci není ne snadné si spočítat - že zůstávají stát na rozcestí.

Zde končím (díky Bohu) první a nejtrapnější úkol této knihy - zběžný přehled současného myšlení. V dalším chci podat nástin životního názoru, který možná nebude zajímat čtenáře, který však rozhodně zajímá mne. Uzavírám tuto kapitulu a přede mnou leží kupa moderních knih, v nichž jsem listoval při své práci - kupa důmyslu, kupa marnosti. Díky náhodnému odstupu mohu vidět neodvratný krach filozofie Schopenhauerovy a Tolstého, Nietzscheho a Shawovy tak zřetelně jako neodvratnou srážku vlaků z balónu. Všechny jsou na cestě k prázdnotě bláznince. Neboť šílenství možno definovat jako duševní činnost, jež vede k duševní bezmocnosti; a té už skoro dosáhl. Kdo myslí, že je ze skla, myslí k zkáze myšlení; protože sklo nemůže myslit. Stejně ten, kdo ne chce nic odmítnout, chce vlastně jen zkázu vůle; protože vůle neznámá jen volbu něčeho, ale zároveň i odmítnutí téměř všeho. A jak se probírám duchaplnými, podivuhodnými, únavnými a zbytečnými moderními knihami, upoutává můj zrak titul jedné z nich Jmenuje se "Jana z Arku" od Anatola France. Jen jsem do ní na hledí a stačilo to, abych si vzpomněl na Renanův "Život Ježíšův". Uplatňuje se tu stejná metoda uctivého skeptika. Znevažuje nad přirozené příběhy, které mají jakýsi podklad, prostě tím, že vypráví přirozené příběhy, které podklad nemají. Poněvadž nemůžeme věřit tomu, co světec konal, máme předstírat, že víme přesně, co cítil Nezmiňuji se však o obou knihách, abych je kritizoval, nýbrž pro to, že náhodná kombinace titulů vyvolala dva vzrušující obrazy duševního zdraví, jež sežehly tu hromadu knih přede mnou. Jana z Arku neuvázla na rozcestí odmítnutím všech cest, jako Tolstoj, nebo přijetím všech, jako Nietzsche. Vybrala si cestu a šla po ní bleskovým pochodem. Přitom měla v sobě, jak jsem si uvědomil, vlastně všechno, co pravého měl v sobě Tolstoj nebo Nietzsche, ba dokonce i všechno, co je u Tolstého vznešené - radost z prostých věcí, zejména z prostého soucitu, zájem o svět, úctu k chudým a k ohnutému hřbetu. Jana z Arku měla všechno a ještě navíc, že dovedla chudobu nejen obdivovat, ale i snášet; kdežto Tolstoj je pouhý typický aristokrat, který se snažil vyzkoumat její tajemství. A pak jsem myslel na všechno, co bylo statečného, hrdého a patetického u chudáka Nietzscheho, a na jeho vzpouru proti prázdnotě a strachu z naší doby. Myslel jsem na jeho výzvu vyvážit nebezpečí extázi, na jeho hlad po trysku velkých koní, na jeho výzvu do zbraně. Ano, Jana z Arku tohle všechno měla; jen s tím rozdílem, že nechválila boj, nýbrž bojovala. Víme, že se nebála vojska, zatímco Nietzsche, pokud víme, se bál krávy. Tolstoj venkovana jen chválil, ona venkovankou byla. Nietzsche válečníky jen chválil, ona válečnicí byla. Překonala je oba v jejich antagonistických ideálech; byla mírnější než jeden a prudší než druhý. A přesto byla naprosto praktickou osobou, která něco vykonala, kdežto oni byli bláznivými teoretiky, kteří nevykonali nic. Přitom mě nemohla nenapadnout

myšlenka, že Jana z Arku a její víra snad měly nějaké tajemství mravní jednoty a užitečnosti, které se od té doby ztratily. S tou myšlenkou se vynořila jiná, větší. Kolosální postava jejího Mistra přešla jevištěm mých představ. Stejná moderní nesnáze, která zatemnila námět Anatola France, zatemnila i námět Ernesta Renana. Renan též oddělil soucit svého hrdiny od jeho bojovnosti. Vyložil dokonce spravedlivý hněv v Jeruzalémě jako pouhé nervové zhroucení po idylických vyhlídkách Galileje. Jako by byl rozpor mezi láskou k lidstvu a nenávistí k nelidskosti. Altruisté odsuzují tenkými, slabými hlasy Krista jako egoistu. Egoisté (ještě tenčími a slabšími hlasy) ho odsuzují jako altruistu. V našem nynějším ovzduší jsou takové úsudky docela pochopitelné. Láska hrdiny je strašnější než nenávist tyрана. Nenávist hrdiny je šlechetnější než láska filantropů. Existuje obrovské a heroické zdraví ducha, z něhož mohou modernisté sbírat jen úlomky. Existuje obr, z něhož vidíme se pohybovat jen konce rukou a nohou. Roztrhali Kristovu duši na nesmyslné cáry označené jako egoismus a altruismus a jsou stejně zmateni jeho šílenou velkomyslností i jeho šílenou mírností. Rozdělili mezi sebou jeho roucha a o jeho oděv metali los, ačkoli to byla suknice nesešíváná, tkaná vcelku odshora až dolů.

IV. kapitola Etika říše pohádek

Když obchodník kárá idealismus svého poslíčka, řekne mu obyčejně asi tohle: "Ovšem, když je člověk mladý, mívá podobné abstraktní ideály a staví si vzdušné zámky; ale v dospělosti se to rozplyne jak oblaka a člověk začne věřit v praktickou politiku, užívá prostředků, které jsou po ruce, a přizpůsobí se tomu, co je." Tak aspoň ke mně za mlada promlouvali ctihodní a lidumilní staří pářiové, kteří teď už hníjí ve svých ctihodných hrobech. Od té doby jsem však dospěl a zjistil jsem, že ti lidumilní staří pánové lhali. Stal se přesně opak toho, co se podle nich mělo přihodit. Tvrdili, že ztratím své ideály a začnu věřit v metody praktických politiků. Nuže, své ideály jsem vůbec neztratil; má víra v zásadních věcech zůstala přesně taková, jaká byla vždy. Co jsem ztratil, byla stará dětinská víra v praktickou politiku. Jako dřív mě stále ještě zajímá bitva u Armageddonu; ale nemám už takový zájem o všeobecné volby. Jako dítě jsem vyskakoval mamince na klín, jakmile se o nich jen zmínila. Nikoli; víze je vždy solidní a spolehlivá. Víze je vždycky skutečností. Jen skutečnost bývá často podvodem. Stejně jako dřív, ba víc než dřív, věřím v liberalismus. Býval však růžový čas nevinnosti, kdy jsem věřil i v liberály.

Uvádím tento příklad jednoho ze svých trvalých přesvědčení, protože mám-li nyní vysledovat kořeny své osobní filozofie, může to, myslím, platit za mé jediné pozitivní zaujetí. Hyl jsem vychován liberálně a vždycky jsem věřil v demokracii, v základní liberální doktrínu o lidstvu, jež si vládne samo. Namítne-li někdo, že je to neurčitá nebo otřepaná fráze, mohu se jen zastavit, abych krátce vysvětlil, že princip demokracie, jak ji chápu, lze vyjádřit dvěma zásadami: První je ta, že věci společné všem lidem jsou důležitější než věci potřebné jen pro někoho. Obyčejné věci jsou cennější než neobyčejné; lze dokonce říci, že jsou neobyčejnější. Člověk je něco úctyhodnějšího a podivuhodnějšího než jednotliví lidé. Vědomí za zračnosti samotného lidství by pro nás mělo být živější než jakékoli divy moci, rozumu, umění nebo civilizace. Pouhý člověk na dvou nohách by sám o sobě měl být posuzován jako něco dojemnějšího než jakákoli hudba a překvapivějšího než jakákoli karikatura, smrt v obecném smyslu je tragičtější než smrt hladem. Mít nos je komičtější než mít skobovitý nos.

To je první zásada demokracie: že podstatné věci u lidí jsou ta kove, které mají lidé společně, ne takové, jež mají jen jednotlivci. A druhý princip je prostě ten, že politický instinkt či touha patu k věcem, jež lidé vlastní společně. Zamilovat se je poetičtější než dát se do psaní veršů. Demokracie tvrdí, že vládnout (účastnit se na správě obce) je něco jako zamilovat se, nikoli jako psát verše. Není to jako hra na varhany, malování na hedvábí, objevování severního pólu (tento zrádný zvyk), letecká akrobacie, pěstování astronomie a podobně. Neboť nechceme, aby někdo dělal tyto věci, ledaže je umí dobře. Naproti tomu je to obdobné milostným dopisům nebo utírání nosu. Tyhle věci chceme, aby člověk dělal sání; i když je dělá špatně. Nehodlám se přit o správnost těchto názorů; vim, že někteří progresivisté chtějí, aby jiní manželku vybírali věd či, a že možná, co já vim, budou brzy žádat, aby jim nos utíraly chůvy. Tvrdím pouze, že lidstvo uznává tyto obecné funkce a že demokracie mezi ně řadí i účast na vládě. Stručně řečeno, demokratické krédo je v tom, že právě nejzávažnější a nejdůležitější věci se musí přenechat lidem samotným - výběr partnera, výchova dětí, státní zákony. To je demokracie; a v tu jsem vždycky věřil.

Jednomu jsem však už od svého mládí nerozuměl. Nikdy jsem nedovedl pochopit, kde se mezi lidmi vzala představa, že se demokracie přiči tradici. „Je zřejmé, že tradice je jen demokracie pro dloužená v čase. Znamená to důvěřovat spíš shodě obyčejných lidských hlasů než nějakému osamocenému či libovolnému záznamu. Ten, kdo například cituje nějakého německého historika proti tradici katolické církve, se vyslovené dovolává aristokracie. Dovolává se svrchovanosti jednoho odborníka proti úctyhodné autoritě zástupu. Lze docela snadno pochopit, proč je a má být s legendou nakládáno uctivěji než s historickým pojednáním. Legendu obyčejně vytváří většina lidí ve vesnici, kteří mají zdravý rozum. Pojednání obyčejně píše jeden člověk ve vesnici, který je blázen. Ti, kdo namítají proti tradici, že lidé v minulých dobách byli nevědomí, ať jdou propagovat svůj názor do klubu Carlton současně s tvrzením, že voliči z periferie jsou ignoranti. Nám to nestačí. Připisujeme-li, pokud jde o denní záležitosti, velký význam velké jednotě mínění obyčejných lidí, není důvodu, proč bychom je měli zanedbávat, jde-li o historický fakt nebo pověst. Tradici lze definovat jako rozšíření volebního práva. Tradice znamená dát hlasovací právo nejzanedbanější ze všech tříd, našim předkům. Je to demokracie mrtvých. Tradice se odmítá podrobit úzké a domýšlivé oligarchii těch, kdo náhodou chodí po světě. Všichni demokraté jsou proti tomu, aby byli lidé zbavováni práv pro nahodilé okolnosti svého zrození; tradice je proti tomu, aby byli zbavováni práv pro nahodilý fakt smrti. Demokracie nás vyzývá, abychom nepřehlíželi názor dobrého člověka, i když je to náš čeledín; tradice nás žádá, abychom nepřehlíželi názor dobrého člověka, i když je to náš otec. Já aspoň demokracii a tradici od sebe oddělit nemohu. Zdá se mi samozřejmé, že je to jedna a táž idea.

Chceme mít ve svých shromážděních i své mrtvé. Staří Řekové hlasovali kameny; tito budou hlasovat náhrobními kameny. Je to zcela normální a podle předpisu, protože většina náhrobních kamenů jako většina hlasovacích lístků bývá označena křížem.

Musím už předem poznamenat, že byl-li jsem pro něco zaujat, bylo to vždy pro demokracii, a tím i pro tradici. Než dojdeme k nějakému teoretickému nebo logickému začátku, jsem ochoten si vzít na vrub i tohle: Měl jsem vždycky sklon věřit spíš průměru těžce pracujících lidí než zvláštní vrtošivé třídě literátů, ke které sám patřím. Dávám dokonce přednost smyšlenkám a předsudkům lidí, kteří pozorují život z vnitřku, před nejjasnějšími důkazy těch, kdo vidí život jen z vnějšku. Vždycky jsem spíš věřil povídkám starých bab než faktům starých panen. Pokud jde o přirozený důvtip, fantazii se meze nekladou.

Je na čase podat obecnou formulaci, avšak nechci tvrdit, že se v tom vyznám. Navrhuji proto takový postup, že vypíši za sebou tři nebo čtyři základní myšlenky, k nimž jsem dospěl, a to více méně způsobem, jakým jsem k nim dospěl. Pak je zhruba shrnu a tím shrnu též svou osobní filozofii či přirozené náboženství; nakonec vyličím svůj zarážející objev, že to všechno už bylo objeveno přede mnou. Bylo to objeveno křesťanstvím. Nejstarší z těchto hlubokých přesvědčení, které mám popořádku vypsát, se týká právě lidové tradice, takže bez předešlého výkladu o tradici a demokracii bych sotva mohl objasnit svou duchovní zkušenost. Ani tak nevím, dovedu-li ji objasnit, ale pokusím se o to.

Své první a poslední filozofii, již věřím s nezlozmlou jistotou, jsem se naučil v dětském pokoji. Většinou jsem ji pochytil od chůvy, oné vznešené a hvězdami předurčené kněžky demokracie i tradice zároveň. To, čemu jsem tehdy nejvíc věřil a čemu věřím nejvíc i dnes, jsou pohádky, zdají se mi naprosto rozumné. Nejsou to fantazie; ve srovnání s nimi jsou náboženství i racionalismus abnormální, třebaže náboženství je abnormálně správné a racionalismus abnormálně nesprávný. Říše pohádek není ničím jiným než slunným krajem zdravého rozumu. Soudcem nebe není země, nýbrž zemi soudí nebe; aspoň pro mne nekritizovala říši pohádek země, nýbrž naopak, zemi kritizovala říše pohádek. Znal jsem kouzelnou fazolovou lodyhu dřív, než jsem ochutnal fazole; můžu v měsíci jsem si byl jist dřív, než jsem si byl jist měsícem. To bylo ve shodě s veškerou lidovou tradicí. Moderní básníci druhého řádu jsou naturalisté a mluví o háji nebo o potoku; avšak pěvci starých eposů a báji byli supranaturalisté a mluvili o bozích háje a potoka. To také míní progresivisté, když tvrdí, že staří nedovedli "ocenit přírodu", protože říkali, že příroda je božská. Staré chůvy nevyprávějí dětem o trávě, nýbrž o vílách, které tančí v trávě; a staří Řekové neviděli stromy pro dryády.

Musím se však zabývat tím, jaké etice a filozofii se člověk učí, když se sytí pohádkami. Dybych je vyprávěl podrobně, přišel bych na mnohé vznešené a zdravé zásady, které z nich vyplývají. Třeba rytířské naučení Honzy Obrobijce – že obry je nutno zabíjet, poněvadž jsou obrovští. Je to mužná vzpoura proti čiré písce. Neboť rebel je starší než všechna království a jakobín má silnější tradici než jakobita. Nebo naučení pohádky o Popelce, které je stejné jako v Mariině chvalozpěvu Magnificat – exaltavit humiles, ponížené povýšil a bohaté propustil s prázdnou. Hluboké naučení obsahuje též pohádka o krásce a zvířeti – že věc nutno milovat dřív, než je příjemná. Strašná alegorie Šípkové Růženky vypráví o tom, jak lidská bytost byla od kolébky nadána všemi dary, a přece stížena kletbou smrti, a jak i smrt je možno zmírnit v spánek. Ale nejde mi tu o jednotlivé postavy říše pohádek, nýbrž o celkového ducha její zákonitosti, s nímž jsem se seznámil, než jsem se naučil mluvit, a který si uchovám, až už nebudu s to psát. Jde mi o způsob nazírání na život, který ve mně pohádky vytvořily, a který byl potom tak trochu ověřen holou skutečností.

Lze to vyjádřit asi takhle: Existují určité postupy či pochody (kde jedno následuje po druhém), které jsou v pravém slova smyslu rozumné. Jsou v pravém slova smyslu nutné. Matematické a čistě logické vztahy jsou takové. Říše pohádek (kde existují nejrozzumnější ze všech tvorů) uznává tuto rozumnost a nutnost. Jsou-li například ošklivé sestry starší než Popelka, musí být Popelka (s železnou nutností) mladší. Jiné řešení není. Ať Haeckel vytýká tomuto faktu sebevětší fatalismus: musí to tak být. Je-li Honza synem mlynáře, je mlynář Honzovým otcem. Chladný rozum to nařizuje ze svého strašlivého trůnu a v říši pohádek se tomu podrobujeme. Jestliže všichni tři bratři jedou na koních, je to dohromady šest živých tvorů a osmáct noh. To je pravý racionalismus a říše pohádek je ho plná. Když jsem však vystrčil hlavu přes plot skřítků a vil a začal si všimát přirozeného světa, zpozoroval jsem zajímavou věc. Zpozoroval jsem, že učení pánové s brýlemi mluví o skutečných věcech, které se dějí - svítání a smrt a podobné - jako by i ty byly rozumné a nevyhnutelné. Mluvili, jakoby stromy rodily ovoce zrovna tak nutně, jako že dvě a jedna jsou tři. Ale není tomu tak. Podle kritéria pohádky, jež je kritériem fantazie, je tu nesmírný rozdíl. Nemůžeme si představit, že by dvě a jedna nebyly tři. Ale můžeme si snadno představit stromy, které ovoce nenesou; můžeme si představit, že rodí třeba zlaté svícny nebo tygry visící za ocas. Pánové s brýlemi mluvili mnoho o jistém člověku jménem Newton, kterému spadlo na hlavu jablko a který tím pádem objevil zákon. Nebyli však s to pochopit rozdíl mezi skutečným zákonem, zákonem rozumu, a pouhým faktem padajících jablek. Jestliže jablko udeřilo Newtona do nosu, udeřil Newtonův nos do jablka. To je pravá nutnost; protože si nedovedeme představit, že by se jedno přihodilo bez druhého. Můžeme si však docela dobře představit, že jablko nespadlo zrovna na jeho nos, nýbrž že letělo prudce vzduchem, aby zasáhlo nějaký jiný nos, k němuž mělo výraznější nechuť. V pohádkách jsme vždycky zachovávali tento ostrý rozdíl mezi vědou o abstraktních vztazích, kde platí skutečné zákony, a vědou o fyzikálních jevech, kde nejsou zákony, nýbrž jen tajuplná opakování. Věříme ve fyzické zázraky, ale ne v logické nemožnosti. Věříme, že se fazolový stonek vyšplhal do nebe; to však nikterak nemate naše přesvědčení ve filozofické otázce, kolik fazolí se napočítá do pěti.

V tom je právě ono zvláštní dokonale ovzduší a pravdivost pohádkových příběhů. Vědec řekne: "Uřízněte stopku a jablko spadne;" ale říká to lhotejně, jako kdyby jedno opravdu vedlo k druhému. Čarodějnice v pohádce prohlásí: "Zatrub na roh a obrův hrad se zřítí," ale neříká to, jako by to bylo něco, kde účinek nutně vyplývá z příčiny.

Bezpochyby to poradila už mnoha hrdinům a viděla padat mnoho hradů, ale neztrácí proto ani úžas, ani rozum. Nepoplete jí to hlavu, dokud si nepředstaví, že logická souvislost mezi troubením a padající věží je nutná. Mužové vědy si však lámali hlavu tak dlouho, až si vykonstruovali nutnou logickou souvislost mezi jablkem, padajícím ze stromu, a jablkem dopadajícím na zem. A mluví opravdu tak, jako by objevili nejen řadu podivuhodných skutečností,

ale i pravdu, která je spojuje. Mluví, jako by fyzikální spojení dvou různých věcí je spojovalo též filozoficky. Domnívají se, že následuje-li opakovaně jedna nepochopitelná věc po jiné nepochopitelné věci, obě dohromady vytvoří nějakým způsobem věc pochopitelnou. Dvě černé hádanky jim dávají bílou odpověď.

V říši pohádek se vyhýbáme slovu "zákon", naproti tomu v říši vědy si v něm kupodivu libují. Tak například nazvou zajímavou domněnku o tom, jak zapomenuté národy vyslovovaly abecedu Grimmovým zákonem. Ale Grimmův zákon je mnohem méně rozumový než Grimmovy pohádky. Pohádky jsou aspoň určité pohádkami, kdežto onen zákon není zákonem. Zákon předpokládá, že známe povahu generalizace a uplatnění a nikoli jen to, že jsme si povšimli některých jeho účinků. Platí-li zákon, že kapsář patří do vězení, vyplývá z toho, že existuje představitelné logické spojení mezi pojmem vězení a pojmem vybírání kapes. A my víme, proč to tak je. Dovedeme říct, proč odnímáme volnost člověku, který si počíná příliš volně. Ale nedovedeme vysvětlit, proč se vejce změní v kuře, jako nedovedeme vysvětlit, proč se medvěd změnil v pohádkového prince. Jako pojmy jsou vejce a kuře od sebe vzdálenější než medvěd a princ, protože vejce samo o sobě kuře nijak nepřipomíná, kdežto někteří princové připomínají medvědy. Připustíme-li tedy, že se jisté proměny opravdu dějí, je podstatné důležité, abychom je hodnotili filozofickým měřítkem pohádek, nikoli nefilozofickým měřítkem vědy a "přírodních zákonů". Zeptá-li se někdo, proč se vejce mění v ptáky nebo proč na podzim padá ovoce ze stromů, musíme odpovědět zrovna tak, jak by odpověděla víla kmotřička, kdyby se jí Popelka zeptala, proč se myši změnily v koně nebo proč z ní šaty po půlnoci spadly. Musíme odpovědět, že je to kouzlo. Není to "zákon", neboť nechápeme obecnou formuli. Není to nutnost, neboť i když můžeme počítat, že se to prakticky stane, nemáme právo tvrdit, že se to musí stát vždycky. Že počítáme s obvyklým průběhem věci, není ještě důvod pro nezměnitelný zákon, jak se domníval Huxley. Nepočítáme s ním, nýbrž sázíme na něj; riskujeme vzdálenou možnost zázraku zrovna tak, jako riskujeme otrávený lívanec nebo zákazonosnou kometu. Nebereme to v úvahu; ne proto, že je to zázrak a tedy nemožnost, nýbrž proto, že to je zázrak a tedy výjimka. Výrazy jako zákon, nutnost, řád, tendence a podobně, užívané ve vědeckých knihách, jsou vlastně nevědecké, protože předpokládají vnitřní souvislost, která jim ve skutečnosti chybí. Jediná slova, která mi kdy při popisu přírody vyhovovala, jsou výrazy jako kouzlo, čary, zakletí, užívané v pohádkových knížkách. Vyjadřují nahodilost faktu a jeho tajnost. Strom rodí ovoce, protože je to kouzelný strom. Voda teče s kopce, protože je očarována. Slunce svítí, protože je zázračné.

Co nejrozhodněji popírám, že by tohle byla fantazie nebo dokonce mystika. K mystice se dostaneme později; teď jde o řeč pohádek, která je zcela racionální a agnostická. Je to jediný způsob, jak mohu vyjádřit slovy to, co jasně a zřetelně vnímám, že totiž jedna věc je zcela odlišná od jiné; že neexistuje logický vztah mezi létáním a snášením vajec. Mystik je právě ten, kdo mluví o "zákoně", který nikdy neviděl. A obyčejný vědecký duch je vlastně sentimentální. Sentimentální v tom podstatném smyslu, že je prodchnut a ovládnut pouhými asociacemi. Viděl ptáky létat a snášet vejce tolikrát, že má pocit, jako by musel být mezi oběma pojmy nějaký snově křehký vztah, ačkoli nic takového neexistuje. Zhrzený milenec možná nerozezná měsíc od ztracené lásky; právě tak materialista nerozezná měsíc od přílivu. V obou případech neexistuje jiné spojení, než že obojí bylo viděno současně. Sentimentální osoba možná zaslzí, když přičichne k jabloňovému květu, poněvadž ji to jakousi temnou asociací připomene dětství. Také materialistický profesor (ačkoli své slzy skrývá) je sentimentální, poněvadž mu jabloňové květy jakousi temnou asociací připomínají jablka. Ale chladný racionalista ze země pohádek nechápe, proč by, teoreticky vzato, nemohla jablona mít rudé tulipány; v Anglii se to někdy stává.

Tento základní úžas však není pouhým výmyslem z pohádek; naopak, veškeré nadšení pohádek pochází právě z něho. Jako všichni máme rádi zamilované příběhy, protože existuje instinkt Pohlaví, tak si také libujeme v napínavých historkách, protože rozeznávají strunu prastarého instinktu úžasu. Dokazuje to fakt, že docela malé děti nepotřebují pohádky; štaci jen něco povídat. Život sám o sobě je dostatečně zajímavý. Sedmiletý kluk je napjat, když slyší, že Honza otevřel dveře a spatřil draka. Tříletého chlapečka vzruší už to, že Honza otevřel dveře. Větší děti milují romantické příběhy, malé děti příběhy realistické - protože jim připadají romantické. Malé dítě je podle mého názoru asi jediná osoba, které lze předčítat moderní realistický román, aniž by se nudila. To dokazuje, že i pohádkové příběhy jsou jen ozvěnou jakéhosi téměř prenatalního zájmu a úžasu. Vyprávějí o zlatých jablkách, jen aby oživily zapomenutou chvíli, kdy jsme zjistili, že jsou zelená. O řekách, v nichž teče víno, jen aby nám na jediný vzrušující okamžik připomněly, že v nich teče voda. Poznamenal jsem, že tohle je zcela rozumné a dokonce agnostické. V tomto ohledu jsem vskutku stoprocentně pro vyšší agnosticismus: jeho lepší jméno je nevědomost. Všichni jsme četli v odborných knihách i v románech o člověku, který zapomněl své jméno. Chodí po ulicích a vidí a poznává všechno; nemůže si jen vzpomenout, kým je. Takovým člověkem je každý z nás. Každý z nás zapomněl, kým je. Rozumíme možná vesmíru, ale nechápeme vlastní já. Naše já je vzdálenější než hvězdy. Milovati budeš Pána Boha svého; ale sebe sama nepoznáš. Trpíme všichni stejnou duševní pohromou: zapomněli jsme své jméno. Zapomněli jsme, čím ve skutečnosti jsme. Vše, co nazýváme zdravý rozum, rozumné a praktické a pozitivní myšlení, znamená jenom, že během jistých mrtvých období života zapomínáme, že jsme zapomněli. Vše, co nazýváme duchem a uměním a extází, znamená jenom, že se v jediném hrozném okamžiku rozpomínáme, že jsme zapomněli.

Ačkoli chodíme (jako onen člověk, který zapomněl své jméno) po ulicích v jakémsi slabomyslném údivu, je to přece jen údiv. Je to údiv, který je zároveň obdivem a obsahuje kladný prvek chvály. A to je další mezník, který je třeba zřetelně označit na cestě říší pohádek. V další kapitole se budu zabývat optimisty a pesimisty po jejich intelektuální stránce - pokud nějakou mají. Zde se jen snažím vylíčit úžasné pocity, které nelze popsat. Nejsilnějším pocitem bylo to, že život je stejně vzácný jako záhadný. Uváděl mě do vytržení, poněvadž byl dobrodružný; a byl dobrodružný, protože byl příležitostí. Dobrota pohádky neutrpěla tím, že v ní mohlo být víc draků než princezen; bylo dobré žít v pohádce. Zkušebním kamenem každého štěstí je vděčnost; a já byl vděčný, ačkoli jsem sotva věděl komu. Děti jsou vděčné, když jim Mikuláš dá do punčochy hračky nebo cukroví. A já bych neměl být vděčný, když jsem dostal do punčoch dvě zázračné nohy? Děkujeme známým, když nám dají k narozeninám doutníky nebo bačkory. Což nemohu nikomu

poděkovat za to, že mi dal k narozeninám narození?

Existovaly tu tedy tyto dva první pocity, neuhájitelné a nesporné. Svět byl ohromující, ale nejenom to; život byl překvapením, a to příjemným překvapením. Vlastně všechny mé první názory jsou přesně vyjádřeny v hádance, která mi utkvěla v paměti z dětství. Hádanka zněla: "Co řekla první žába?" A mělo se odpovědět: "Bože, to jsem se lekla, až jsem vyskočila." V tom je ve zkratce vyjádřeno všechno, co říkám. Bůh žabu vylekal tím, že ji stvořil, a ona od té doby skáče.

Nyní přichází na řadu druhý velký princip filozofie pohádky. Pochopí jej každý, kdo si přečte Grimmovy pohádky nebo krásnou sbírku Andrew Langa. Z pedantství ji nazvu naukou o podmíněné radosti. Shakespearův Prubík mluví o velké závažnosti slova "jestliže". Podle etiky pohádek záleží všechno na nějakém "jestliže". Charakteristikou pohádkové mluvy je vždycky podmínka. "Můžeš žít v paláci ze zlata a safíru, nevyřkneš-li slovo kráva." Nebo: "Budeš žít šťastně s královskou dcerou, neukážeš-li jí cibuli." Uskutečnění příslibu závisí vždy na nějakém zákazu. Všechny závratné a obrovské výsady záleží na jedné maličkosti, která je odpírána. Hrdina dostává fantastické a drahé dary pod podmínkou jediného veta. Ve své znamenité a hluboké pohádkové poezii líčí W. B. Yeats elfy jako bytosti bez zákona; v neškodné anarchii jezdí na vzdušných koních nespoutaných uzdou

houpou se na hřebenu rozcuchaných vln
a tančí jako plamen na horách.

Zní hrozně, řeknu-li, že W. B. Yeats říši pohádek nerozumí. Ale nemohu jinak. Je to ironický Ir, překypující intelektuálními reakcemi. Na to, aby rozuměl, není dost hloupý. Pohádkové bytosti dávají totiž přednost neotesancům, jako jsem já; lidem, kteří civí s otevřenými ústy a šklebí se a udělají, co se jim řekne. Yeats vkládá do říše vil veškeré spravedlivé rebelantství svého národa. Avšak vzpurnost Irská je křesťanskou vzpurností, založenou na rozumu a spravedlnosti. Svobodomyšlný Ir se bouří proti něčemu, co chápe až příliš dobře; pravý občan říše pohádek však poslouchá něco, čemu vůbec nerozumí. V pohádce závisí nepochopitelné štěstí na nepochopitelné podmínce. Otevře se skříňka a vyletí z ní všechna možná zla. Zapomeneme slovo a zahynou celá města. Rozsvítí se lampa a láska zmizí. Utrhne se květina a člověk propadá hrdlem. Sníme jablko a naděje Boha je zmařena.

To je ovzduší pohádek a rozhodně není bez zákona nebo dokonce svobodné, i když si snad lidé, poddaní bezohledné moderní tyranii, řeknou, že ve srovnání s ní je to svoboda. Trestanci z portlandské věznice budou možná považovat novinářský svět na Fleet Street za svobodný, ale bližší zkoumání by ukázalo, že vily i žurnalisté jsou otroky povinnosti. Vily kmotřičky jsou, jak se zdá, přinejmenším stejně přísné jako jiné kmotřičky. Popelka dostala kočár ze země divů a kočího odnikud, ale současně dostala příkaz - který mohl přijít třeba z Brixtonu - aby se o půlnoci vrátila domů. Měla též skleněné střevičky; a nemůže být náhoda, že se sklo tak často vyskytuje v lidovém bájesloví. Jedna princezna bydlí v skleněném zámku, jiná na skleněné hoře, jiná zas vidí všechno v zrcadle. Všechny mohou bydlet v skleněných domech, nebudou-li házet kamením. Neboť tento proměnlivý třpyt skla je jen výrazem toho, že štěstí je nádherné, ale křehké jako hmota, kterou může služka nebo kočka snadno rozbít. A tento pohádkový pocit zůstal i ve mně a stal se mým pocitem vůči celému světu. Cítil jsem a cítím, že život je zářivý jako diamant, ale křehký jako okenní tabule. A když k tomu strašnému křišťálu bylo přirovnáno i nebe, pamatuji se, že mě zamrazilo. Báť jsem se, že by Bůh mohl vesmír upustit a rozbít na kusy.

Uvědomme si však, že rozbitelnost neznamená pomíjivost. Udeřte do skla a nevydrží ani okamžik; nechť je být a vydrží tisíc let. Taková je, zdálo se mi, i radost člověka ať v pohádce, nebo ve skutečnosti; štěstí závisí na tom, že člověk neudělá něco, co by mohl kdykoli udělat a o čem velmi často není jasné, proč by to udělat nemohl. Ano, a musím říct, že mi to nepřipadalo nespravedlivé. Kdyby mlynářův třetí syn řekl víle: "Vysvětli mi, proč nesmím v kouzelném paláci dělat stojky," víla by právem mohla odpovědět: "Dobrá, když to chceš vědět, vysvětli mi napřed kouzelný palác." Řekne-li Popelka: "Jak to, že musím o půlnoci odejít z plesu?" mohla by její kmotřička odpovědět: "Jak to, že tam můžeš být do půlnoci?" Odkáží-li někomu deset mluvících slonů a sto okřídlených koní, neměl by si stěžovat, objeví-li v podmínkách závěti stopu lehké výstřednosti. Nesmí se dívat okřídleným koním na zuby. Měl jsem dojem, že už existence sama je tak výstředním odkazem, že si nemohu stěžovat na omezení, když ji samotnou vůbec nechápu. Rám nebývá o nic podivnější než obraz. Zákaz může být stejně zvláštní jako dar; může být oslňující jako slunce, unikající jako voda, fantastický a děsivý jako topoly ve větní.

Z tohoto důvodu (můžeme to nazvat filozofií vily kmotřičky) jsem nemohl sdílet s mladými lidmi své doby pocit tak zvané obecné revoluční nálady. Byl bych se, řekněme, bouřil proti jakýmkoli opatřením, která by byla špatná; o nich a o jejich definici pojednám v jiné kapitole. Ale necítil jsem potřebu stavět se na odpor proti nějakému nařízení jen proto, že jsem mu nerozuměl. Převzetí statku se někdy provádí s pošetilými obřadnostmi, jako je zlomení hole nebo vyplacení zrnka pepře. Já jsem byl ochoten se ujmout obrovského statku země a nebe a třeba i s podobnými feudálními zvyklostmi. Nemohly by být fantastičtější než to, že jsem se ho vůbec směl ujmout. Při této příležitosti uvedu pouze jeden etický příklad, abych vysvětlil, co mám na mysli. Nikdy jsem se nedokázal přidat k obecnému reptání své generace proti monogamii, protože žádné omezení sexu se mi nezdálo tak zvláštní a nečekané jako sex sám. Smět jako Endymion milovat lunu a pak si stěžovat, že Jupiter má celý harém lun, se mi zdálo (poněvadž jsem byl vychován podobnými pohádkami jako Endymion) poněkud vulgární. Být omezen na jednu ženu je malá cena za to, že vůbec ženu vidíme. Stěžovat si, že se smím oženit jen jednou, je jako bych si stěžoval, že jsem se jen jednou narodil. Neodpovídá to onomu hroznému rozruchu, který způsobil tolik řečí. Není to důkaz nadměrné sexuální vnímavosti, nýbrž naopak zvláštní necitlivosti. Jen blázen si stěžuje, že nemůže vejít do ráje pěti branami najednou. Polygamie znamená nedostatečné uskutečnění sexu; je to jako když někdo trhá z roztržitosti zároveň pět hrušek. Estéti ve své chvále krásných věcí dospěli k nejzazším výstřednostem jazyka. Bodláčí je rozplakalo; před lesklým broučkem padali na

kolena. Jejich cit mě však nikdy ani na chvíli nedoal; a to z toho důvodu, že je nikdy nenapadlo, aby za svou radost zaplatili nějakou symbolickou obětí. Cítil jsem, že by se lidé měli postit čtyřicet dní, aby slyšeli zpívat kosa. Měli by projít ohněm, aby našli petrklíč. Tito milovníci krásy nedovedli pro kosa ani zůstat střízlívi. Za petrklíč nechtěli projít ani obyčejným křesťanským manželstvím. Za neobyčejnou radost by se přece mohlo platit alespoň obyčejnou morálkou. Oscar Wilde řekl, že se západ slunce neoceňuje, protože za něj nemůžeme platit. Mýlil se; můžeme platit za západ slunce. Můžeme platit tím, že nebudeme jako Oscar Wilde.

Pak jsem nechal pohádky ležet na podlaze dětského pokoje a od té doby jsem nenašel žádnou knihu tak rozumnou. Opustil jsem chůvu, strážkyni tradice a demokracie, a nenašel jsem žádnou moderní osobnost tak zdravě radikální nebo tak zdravě konzervativní. Uvědomil jsem si však něco dost důležitého: Když jsem vkročil do duchovní atmosféry moderního světa, zjistil jsem, že se moderní svět staví nepřátelsky proti mé chůvě i jejím pohádkám ve dvou směrech. Trvalo dlouho, než mi došlo, že se moderní svět mýlí a má chůva má pravdu. Nejzajímavější bylo, že moderní myšlení odporovalo této základní víře mého dětství v jejích dvou podstatných složkách. Vyložil jsem už, že pohádky ve mně utvrdily dvojí přesvědčení: předně, že tento svět je fantastické a ohromující místo, které by mohlo být úplně jiné, ale které je docela pěkné; a za druhé, že vůči tomuto fantastickému původu by se měl člověk chovat skromně a podrobit se i těm nejpodivnějším omezením, vzhledem k laskavosti tak nepochopitelné. Zjistil jsem však, že se celý moderní svět vzdouvá jako příboj proti oběma mým citům; a z otřesu srážky vznikly náhle dva spontánní dojmy, jež mě od té doby neopustily a jež přes svou nepropracovanost dozrály během doby v přesvědčení.

Za prvé: Zjistil jsem, že moderní svět vyznává vědecký fatalismus, totiž že všechno je takové, jaké vždycky být muselo, neboť všechno se bez poruchy rozvíjí od počátku. List na stromě je zelený, protože nikdy nemohl být jiný. Naproti tomu filozof pohádek je rád, že je list zelený právě proto, že by mohl být šarlatový. Má pocit, jako by zezelenal těsně předtím, než na něj pohlédl. Těší ho, že sníh je bílý z toho přísně rozumového důvodu, že by mohl být černý. Každá barva má v sobě odvážný rys jakési volby: červen zahradních růží je nejenom radikální, ale i dramatická jako náhle prolitá krev. Cítí, že se něco přihodilo. Avšak velcí deterministé devatenáctého století byli silně proti tomuto vrozenému pocitu, že se něco přihodilo právě před chvílí. Podle nich se vlastně od počátku světa nestalo nic. Nepřihodilo se nic od té doby, co všechno začalo. Ale ani v tom, kdy to začalo, si nejsou zcela jisti.

Uvědomil jsem si, že moderní svět vlastně vyznává kalvinismus, nutnou nezměnitelnost věcí. A když jsem se začal vyptávat, shledal jsem, že pro toto nevyhnutelně opakování vlastně nemají jiný důkaz, než že se věci opakují. Pro mne však pouhé opakování učinilo věci spíš tajemnějšími než jasnějšími. Bylo to, jako kdybych na ulici uviděl nos podivného tvaru a považoval to za pouhou náhodu, ale pak spatřil ještě šest dalších nosů téhož překvapujícího tvaru. V té chvíli bych si musel myslet, že jde o nějakou místní tajnou společnost. Ze jeden slon má chobot, je nápadné; ale že všichni sloni mají chobot, vypadá už jako spiknutí. Mluvím tu ovšem jen o dojmů; o dojmů, který je však při vši své lehkosti hluboce zakořeněný. Opakování v přírodě se mi někdy zdálo tak napínavé, jako když rozžlobený učitel opakuje tutéž poučku stále znova. Tráva na mne kývala všemi svými prsty zároveň, shluky hvězd toužily po porozumění. Slunce mě na sebe upozorňovalo, i když vyšlo tisíckrát. Opakované děje ve vesmíru dostaly kouzelný rytmus zařikací formule a já jsem začal tušit ideu.

Celý nebetyčný materialismus, který ovládá moderní myšlení, se zakládá v podstatě na domněnce - a to na falešné domněnce. Předpokládá se, že jestliže se něco opakuje, je to pravděpodobně mrtvé - jakýsi hodinový stroj. Lidé cítí, že kdyby svět byl osobní, měnil by se; kdyby bylo slunce živé, tančilo by. To je klam, dokonce i pokud jde o známou skutečnost. Protože změnu do lidských záležitostí vnáší obyčejně ne život, ale smrt; to, že lidská síla či touha odumírá a ochabuje. Člověk mění své pohyby, poněvadž je unaven chůzí; nebo jde, protože ho unavilo sedět. Ale kdyby jeho životní energie a radost byly tak obrovské, že by se nikdy chůzí do Islingtonu neunavil, chodil by tam asi s takovou pravidelností, jako teče Temže k Sheernessu. Vzlet a nadšení jeho života by byly klidné jako smrt. Slunce vychází každé ráno; změna však není způsobena mou činností, nýbrž nečinností. Abychom to vyjádřili lidově, je tomu možná tak, že slunce vychází pravidelně, poněvadž ho vycházení nikdy neomrzí. Jeho setrvačnost možná vyplývá ne z nedostatku, nýbrž z přemíry života. To, co mám na mysli, lze například pozorovat u dětí, když se jim nějaká hra nebo žert zvlášť zalíbí. Děti neustále poskakují z nadbytku, ne z nedostatku života. A protože překypují vitalitou, protože jsou plny nespoutané energie, chtějí opakování beze změny. Stále se dožadují: "Udělej to ještě jednou!" a dospělý to opakuje znovu a znovu, až je z toho polomrtvý. Neboť dospělí nejsou dost silní, aby se radovali z jednotvárnosti. Ale možná, že Bůh je dost silný, aby se radoval z jednotvárnosti. Možná, že říká každé ráno slunci: "Udělej to ještě jednou," a každý večer měsíci: "Udělej to ještě jednou." Možná, že všechny sedmikrásky nejsou stejné z automatické nutnosti. Možná, že Bůh tvoří každou zvlášť a nikdy ho to neomrzí. Možná, že má věčnou dychtivost dětství; neboť my jsme zhřešili a zestárlí a náš Otec je mladší než my. Opakování v přírodě nemusí být pouhým mechanismem. Může to být opakování úspěšné scény jako na divadle. Nebo možná takto vyvolá na scénu ptáka, který snesl vejce. Jestliže lidská bytost počne a porodí dítě místo ryby, nebo netopýra, nebo okřídleného lva, má to možná jiný důvod, než že podléháme mechanickému bezúčelnému údělu živočichů. Možná, že naše malá tragédie dojala bohy, že se jí obdivují ze svých hvězdných galérií a že na konci každého lidského dramatu je člověk znovu a znovu vyvoláván před oponu. Opakování může probíhat z pouhé libovůle milióny let, ale také může kteroukoli chvíli přestat. Člověk se může objevovat na zemi generaci za generací, a přece může být každé zrození jeho neodvolatelně posledním vystoupením.

To bylo mé první přesvědčení způsobené otřesem mých dětských citů, když jsem se jako dospělý setkal s moderním světovým názorem. Vždycky jsem měl neurčitý dojem, že fakta jsou zázraky v tom smyslu, že jsou podivuhodná; teď jsem je začal pokládat za zázraky v přesnějším smyslu, že jsou úmyslná. Chci tím říct, že jsou nebo že by mohla být opakovánými úkony nějaké vůle. Zkrátka vždycky jsem věřil, že svět má v sobě kouzlo; tečí mě napadlo, že má možná i kouzelníka. Tak vznikl hluboký, vždy přítomný a podvědomý pocit, že tento náš svět má nějaký účel; a kde je účel, tam je i osoba. Vždycky jsem vnímal život především jako příběh; a kde je příběh, tam je i vyprávěč.

Moderní myšlení však zasáhlo i mou druhou lidskou tradici. Postavilo se proti smyslu pohádek pro přísné meze a podmínky. Chtělo mluvit jediné o expanzi a rozšiřování. Herbert Spencer by byl velice pohoršen, kdyby ho byl někdo nazval imperialistou, a proto je velká škoda, že to nikdo neudělal. Byl však imperialistou nižšího typu. Popularizoval opovrženímhodný názor, že velikost sluneční soustavy by měla člověka odstrašit od jeho duchovního dogmatu. Proč by měl člověk pokořovat svou důstojnost před sluneční soustavou víc než před velrybou? Dokazuje-li pouhá velikost, že člověk není obrazem božím, pak by jim snad mohla být velryba; sice trochu neforemným, ale dalo by se to nazvat impresionistickým portrétem. Je úplně zbytečné dokazovat, že ve srovnání s vesmírem je člověk malý; neboť člověk byl vždycky malý už ve srovnání s nejbližším stromem. Herbert Spencer však ve svém ukvapeném imperialismu tvrdil, že jsme byli v určitém smyslu poraženi astronomickým vesmírem a připojeni k němu. Mluvil o lidech a jejich ideálech přesně tak, jak mluví nejnestoudnější unionista o Irech a jejich ideálech. Udělal z lidstva malý nářudek. A jeho zhoubný vliv lze pozorovat i u nejduchaplnějších a nejváženějších vědecky orientovaných autorů současnosti, zejména v prvních románech H. G. Wellsa. Mnoho moralistů vyličilo přehnanými barvami zemi jako zlou. Wells a jeho škola učinili zlým nebe. Stačí prý vzhlednout k hvězdám, odkud přijde naše zkáza.

Avšak expanze, o níž mluvím, je mnohem horší. Napsal jsem, že materialista stejně jako šílenec je ve vězení - ve vězení jedné myšlenky. Tito lidé, jak se zdá, pokládali za zvlášť povzbuzující neustále zdůrazňovat, že vězení je hodně veliké. Ale rozměry tohoto vědeckého vesmíru neposkytly nic nového, nic, co by pomohlo. Vesmír pokračoval stále svou dráhou a ani v jeho nejobvyklejší konstelaci nemohlo být nic opravdu zajímavého - jako například odpuštění nebo svobodná vůle. Velikost nebo nekonečnost tajemný vesmír nijak neobohatila. Bylo to, jako bychom řekli vězni z readingského žaláře, že by se měl radovat ze zprávy, že vězení teď zabírá polovinu hrabství. Dozorci by mu nemohli ukázat nic jiného než ještě větší množství dlouhých kamenných chodeb osvětlených příšerným světlem a zbavených všeho lidského. Tak i tito rozšiřovatelé vesmíru nám nemohli ukázat nic jiného než další a další nekonečné chodby prostoru ozařované příšernými slunci a zbavené všeho božského.

Víši pohádek existuje skutečný zákon - zákon, který je možno porušit, neboť definice zákona zahrnuje i možnost porušení. Ale mechanismus tohoto kosmického vězení je něčím, co porušit nelze, neboť my sami jsme jen částí toho mechanismu. Jsme buď neschopni určité věci dělat, neboje nám osudem určeno je dělat. Idea tajemné podmínky úplně zmizela; člověk nemůže mít ani odvahu zákony zachovávat, ani zábavu z jejich přestupování. Rozsáhlost tohoto vesmíru nemá nic ze svěžesti a nezemského rozletu, které jsme chválili u vesmíru básníků. Tento moderní vesmír je doslova impérium - je obrovský, ale není svobodný. Vcházíme do stále větších místností bez oken, místností zvětšujících se babylónskou perspektivou, ale nenajdeme nikde ani okénko ani závan vzduchu zvenčí.

Jejich pekelné rovnoběžky jako by se rozpínaly vzdáleností; pro mne se však všechny dobré věci zužují do jednoho bodu - na příklad meče. Když jsem tedy zjistil, že zpučnost tohoto velikého vesmíru tak málo uspokojuje mé city, začal jsem je trochu rozbírat a brzy jsem dospěl k názoru, že celý systém je mlačší, než se dalo čekat. Podle těchto lidí je vesmír jednotný, poněvadž má jediné neporušitelné pravidlo. A protože je jednotný, je prý též jedinou existující věcí. Proč tedy někomu záleží na tom, aby ho nazval velkým? Není přece nic, s čím by se mohl srovnat. Bylo by stejně rozumné ho nazvat malým. Někdo může říct: "Mám rád tento obrovský vesmír se spoustami hvězd a davem rozmanitých tvorů." Ale když na to přijde, proč by se nedalo říci také "Mám rád tenhle útulný vesmírek se slušným počtem hvězd a s inventářem právě podle mého vkusu?" Jedno je stejně dobré jako druhé; obojí jsou jen nálady. Je její věc nálady radovat se z toho, že je slunce větší než země. Stejně zdravou náladou je radost, že slunce není větší, než právě je. Když si člověk usmyslí, že se bude dojímat velikostí světa, proč by se nemohl dojímat jeho malostí?

Já jsem byl dojat náhodou právě tím druhým. Když má člověk něco rád, dává tomu zdvořilá jména, i když je to slon nebo příslušník královské osobní gardy. Důvod je v tom, že všechno, ať je to sebevětší, co tvoří jeden celek, může být pojato jako malé. Kdyby vojenské kníry nepřipomínaly, že musí existovat též šavle, nebo kdyby kly nepřipomínaly, že musí existovat též ocas, přednět by byl nesmírný, protože by byl nezměřitelný. Jakmile si však dokážete představit gardistu, dokážete si představit i malého gardistu. Jakmile spatříte opravdického slona, můžete mu říkat "malý". Lze-li udělat sochu, je možné udělat i sošku. Tito lidé prohlašovali, že vesmír je jeden souvislý celek; ale neměli vesmír rádi. Já však jsem měl vesmír strašně rád a chtěl jsem mu říkat zdvořilým jménem. Často jsem to také dělal a zdálo se, že mu to nevádí. Po pravdě řečeno měl jsem pocit, že se tato nejasná dogmata vitality dají lépe vyjádřit, nazveme-li svět malým, než když ho nazveme velkým. Neboť s nekonečností se tu zacházelo dost nedbale, což byl opak horoucí a zbožné péče, kterou jsem pocíťoval vzhledem k nesmírné ceně a ohroženosti života. Projevovali jen pustou marnotratnost; já však jsem vyznával jakousi posvátnou šetrnost. Neboť hospodárnost je mnohem romantičtější než utrácení. Pro ně byly hvězdy nekonečným přílivem pŕpencí; já však jsem měl vůči slunci a měsíci pocit, jaký má školák, když vlastní zlatoví a stříbrnou minci.

Toto podvědomé přesvědčení nejlépe vystihují povaha a ráz některých příběhů.

Řekl jsem už, že jen pohádky mohou vyjádřit můj názor, že život je nejen radost, nýbrž jakési výstřední privilegium. Onen druhý pocit kosmické útulnosti bych chtěl vystihnout odkazem k jiné knize, která se vždycky čte v dětství - k Robinsonu Crusoe, kterého jsem v té době četl a který vděčí za svou životnost tomu, že oslavuje poezii omezení, ba i neobyčejnou romantiku rozvážnosti. Robinson je trosečník na malém skalnatém ostrůvku s několika nezbytnostmi, jež stěží vyrval moři. Nejlepší z celé knihy je prostý seznam věcí zachráněných z vraku. Jedna z největších básní je inventář. Každý kuchyňský nástroj se stává pokladem, protože jej Robinson mohl upustit do moře. Je dobrým cvičením v chvilích prázdnoty či deprese dívat se na cokoli, třeba truhlík na uhlí nebo poličku na knihy, a uvažovat, jak šťastný by byl člověk, kdyby to mohl vynést z tonoucí lodi na pustý ostrov. Ještě lepším cvičením však je připomínat si, že všechny věci takto unikly o vlas - že všechno jsme zachránili po ztroskotání. Každý člověk zažil jedno strašlivé dobrodružství: jako skrytý nedonošený plod, jako dítě, které nikdy neuzřelo světlo světa, neexistoval. V mém dětství mluvili lidé mnoho o nadaných lidech, kteří se nemohli uplatnit nebo ztroskotali; a často se zmiňovali o tom, čím mnohý

člověk mohl být. Pro mne však je závažnějším a překvapivějším to, že kdokoli z nás mohl ne být. Skutečně jsem měl pocit (ta představa se zdá snad bláhová), jako by všechny věci a jejich řád byly romantickým zbytkem Robinsonovy lodi. Dvě pohlaví a jedno slunce mi připomínaly, že jemu zbyly dvě pušky a jedna sekera. Bylo nesmírně, důležité, aby se z toho nic neztratilo; a zároveň vypadalo jako žert, že se k tomu nedalo nic přidat. I stromy a planety se podobaly věcem zachráněným z vraku; a když jsem viděl Matterhorn, byl jsem rád, že se v tom zmatku na něj nezapomnělo. Cítil jsem, že s hvězdami je nutno šetřit jako se safíry (Milton je tak nazývá v Ráji), a schraňoval jsem kopce. Neboť vesmír je jedinečný klenot, a je-li běžné mluvit o klenotu jako o něčem nesrovnatelném a nesmírně cenném, o tomto skvostu je to doslova pravda. Vesmír je skutečně nesrovnatelný a nedocenitelný; protože neexistuje žádný jiný.

Tak končí nevyhnutelnou nevýstižností pokus vyslovit nevyslovitelné. Je to můj konečný postoj k životu; půda pro semena nauky. Tak jsem jakýmsi nejasným způsobem smýšlel, než jsem dovedl psát, a tak jsem cítil, než jsem se naučil myslet; a abychom mohli snáze postupovat dál, stručně to zrekapituluji: Byl jsem skálopevně přesvědčen, že svět nevysvětluje sám sebe. Může to být zázrak s nadpřirozeným vysvětlením; může to být kouzelnický trik s přirozeným vysvětlením. Ale má-li mě vysvětlení kouzelnického triku uspokojit, musí být lepší než přirozené výklady, které jsem slyšel. Svět je kouzlo, buď pravé, nebo falešné. Za druhé jsem dospěl k názoru, že kouzlo musí mít nějaký smysl, a má-li smysl, že musí být někdo, kdo jej dává. Ve světě je něco osobního jako v uměleckém díle a ať to má jakýkoli význam, tento význam je prvořadý. Za třetí jsem považoval tento smysl v jeho původním určení za krásný, navzdory nedostatkům, jako byli například draci. Za čtvrté, že vhodná forma díky je projev pokory a zdrženlivosti měli bychom děkovat Bohu za pivo a burgundské tím, že je něhu děrné pít přes míru. Jsme také povinni poslušností tomu, co nás stvořilo, ať to bylo cokoli. A poslední nejpodivnější: že se mě myslí zmocnil neurčitý, ale obrovský dojem, jako by všechno dobré bylo v jistém smyslu pozůstatkem nějaké prvotní katastrofy, pozůstatkem, který je třeba sřežít a chovat v posvátné účtě. Člověk zachránil své dobro jako Robinson nářadí; zachránil je z vraku. To všechno jsem cítil a doba mě v tom nijak nepovzbuzovala. A přitím jsem vůbec ani nepomyslel na křesťanskou teologii.

V. kapitola Vlajka světa

Když jsem byl malý, chodili po světě dva podivní lidé zvaní optimista a pesimista. Sám jsem těch slov stále užíval, ale přiznám se bez mučení, že jsem nikdy neměl jasné ponětí, co znamenají. Za zřejmé se snad dalo považovat jen to, že nemohla doopravdy znamenat, co říkala, neboť běžný slovní výklad byl, že optimista považuje tento svět za nejlepší možný, kdežto pesimista za nejhorší. Ježto obě tvrzení jsou zřejmě holý nesmysl, bylo nutno hledat nějaký jiný výklad. Optimista nemohl znamenat člověka, který myslí, že všechno je dobré a nic špatné. Nemá to smysl; je to totéž, jako kdyby se říkalo, že všechno je pravé a nic levé. Vcelku jsem dospěl k závěru, že optimista pokládá za dobré všechno kromě pesimisty a pesimista za špatné všechno kromě sebe. Bylo by nesprávné neuvést též záhadnou, ale podnětnou definici, kterou prý vymyslela jedna holčička: "Optimista je člověk, kterého zajímají vaše oči, a pesimista je člověk, kterého zajímají vaše nohy." Nejsem si jist, není-li tahle definice vůbec nejlepší. Je v ní dokonce jakási alegorická pravda. Mohlo by být totiž asi užitečné stanovit rozdíl mezi smutným myslitelem, který ustavičně uvažuje jen o našem styku se zemí, a šťastným myslitelem, který si všimá spíš naší prvotní schopnosti vidět a volit cestu. Rozlišovat lidi na optimisty a pesimisty je však hluboký omyl. Předpokládá se, že člověk kritizuje svět, jako by najímal dům, jako by mu ukazovali nový byt. Kdybychom přišli na tento svět z nějakého jiného světa s plně rozvinutými schopnostmi, mohli bychom uvažovat, zdali výhoda letních hájů dostatečně vyvažuje nevýhodu vztekklých psů, právě jako ten, kdo hledá byt, přemýšlí, čemu má dát přednost, telefonu nebo vyhlídce na moře. Ale v takové situaci nejsme. Náležíme tomuto světu dřív, než se začneme ptát, je-li příjemné mu náležet. Člověk bojoval za vlajku a často pro ni hrdinně dobyl vítězství dávno předtím, než se dal na vojnu. Stručně řečeno, podstatné je, jak se zdá, to, že zachovává věrnost dávno předtím, než začne obdivovat.

V předešlé kapitole jsme řekli, že prvotní pocit, jak je svět zvláštní a přitom vábí, vyjadřují nejlépe pohádky. Další stadium může čtenář přičíst bojovné či snad dokonce hurá-vlastenecké literatuře, která přichází u kluka na řadu hned po pohádkách. Za mnoho zdravé morálky vděčíme krvákům. Ať je důvod jakýkoli, zdálo se mi a dosud se mi zdá, že náš poměr k světu se dá vyjádřit výrazy vojenské oddanosti lépe než výrazy kritiky a souhlasu. Přijímám vesmír spíš z vlastenectví než z optimismu. Jde o věrnost ze všech nejstarší. Svět není noclehárnou v Brightonu, kterou můžeme opustit, protože je ubohá. Je to hrad našeho rodu s vlajkou vlající na věži, a čím je ubožejší, tím méně bychom jej měli opouštět. Nejde o to, že svět je příliš smutný, než abychom jej milovali, nebo veselý, než abychom jej nemilovali; jde o to, že když nějakou věc opravdu milujeme, její radost je důvodem k lásce a její smutek je důvodem k lásce ještě větší. Všechny optimistické i všechny pesimistické myšlenky o Anglii jsou pro anglického vlastence stejnými důvody. Podobně optimismus a pesimismus jsou stejnými argumenty pro vlastenecký cit vůči vesmíru.

Dejme tomu, že se setkáme s něčím tak beznadějným jako je londýnská čtvrť Pimlico. Budeme-li uvažovat, co by bylo pro Pimlico opravdu nejlepší, zjistíme, že vlákno myšlení vede k trůnu mystiky a tyranie. Nestačí, aby člověk tuto čtvrť odmítal; v tom případě by se pouze mohl oběsit nebo se vystěhoval do Chelsey. A také jistě nestačí, aby ji chválil, protože pak by zůstala taková, jaká je, což by bylo hrozné. Jediné východisko je, jak se zdá, ji milovat - milovat ji transcendentálním vztahem a bez hmotných pohnutek. Kdyby se našel muž, který by ji měl rád, povznesla by se věžemi ze slonoviny a zlatými návršími; oděla by se, jako se odívá žena, když je milována. Neboť ozdoby nejsou k tomu, aby zakrývaly ošklivé věci, nýbrž aby zdobily to, co už samo o sobě je hodné lásky. Maminka nedává dítěti modrou mašličku proto, že je bez ní ošklivé.

Milenec nedává dívce náhrdelník, aby zakryl její hrdlo. Kdyby lidé milovali Pimlico, jako matky milují děti, bez

přemýšlení, poněvadž jsou jejich, za několik let by mohlo být krásnější než Florencie. Někteří čtenáři řeknou, že se příliš nechávám unést fantazií. Na to odpovím, že takové jsou přece skutečné dějiny lidstva. Takhle totiž obce dosahovaly velikosti. Vraťte se k nejskrytějším kořenům civilizace a zjistíte, že jsou zauzleny kolem nějakého posvátného kamene nebo že obrůstají nějaký posvátný pramen. Lidé nejprve uctívali nějaké místo a pak teprve pro ně dobývali slávu. Římané nemilovali Řím, protože byl velký. Byl velký, protože ho milovali.

Teorie osmnáctého století o společenské smlouvě byly v naší době dost neomaleně kritizovány. Pokud se jimi mýlí, že je v pozadí každé historické vlády myšlenka spokojenosti a spolupráce, jsou prokazatelně pravdivé. Mýlily se však opravdu, pokud předpokládaly, že lidé vždy směřovali k řádu a mravnosti přímo, vědomým směřováním zájmů. Morálka nezačala tím, že jeden řekl druhému: "Neuhodím tě, jestli ty mě neuhodíš," po takových transakcích není ani stopy. Je však stopa po tom, že si oba řekli: "Nesmíme se bít na posvátném místě." Nabyli mravnosti tím, že chránili své náboženství. Nepěstovali statečnost úmyslně. Bojovali za svatyni a zjistili, že jsou stateční. Nepěstovali čistotu. Očišťovali se pro oltář a zjistili, že jsou čistí. Židovské dějiny jsou jediným starobylým dokumentem, který je znám většině Angličanů, a z nich lze dostatečně posoudit fakta. Desatero, o němž se zjistilo, že bylo v podstatě společné celému lidstvu, byly pouhé velitelské předpisy; soubor napsaných vojenských příkazů vydaných na ochranu jakési archy při její dopravě přes jakousi poušť. Anarchie byla nežádoucí, poněvadž ohrožovala posvátnou věc. A teprve když stanovili den zasvěcený Bohu, zjistili, že také stanovili sváteční den pro člověka.

Připustíme-li, že tato prvotní oddanost nějakému místu nebo věci je zdrojem tvořivé síly, můžeme postoupit dál k velmi zajímavému faktu. Opakujeme ještě jednou, že jediný pravý optimismus je jakési vesmírné vlastenectví. A jak je to s pesimistou? Myslím, že lze říci, že je kosmický nevlastenec. A jak je to s nevlastencem? Myslím, že bez zbytečné trpkosti lze říci, že je to upřímný přítel. A jak je to s upřímným přítelem? Zde narážíme na skálu skutečného života a neměnnou lidskou přirozenost.

Odvážuji se tvrdit, že špatné na upřímném příteli je prostě to, že není upřímný. Nechává si něco pro sebe - svou pochmurnou zálibu říkat nepřijemné věci. Má tajnou touhu ubližovat, nejen pomáhat. A to právě, myslím, popuzuje zdravé občany proti jistému druhu těchto nevlastenců. Nemluvím ovšem o nevlastenectví, které pobuňuje rozličné burziány a sentimentální herečky; to je jen vlastenectví, které mluví otevřeně. Člověk, který řekne, že žádný vlastenec nemá protestovat proti burské válce, dokud není skončena, není hoden rozumné odpovědi; říká vlastně, že žádný hodný syn nemá varovat matku před srážem, dokud se z něho nezřítí. Existuje však nevlastenec, který jde všemřádným lidem řádně na nervy, a to tím, co jsem, myslím, už naznačil; je to neupřímný upřímný přítel, člověk, který říká: "Lituji, jsme zničeni," ale vůbec mu to lito není. Lze o něm, bez nadsázky říci, že je zrádce; neboť špatných zpráv, které mu byly sděleny, aby armádu posílil, užívá k tomu, aby odradil lidi od vstupu do ní. Poněvadž jako vojenský poradce smí být pesimistický, je pesimistický i jako náborový seržant. Právě takovým způsobem užívá pesimista (který je kosmickým nevlastencem) svobody, kterou život dopřává svým poradcům, a svádí lidi k opuštění vlajky. I když říká jen fakta, je důležité vědět, jaké jsou jeho city a pohnutky. Může se stát, že v Tottenhamu onemocní dvanáct set lidí neštovicemi; chceme však vědět, zdali to tvrdí nějaký velký filozof, který chce proklít bohy, anebo jen obyčejný duchovní, který chce pomoci lidem.

Na pesimismu není tedy špatné, že kárá bohy i lidi, ale že to, co kárá, nemiluje - nemá onu primární a nadpřirozenou oddanost věcem. A co je vadou člověka obecně zvaného optimista? Je jasné, že optimista, ve snaze hájit čest světa, bude hájit to, co se hájit nedá. Je šovinistou vesmíru; řekne: "Stojím při svém vesmíru, ať je dobrý nebo špatný." Bude méně nakloněn k nápravě věcí a více ochoten odpovídat na všechny útoky povýšeným byrokratickým ujišťováním, že je o všechno postaráno. Nechce svět umýt, chce ho jen nabílit. To všechno (a platí to o jednom druhu optimistů) nás vede k velmi zajímavému psychologickému problému, který se bez toho nedá vyložit. Tvrdíme, že je třeba mít vůči životu určitou primární oddanost; jde jen o to, má-li být přirozená nebo nadpřirozená. Vyjádřeno jinak: Má to být rozumná nebo nerozumná oddanost? Zajímavé je, že špatný optimismus (který lakuje na bílo a hájí nepřesvědčivě všechno) se shoduje s rozumným optimismem. Tento racionální optimismus vede k stagnaci; jen iracionální optimismus vede k reformě. Použijme k výkladu ještě jednou srovnání s vlastenectvím. Kdo nejspíš přivede k zkáze místo, jež miluje, je právě ten, kdo miluje s rozumem. O zlepšení se zaslouží ten, kdo je miluje bez rozumu. Líbí-li se někomu nějaká zvláštnost Pimlica (což je nepravděpodobné), může dojít k tomu, že ji bude hájit i proti této čtvrti samotné. Má-li však rád samo Pimlico, třeba je i zpusť a udělá z něho Nový Jeruzalém. Nepopírám, že reforma může být přehnaná. Tvrdím jen, že reformy provádí právě iracionální vlastenec. Pouhá šovinistická spokojenost se sebou samým je nejběžnější mezi lidmi, kteří mají pro své vlastenectví nějaký pedantský důvod. Nejhorší šoviniisté nemilují Anglii, nýbrž nějakou teorii o Anglii. Milujeme-li Anglii proto, že je velkou říší, můžeme přecenit úspěch, s jakým vládne Indům. Budeme-li ji však milovat jen proto, že je to národ, můžeme čelit všem možnostem, neboť by zůstala národem, i kdyby Indové vládli nám. Stejně tak jenom lidé, jejichž vlastenectví závisí na historii, dovolí, aby jejich vlastenectví historii falšovalo. Tomu, kdo miluje Anglii, že je anglická, bude jedno, jak vznikla. Ale ten, kdo miluje Anglii proto, že je anglosaská, může se pro svou zálibu dostat do rozporu se všemi fakty a skončí třeba (jako Carlyle a Freeman) tvrzením, že normanské vítězství roku 1066 bylo vlastně vítězstvím saským. Skončí v naprostém nerozumu - právě proto, že vychází z rozumu. Ten, kdo miluje Francii pro její vojenskou sílu, bude omlouvat armádu z roku 1870. Ale ten, kdo miluje Francii pro Francii, armádu z roku 1870 zreformuje. To také právě Francouzi udělali a Francie je dobrým příkladem tohoto účinného paradoxu. Nikde jinde není vlastenectví abstraktnější a iracionálnější a nikde jinde nebyla reforma tak drastická a důkladná. Čím transcendentnější je vlastenectví, tím praktičtější je politika.

Snad nejběžnějším dokladem pro toto tvrzení jsou ženy a jejich zvláštní a silná oddanost. Někteří tupohlavci přišli s myšlenkou, že ženy jsou slepé a nic nevidí, protože zřejmě drží se svými blízkými důsledně ve všem. Zřejmě neměli o ženách ani ponětí. Tytéž ženy, které jsou hotovy hájit své muže vždy a všude, jsou si (v osobním styku s manželem) až s chorobnou jasnožívostí vědomy, jak chatrné jsou jeho výmluvy a jak tupá je jeho hlava. Přítel má přítele rád, ale

nechává ho takovým, jaký je; manželka svého muže miluje a stále se ho pokouší předělat v někoho jiného. Ženy, které jsou naprostými mystiky v svém krédu, jsou naprostými cyniky v své kritice. Thackeray to dobře vystihl v postavě Pendennisovy matky, která sice uctívá svého syna jako boha, ale přesto se domýšlí, že jako člověk bude jednat špatně. Podcenila jeho ctnost a přecenila jeho hodnotu. Ten, kdo uctívá, má naprostou svobodu kritizovat; fanatik může být bezpečně skeptikem. Láska není slepá; to je to poslední, čím je. Láska je pouto; a čím víc je spoutána, tím lépe vidí. Takový postoj jsem tedy zaujal vůči tak zvanému optimismu, pesimismu a zdokonalování. Před každým činem kosmické reformy musí předcházet přísaha kosmické oddanosti. Člověk musí mít zájem o život a nebude se muset zajímat o názory na život. "Synu, dej mi své srdce;" srdce se musí ustálit na pravé věci - a jakmile bude pevně zakotveno, máme volnou ruku. Zde se musím zastavit, abych předem odpověděl na pravděpodobnou námitku. Rozumný člověk prý přijímá svět jako směs dobra a zla s přiměřenou dávkou spokojenosti a trpělivosti. To je však právě postoj, o němž tvrdím, že je nedostatečný. Vím, že je v tomto věku velmi rozšířen; vyjadřují ho dokonale zdánlivě klidné verše Mathew Arnolda, jež jsou však ve své pronikavosti rouhavější než výkřiky Schopenhauerovy:

Stačí, že žijem; je-li však
život na výsledky skoupý, pak –
ač snesitelný – námah hodná není
nádhra světů, bolest narození.

Vím, že tento pocit naplňuje naši dobu, a myslím, že ji ochromuje. Pro své titanské záměry víry a revoluce nepotřebujeme přijímat svět chladně jako kompromis, nýbrž musíme mít nějaký způsob, jak bychom jej mohli srdečně nenávidět i srdečně milovat. Nechceme, aby se radost a hněv vzájemně neutralizovaly a vyústily v rezignovanou spokojenost; chceme prudší radost a prudší nespokojenost. Chceme vnímat vesmír jako lidožroutův hrad, kterého třeba dobýt, a současně jako rodnou chaloupku, kam se můžeme večer vrátit.

Nikdo nepochybuje, že se obyčejný člověk dovede s tímto světem vyrovnat; nežádáme však dostatek síly, abychom se se světem vyrovnali, nýbrž abychom vyrovnali svět. Může ho člověk natolik nenávidět, aby ho toužil změnit, a zároveň tolik milovat, aby ho považoval za hodný změny? Může hledět na jeho obrovské dobro, aniž pocítí uspokojení? Může hledět na jeho obrovské zlo, aniž pocítí zoufalství? Může zkrátka být nejen optimistou a pesimistou zároveň, nýbrž fanatickým optimistou a fanatickým pesimistou? Je natolik pohanem, aby umřel za svět, a natolik křesťanem, aby odumřel světu? Při této kombinaci, jsem přesvědčen, právě racionální optimista zklame, kdežto iracionální optimista se osvědčí. Je ochoten kvůli vesmíru rozbít celý vesmír na kusy.

Uvedl jsem tyto myšlenky ne v jejich zralé logické souvislosti, nýbrž jak mě napadly. A můj názor se vyjasnil a vyhranil jistou dobovou událostí. V prodlužujícím se Ibsenově stínu vznikl spor, zdali není docela pěkné spáchat sebevraždu.

Vážní progresivisté nás přesvědčovali, že člověka, který si prostřelí hlavu, nemáme nazývat ani "ubožákem", protože je vlastně hodným závidí a hlavu si prostřelil jen pro její výjimečné kvality. William Archer dokonce nadhodil, že v zlatém věku budou automaty, kde se člověk bude moci dát za pakatel odpravit. Ohledně toho všeho jsem se octl v naprostém rozporu s lidmi, kteří se nazývali liberálními a humánními. Sebevražda není jen ledajaký hřích, je to Hřích. Je to konečné a absolutní zlo, kterým odmítáme složit životu přísahu věrnosti. Člověk, který zabije druhého, zabil jednoho člověka.

Ale ten, kdo zabije sebe, zabíjí všechny lidi; vzhledem k sobě vyhlazuje celý svět. V symbolickém smyslu je jeho čin horší než znásilnění nebo atentát dynamitem; neboť ničí všechny budovy a zneuctívá všechny ženy. Zloděj se spokojí s diamanty; sebevrah nikoli, a to je jeho zločin. Nedá se podplatit ani planoucím drahokamy Nebeského města. Zloděj projevuje úctu věci, kterou krade - i když ne majiteli. Ale sebevrah uráží všechny věci na zemi tím, že je odmítá ukrást. Zhanobuje každou květinu tím, že pro ni nechce žít. Není nejmenšího stvoření ve vesmíru, pro něž by jeho smrt nebyla výsměchem. Když se někdo oběsí na stromě, mělo by listí hněvem opadat a ptáci uletět zlostí, protože pro obojí to byla osobní urážka. Mohou se ovšem pro tento čin najít patetické citové omluvy. Často se uvádějí pro znásilnění a téměř vždy pro dynamit. Pokud však jde o jasné pojmy a rozumný smysl věcí, pak je víc rozumové a filozofické pravdy v starém zvyku pohřbívat sebevrahy na rozcestí a probodávat jim srdce kulem, než v odpravovacích automatech pana Archera. Pohřbít sebevraha stranou od jiných lidí má svůj smysl. Jeho zločin se liší od jiných zločinů - neboť znemožňuje dokonce i zločiny.

Četl jsem asi v stejné době vážně míněný žvást jakéhosi volnomyšlenkáře, který řekl, že sebevrah je totéž co mučedník. Zjevná nepravdivost tohoto výroku nám pomůže objasnit celý problém. Sebevrah je zřejmým opakem mučedníka.

Mučedník je člověk, kterému záleží na něčem mimo něj tolik, že nedbá o svůj život. Sebevrah je člověk, kterému záleží na čemkoli mimo něj tak málo, že už s tím nechce nic mít. Jeden chce, aby něco začalo, druhý, aby všechno skončilo.

Jinými slovy mučedník je vznešený právě proto, že vyznává toto konečné pojítko se životem; i když se zřiká světa nebo zavrhne celé lidstvo, srdcem ulpívá na něčem mimo sebe, umírá, aby něco mohlo žít. Sebevrah je hanebný, protože toto pojítko s bytím nemá; je to pouhý ničitel, ničí duchovně vesmír. A pak jsem si vzpomněl na kůl a rozcestí a na to, že se křesťanství chovalo k sebevraždě s touto záhadnou krutostí. Mučedníky naopak povzbuzovalo velmi nadšeně.

Historické křesťanství je obviňováno, a to ne zcela bezdůvodně, že dovedlo mučednictví a askezi na samý okraj bezútěšnosti a pesimismu. První křesťané mluvili o smrti s děsivou radostí. Rouhali se krásným funkcím těla, čichali zdaleka vůni hrobu, jako by to byl květinový záhon. A to všechno se mnoha lidem zdá přímo poezií pesimismu. Je tu však ten kůl na rozcestí, který ukazuje, jak křesťanství o pesimismu smýšlelo.

To je první z dlouhé řady záhad, již křesťanství vstoupilo na scénu této diskuse. A s tím i zvláštnost, o níž budu mluvit obšírněji jako o charakteristickém rysu všech křesťanských názorů, která se však výrazně projevila až zde. Křesťanský názor na mučednictví a sebevraždu nesouhlasí s tím, co tak často tvrdí moderní morálka. Nejde o odstupňování.

Neznamená to, že se někde musí vést dělicí čára a že sebevrah z nadšení se octne uvnitř hranice, kdežto sebevrah z

trudnomyslnosti vně. Křesťanství zřejmě nechtělo říct jen to, že sebevražda je přeháněním mučednictví. Zastávalo se zuřivě jedné věci a zuřivě potíralo druhou. Obě, ačkoli se sobě tolik podobají, byly na opačných koncích nebe a pekla. Někdo se zřekl života, ale byl tak dobrý, že jeho vyschlé kosti mohly léčit města zachvácená morem. A jiný udělal totéž, ale byl tak špatný, že jeho kosti by byly poskvrnily kosti jeho spolubratři. Netvrdím, že tento radikalismus byl správný; ale proč byl tak radikální?

Zde jsem po prve zjistil že se mé bloudící nohy octly na vyšlapané cestě. Křesťanství těž cítilo tento rozpor mezi mučednictvím a sebevraždou. Bylo to snad z téhož důvodu? Cítilo křesťanství to, co jsem cítil já a co jsem nedovedl (a nedovedu) vyjádřit - tuto potřebu být napřed věcem věrný a pak je převratně reformovat? Pak jsem si vzpomněl, že křesťanství bylo skutečně obviňováno z toho, že spojuje tyto dvě věci, které jsem se snažil usilovně spojit také já. Bylo takřka jedním dechem obviňováno, že je příliš optimistické vůči vesmíru a příliš pesimistické vůči světu. Ta shoda mě zamrazila.

V moderní kontraverzi se ujal slabomyslný zvyk tvrdit, že určité krédo lze zastávat v jedné době, ale že je neudržitelné v jiné době. V určité dogma prý bylo možné věřit v dvanáctém století, ale není možné v dvacátém. Stejným právem bychom mohli říci, že určitou filozofii lze vyznávat v pondělí, ale že ji nelze vyznávat v úterý. A zrovna tak lze prohlásit o určitém pojetí vesmíru, že se hodí pro půl čtvrtou, ale ne pro půl pátou. Čemu člověk může věřit, závisí na jeho filozofii, nikoli na hodinách nebo století. Věř-li člověk v neměnný přírodní zákon, nemůže věřit v zázraky v žádné době. A věří-li, že za zákonem existuje vůle, je schopen věřit v zázraky kdykoli. Jako příklad uveďme zázračně uzdravování. Materialista dvanáctého století v ně nemohl věřit stejně jako materialista dvacátého století. Křesťanský vědec dvacátého století však v ně věřit může právě tak jako křesťan dvanáctého století. Záleží prostě na tom, jakou má kdo teorii o věcech. Zabýváme-li se tedy historickou odpovědí, nejde o to, zda byla dána v naší době, nýbrž zda opravdu odpověděla na naši otázku. A čím víc jsem přemýšlel o tom, kdy a jak přišlo křesťanství na svět, tím víc jsem si uvědomoval, že přišlo, aby na daný problém skutečně odpovědělo.

Obyčejně to bývají vlažní a liberální křesťané, kteří dělají křesťanství zcela neudržitelné poklony. Mluví, jako by neexistovala zbožnost nebo milosrdenství, dokud nepřišlo křesťanství - tvrzení, které by důrazně opravil i středověk. Soudí, že význačným rysem křesťanství bylo, že první hlásalo prostotu nebo zdrženlivost nebo vnitřní vroucnost či upřímnost. Budou mě pokládat za úzkoprsého (třeba doslova), řeknu-li, že význačným rysem křesťanství bylo, že první hlásalo křesťanství. Jeho zvláštností bylo to, že bylo zvláštní, kdežto prostota a upřímnost zvláštní nejsou, jsou to běžné ideály celého lidstva. Křesťanství bylo odpovědí na hádanku, na poslední banální frázi pronesenou na konci dlouhé debaty. Nedávno jsem četl ve výtečném deníku puritánského zabarvení poznámku, že zbavíme-li křesťanství dogmatické výztuže (zrovna tak by se dalo mluvit o člověku zbaveném výztuže kostí), zůstane jen kvakerská nauka o vnitřním světle. Kdybych řekl, že křesťanství přišlo na svět právě proto, aby nauku o vnitřním světle zničilo, bylo by to přehnané. Bylo by to však mnohem blíže pravdě. Poslední stolkové jako Marcus Aurelius byli právě lidé, kteří věřili ve vnitřní světlo. Jejich důstojnost, únava, zasmušilá vnější péče o jiné, beznadějná vnitřní péče o sebe, to vše vycházelo z vnitřního světla a existovalo jen v jeho ponuré záři. Stojí za povšimnutí, že Marcus Aurelius klade důraz jako všichni introspektivní moralisté na drobné úkony; to proto, že nemá dost nenávisti ani lásky, aby provedl mravní revoluci.

Vstává brzy ráno, právě tak jako naši aristokraté žijící "prostým životem" vstávají brzy ráno; protože takový altruismus je mnohem snazší než zrušit zápasy v cirku nebo vrátit anglickému lidu jeho půdu. Marcus Aurelius je nejnesnesitelnější lidský typ. Je to nesobecký egoista. Nesobecký egoista je člověk, který je pyšný, aniž by měl pro to omluvu ve své vášni. Ze všech možných druhů osvícení je nejhorší to, které tito lidé nazývají "vnitřním světlem".

Nejstrašnější ze všech náboženství je uctívání boha v nás. Každý, kdo někoho takového zná, ví, k čemu to vede. Každý, kdo zná někoho z Ústředí vyšší myšlenky, ví, co z toho vzešlo. Bude-li Jones uctívat boha v sobě, bude to nakonec znamenat, že Jones uctívá Jonese. Ať raději než vnitřní světlo uctívá slunce nebo měsíc; ať uctívá kočky nebo krokodýly, najde-li je ve své čtvrti, ale ať neuctívá boha v sobě. Křesťanství přišlo na svět především proto, aby důrazně prohlásilo, že se člověk nemá dívat jen dovnitř, nýbrž má hledět ven, vnímat s úžasem a s nadšením přítomnost božského lodivoda. Být křesťanem má svůj vtíp právě v tom, že člověk není ponechán o samotě s "vnitřním světlem", nýbrž rozhodně poznává světlo vnější, krásné jak slunce, jasné jako měsíc a strašné jako armáda s prapory.

Stejně však bude lépe, aby Jones neuctíval slunce ani měsíc. Kdyby je totiž uctíval, nutilo by ho to k napodobení; tvrdil by, že může-li slunce spalovat hmyz za živa, smí on dělat totéž. A protože slunce působí lidem úzen, domníval by se, že může nakazit souseda spalničkami. Protože měsíc dovádí lidi k šílenství, mohl by dohnat k šílenství svou ženu.

Tato nepěkná stránka pouhého vnějšího optimismu se projevila i ve starověku. V době, kdy stoický idealismus začal projevovat slabosti pesimismu, staré uctívání přírody začalo jevit nesmírné slabosti optimismu. Uctívání přírody je dost přirozené, dokud je společnost mladá, nebo jinými slovy panteismus je správný, pokud je uctíváním boha Pana. Příroda však má i druhou stránku, kterou zkušenost a hřích snadno objeví, a není pouhý žert, řeknu-li, že Pan brzy vystrčil čertovo kopyto. Jedinou námitkou proti přírodnímu náboženství je to, že se vždycky nějakým způsobem stane nepřirozeným. Ráno miluje člověk přírodu pro její nevinnost a líbeznost a večer, miluje-li ji ještě, je to pro její temnotu a krutost. Za svítání se po vzoru stoického mudrce omývá v průzračné vodě, na temném sklonku dne se však koupe v horké býčí krvi jako Julián Apostata. Pouhé pěstování zdraví vede vždycky k něčemu nezdravému. Hmotná příroda se nesmí stát přímým důvodem naší poslušnosti. Musíme se z ní těšit a ne ji uctívat. Hvězdy a hory se nesmějí brát vážně. Berou-li se, skončíme tam, kde skončilo pohanské uctívání přírody: Protože země je vlídná, smíme napodobit všechny její krutosti. Protože sexualita je zdravá, smíme se všichni ze sexuality zbláznit. Čirý optimismus došel svého šíleného a zaslouženého konce. Teorie, že všechno je dobré, se změnila v orgii všeho, co je špatné.

Na druhé straně byli naši idealističtí pesimisté zastoupeni starými zbytky stolků. Marcus Aurelius a jeho přátelé se skutečně vzdali názoru, že by byl nějaký bůh ve vesmíru a hledali boha jen ve svém nitru. Nedoufali v ctnost v přírodě a sotva doufali v ctnost v lidské společnosti. Neměli dostatek zájmu o vnější svět, aby jej buď zničili nebo

zrevolucionizovali. Nemilovali město natolik, aby je zapálili. A tak se starověký svět octnul v stejném zoufalém rozporu jako my. Jediní lidé, kteří skutečně měli tento svět rádi, se zabývali jeho ničením. A ctnostným lidem, místo aby je srazilí k zemi, to bylo jedno. Do tohoto rozporu (který byl stejný jako dnes) vstoupilo náhle křesťanství a navrhlo zvláštní odpověď, kterou svět nakonec přijal jako správnou. Byla to odpověď tehdy a myslím, že je to odpověď i dnes.

Podobala se mávnutí mečem; neusilovala o žádné sentimentální spojení; rozdvjovala. Stručně řečeno oddělila Boha od vesmíru. Transcendence a odlišnost božství, kterou dnes někteří křesťané chtějí z křesťanství vymýtí, byla vlastně jediným důvodem, proč někdo chtěl být křesťanem. I v tom byl celkový význam křesťanské odpovědi nešťastnému pesimistovi a ještě nešťastnějšímu optimistovi. Poněvadž mi tu však jde pouze o jejich problém, naznačím jen stručně toto velké metafyzické řešení. Každý popis tvořícího nebo udržujícího principu musí být metaforický, protože se neobejde bez slov. Panteista je nucen mluvit o Bohu ve všech věcech, jako by byl Bůh uzavřen v nějaké krabici. Evolucionista má už v svém jméně představu rozvinování jako u koberce. Všechny výrazy, náboženské i nenáboženské, trpí tímto nedostatkem. Jde jen o to, jsou-li všechny zbytečné, či zda lze určitou formulí vyjádřit určitou ideu o původu věcí. Myslím, že lze, a téhož názoru je zřejmě i evolucionista, jinak by nemluvil o vývoji. Základní formulí celého křesťanského teismu je, že Bůh je tvůrce, jako je umělec tvůrce. Básník je tak oddělen od své básně, že o ni mluví jako o věčičce, kterou "odhodil". Tvoření znamená odlučování a tento princip je ve vesmíru uplatněn přinejmenším stejně důsledně jako vývojový princip, že veškerý růst znamená rozvětňování. Žena ztratí dítě tím, že ho porodí. Narození je stejně slavnostní loučení jako smrt.

Jednou z prvních filozofických zásad křesťanství bylo, že tato rozluka bohorovného tvůrčího aktu (který odděluje básníka od básně nebo matku od novorozeněte) vysvětluje správně úkon, jímž absolutní síla stvořila svět. Podle většiny filozofů Bůh stvořením svět zotročil. Podle křesťanství ho naopak stvořením osvobodil. Bůh napsal spíše divadelní hru než báseň - hni, kterou sice pojal jako něco dokonalého, ale kterou svěřil lidským hercům a režisérům, a ti ji od začátku důkladně zpackali. O pravdivosti tohoto tvrzení pojednám později. Zde chci upozornit jen na to, jak hladce proklouzla úskalím, o něž jsme mluvili v této kapitole. Tím způsobem je aspoň možno být zároveň šťasten i rozhořčen a nesnížit se přitom k pesimismu nebo optimismu. Z této pozice lze bojovat proti všem silám existence, aniž opustíme prapor existence. Lze být v míru s kosmem, a přece válčit se světem. Svátý Jiří by mohl bojovat s drakem, i kdyby tato obluda zaujímala ve vesmíru místa sebevíc, i kdyby byla silnější než mocná města a větší než věčně trávající horstva. I kdyby byla velká jako svět, přesto by mohla být zabita ve jménu světa. Svátý Jiří by se nemusel ohlížet na šance svého boje podle obvyklých měřítek, nýbrž jen na původní tajemství celkového plánu. Mohl by mávat mečem proti drakovi, i kdyby drak byl vším - i kdyby prázdné nebe nad hlavou bylo jen ohromným obloukem otevřené dračí tlamy.

A pak následovala zkušenost, kterou nelze popsat. Bylo to, jako bych se od narození pachtil s dvěma obrovskými a nezvládnutelnými stroji různého tvaru a bez zřejmé souvislosti - světem a křesťanskou tradicí. Našel jsem ve světě otvor - totiž to, že musím nějak objevit způsob, jak milovat svět, aniž bych mu důvěřoval; člověk musí nějak milovat svět a nebýt přitom světským. V křesťanské teologii jsem naproti tomu našel jakýsi výstupek podobný čepu - totiž dogmatické tvrzení, že Bůh je osobní a že stvořil svět od sebe odloučený. Čep dogmatu zapadal přesně do otvoru světa - byl zřejmě tak konstruován - a pak se začala dít zvláštní věc. Jakmile se tyto dvě části strojů spojily, všechny ostatní části do sebe zapadly s fantastickou přesností. Slyšel jsem, jak na celém soustrojí zapadá jeden čep za druhým se spokojeným cvaknutím na své místo. Když jsem dal jednu část do pořádku, ostatní ji přesně napodobily, jako když jedny hodinky po druhých odbíjejí poledne. Instinktu za instinktem odpovídala nauka za naukou. Nebo abychom použili jiné metafory, připadal jsem si jako člověk, který pronikl do nepřátelské země a dobyl jednu klíčovou pevnost. A když tato pevnost padla, celá země se vzdala a zklidnila. Jako by slunce ozářilo celý kraj až k prvním polím mého dětství. Všechny ty slepé fantazie mládí, které jsem se ve čtvrté kapitole nadarmo pokoušel vyzdvihnout z temnoty, náhle zprůhledněly a nabyly zdravého významu. Měl jsem pravdu, když se mi zdálo, že růže jsou červené schválně; byla to boží schválnost. Měl jsem pravdu, když jsem si troufal říct, že tráva nemusí být nutně zelená; mohla být vskutku jiná. Můj pocit, že štěstí visí na hloupé nítce jediné podmínky, přece jen něco vyjadřoval; vyjadřoval celou nauku o pádu člověka. Dokonce i ty jemné a beztvaré obludné představy, které jsem nedovedl popsat, natož obhájit, zaujaly klidné svá místa jako obrovské karyatidy kréda. Představa, že vesmír není ohromný a pustý, nýbrž malý a útulný, nabyla teď plně svého významu, neboť každé umělecké dílo musí být v očích umělce malé; pro Boha jsou hvězdy možná něčím drobným a milým jako diamanty. A můj neodbytný pocit, že dobro není jen nástrojem, kterého užíváme, nýbrž pozůstatek, který nutno střežit jako věci zachráněné z Robinsonovy lodi - i ten byl vzrušujícím ohlasem jakési původní moudrosti; neboť podle křesťanské nauky jsme opravdu přežili ztroskotání a jsme posádka zlaté lodi, jež se potopila před počátkem světa.

Důležitost však byla v tom, že to úplně vyvrátilo důvody k optimismu. A jakmile nastal tento převrat, měl jsem pocit, jako když se vymknutý kloub vrátí na své místo. Často jsem si říkal optimista, abych se vyhnul příliš zřejmému rouhání pesimismu. Ale všečen optimismus byl falešný a sklíčoví, poněvadž se stále pokoušel dokázat, že se do světa hodíme. Základem křesťanského optimismu je však to, že se do světa nehodíme. Snažil jsem se dosáhnout štěstí tím, že jsem si říkal, že je člověk živočich jako všichni ostatní živočichové, kteří hledají potravu od Boha. Ted' jsem se však stal skutečně šťastným, poněvadž jsem se dověděl, že člověk je monstrum. Můj dojem, že všechny věci jsou podivné, byl správný, neboť já sám jsem byl zároveň horší i lepší než všechno ostatní. Optimistova radost byla prozaická, neboť vycházela z toho, že všechno je přirozené. Křesťanská radost byla poetická, neboť se opírala o to, že v nadpřirozeném světle je všechno nepřirozené. Moderní filozof mi neustále zdůrazňoval, že jsem na správném místě, a já měl pocit sklíčenosti, i když jsem s ním souhlasil. Ale když jsem uslyšel, že jsem na nesprávném místě, má duše se rozezpívala radostí jako pták na jaře. Toto zjištění otevřelo a ozářilo zapomenuté pokoje v tmavém domě dětství. Ted' vím, proč se mi tráva vždycky zdála divná jako zelený vous obra a proč se doma mohlo stýskat po domově.

VI. kapitola Paradoxy křesťanství

Skutečná potíž s tímto našim světem není v tom, že je nerozumný, ani v tom, že je rozumný. Nejběžnější druh obtíží vyplývá z toho, že je téměř rozumný, ale ne docela. Život není nelogický, je však pastí na logiky. Vypadá jen o poznání matematictější a pravidelnější, než opravdu je; jeho přesnost je zřejmá, ale jeho nepřesnost skrytá; jeho výstřednost číhá v záloze. Uvedu hrubý příklad toho, co mám na mysli. Dejme tomu, že nějaká matematická bytost z měsíce by měla proměřit lidské tělo. Všimla by si hned, že jeho podstatným znakem je podvojnost. Člověk jsou vlastně dva lidé: ten napravo se přesně podobá tomu nalevo. A když by zjistila, že je ruka napravo a ruka nalevo, noha napravo a noha nalevo, mohla by pokračovat dál a najít na každé straně stejný počet prstů na ruce i na nohou, dvojici očí, dvojici uší, dvojici nosních dírek a dokoná; i dva mozkově laloky. Nakonec by to přijala jako zákon; a když by našla na jedné straně srdce, usoudila by, že srdce bude také na druhé straně. A právě tehdy, když by cítila největší jistotu, mylila by se.

Právě tato mlčenlivá úchylka, kdy do naprosté přesnosti chybí jen coul, je základem všech věcí. Vypadá to jako nějaká tajná zrada ve vesmíru. Jablko nebo pomeranč jsou dost kulaté, abychom je mohli kulatými nazvat, a přece nakonec kulaté nejsou. I země má tvar pomeranče a svádí prostoduchého astronoma k tomu, aby ji nazval koulí.

Velryba není rybou, přestože se jí velmi po doba. Všude se vyskytuje tento prvek shody a nevypočitatelnosti. Uniká racionalistům, ale vždycky až v posledním okamžiku. Z cel kove zakřivenosti zeměkoule lze snadno usuzovat, že je stejně za křivená všude. Zdálo by se logické, že má-li člověk mozek na obou stranách, budiž mít na obou stranách i srdce. A mužové vědy stále pořádají výpravy k severnímu pólu, poněvadž se jim ta plochá krajina líbí. Pořádají také stále ještě výpravy za lidským srdcem; a když se je pokoušejí najít, hledají je obvykle na nesprávném místě.

Skutečná intuice či inspirace se nejlépe pozná podle toho, dovede-li vytyčit tyto skryté informace a překvapení. Kdyby náš má tematik z měsíce spatřil dvě paže a dvě uši, mohl by z toho odvodit, že existují dvě lopatky a dvě poloviny mozku. Kdyby však uhl, že srdce člověka je napravo, nazval bych ho něčím víc než matematikem. A to je právě vlastnost, kterou chci přiknout křesťanství. Ne jen že odvozuje logické pravdy, ale stane-li se; náhle nelogickým, je to proto, že objevilo, abych tak řekl, pravdu nelogickou. Nejenom že sleduje správně věci, ale selhává též (lze-li tak říci), když věci selhávají. Jeho plán odpovídá skrytým nepravidelnostem a předvídá nepředvídané. Je prostě, když jde o prostou pravdu, ale tvrdošíjně, jde-li o pravdu složitou. Připustí, že má člověk dvě ruce, ale nepřipustí (i když si na to všichni progresivisté stěžují) zřejmou dedukci, že má člověk dvě srdce. Mým jediným záměrem v této kapitole je upozornit na tuto schopnost - ukázat, že kdykoli se nám zdá v křesťanské teologii něco podivné, obvykle zjistíme, že je něco podivného i v pravdě samé.

Zmínil jsem se o nesmyslném tvrzení, že to či ono krédo už nelze vyznávat v naší době. V kterékoli době je ovšem možné vyznávat cokoli. Zjistí-li někdo v Birminghamu, že křesťanství je pravdivé, bude mít pro svou víru asi jasnější důvody než ten, kdo zjistil totéž v anglosaské Mercii. Neboť čím složitější se zdá nějaká náhodná shoda, tím méně je náhodná. Kdyby sněhové vločky padaly ve tvaru srdce, mohla by to být náhoda. Ale kdyby měly přesný tvar bludiště v Hampton Courtu, myslím, že by se to mohlo nazvat zázrakem. A právě za takový zázrak jsem začal pokládat filozofii křesťanství. Složitost našeho moderního světa dokazuje pravdu tohoto kréda dokonaleji než kterýkoli z prostých problémů věčících věků. Právě v Nottinghamu a v Hattersea jsem pochopil, že je křesťanství pravdivé. A právě proto má tak podrobnou a složitou nauku, která tolik sužuje ty, co obdivují křesťanství, ale nevěří mu.

Když jednou člověk přijme nějaké krédo, je hrdý na jeho složitost, jako jsou hrdí vědci na složitost vědy. Ukazuje to, jak je bohaté na objevy. Je-li vůbec pravdivé, pak je poklonou, řekneme-li, že je pravdivé složitě. Hůl se může vejít do otvoru nebo kámen do prohlubně pouhou náhodou. Klíč a zámek jsou však složitě. A hodí-li se klíč do zámku, víme, že je správný.

Tato přesnost, již se předmět našeho zkoumání vyznačuje, však velice znesnadňuje to, co teď musím učinit - popsat totiž složitou pravdu. Je velmi těžké hájit něco, o čem je člověk naprosto přesvědčen. Je to poměrně snadné, je-li přesvědčen jen částečně. A částečně bývá přesvědčen, když najde ten nebo onen důkaz a dovede jej vyložit. K plnému přesvědčení o správnosti filozofické teorie však nevede pouhé zjištění, že ji něco dokazuje. K plnému přesvědčení dojde teprve tehdy, když shledáme, že jí dokazuje všechno. A čím víc kdo nachází důvodů, směřujících ze všech stran k tomuto přesvědčení, tím bývá zmatenější, když je náhle požádán, aby je shrnul. Kdybychom se třeba neočekávaně zeptali inteligentního člověka: "Proč dáváte přednost civilizaci před barbarstvím?", rozhlédl by se zmateně kolem sebe a byl by schopen jen neurčitě odpovědět: "No, mám knihovnu ... a uhlí v uhláku ... a existují piana ... a policisté ...". Zdůvodnit civilizaci je složité. Zasloužila se o tolik věcí. Ale právě to množství důkazů, kterými by odpověď měla překypovat, ji znemožňuje.

Proto má každé bezvýhradné přesvědčení určitý rys bezradnosti. Víra je tak velká, že trvá dlouho, než se dostane do pohybu. A tato váhavost kupodivu vzniká většinou z toho, že je jedno, kde se začne. Všechny cesty vedou do Říma, což je zároveň důvod, proč tam mnoho lidí nedojde. Přiznávám se, že v této obrané křesťanského přesvědčení bych při dokazování s klidem mohl vyjít odkudkoli; začal bych třeba od řípy nebo od taxíku. Mám-li však dbát na to, aby mi bylo dobře rozumět, bude, myslím, moudřejší pokračovat v argumentaci předešlé kapitoly, v níž šlo o zdůraznění nebo spíše dotvrzení první z těchto iracionálních shod.

Vše, co jsem do té doby slyšel o křesťanské teologii, mě od ní odvádělo. Ve dvanácti letech jsem byl pohanem a v šestnácti naprostým agnostikem. A nechápu, jak někdo může překročit sedmnáct let, aniž by se prostě začal ptát. Zachoval jsem si ovšem mlhavou úctu ke kosmickému božstvu a silný historický zájem o zakladatele křesťanství. Ale rozhodně jsem ho považoval za člověka; i když jsem si snad myslel, že v této věci je nad některými svými moderními kritiky ve výhodě. Četl jsem vědeckou a skeptickou literaturu své doby - alespoň všechno z ní, co bylo napsáno v

angličtině a co bylo dosažitelné. Chci Um říct, že jsem nečetl nic jiného; totiž v nějakém jiném filozofickém pojetí. Braková dobrodružná literatura, kterou jsem také četl, zapadala ovšem do zdravé a hrdinské tradice křesťanství; ale to jsem si tehdy neuvědomoval. Z křesťanské apologetiky jsem nepřečetl ani řádku. I teď ji čtu co nejméně. Byli to Huxley, Herbert Spencer a Bradlaugh, kteří mě přivedli zpět k ortodoxní teologii. Zaseli do mé mysli první zmatené pochybnosti o pochybování. Naše babičky měly zcela pravdu, když, tvrdily, že Tom Paine a volnomyšlenkáři matou rozum. Je to tak. Znátlí můj rozum strašlivým způsobem. Racionalista mě donutil pochybovat, zdali je rozum vůbec k něčemu; a když jsem docílil Herberta Spencera, začal jsem se dokonce, a to poprvé ptát, zda vůbec vývoj existuje. Když jsem odložil poslední ateistickou přednášku plukovníka Ingersolla, bleskla mi hlavou hrozná myšlenka: "Málem jsi ze mne udělal křesťana." Byl jsem v zoufalém postavení.

Tento zvláštní účinek velkých agnostiků vzbuzovat pochybnosti hlubší než jejich vlastní pochybování lze osvětlit různými způsoby. Uvedu jen jeden. Když jsem znova a znova pročítal všechny ty nekřesťanské nebo protikřesťanské výklady o víře od Huxleyho po Bradlaugha, vyvstával mi v mysli postupně, ale výrazně, trvalý a strašný dojem, že křesťanství musí být něco neobyčejného. Nejen že trpí (jak jsem se dovídal) nejkřiklavějšími neřestmi, nýbrž má zřejmě i nepochopitelnou vlohu sdružovat neřesti, které si vzájemně odporují. Bylo napadáno ze všech možných protikladných důvodů. Sotva jeden racionalista dokázal, že je příliš východní, dokázal jiný stejně zřetelně, že je příliš západní. Sotva se utišilo mé rozhořčení nad jeho ostrou a útočnou čtverhranností, už jsem byl vyzván, abych si všiml a odsoudil jeho vysilující smyslnou kulatost. Některý čtenář se snad nikdy s podobnou věcí nesetkal; podám proto jen namátkou několik takových příkladů protismyslnosti v útocích skeptiků. Budou čtyři nebo pět; ale mohlo by jich být padesát. Tak například na mne velmi zapůsobil výmluvný útok na křesťanství jako na něco nelidsky pochmurného; neboť jsem považoval (a dosud považuji) upřímný pesimismus za neodpuštělný hřích. Neupřímný pesimismus je společenskou manýrou, která je spíš příjemná než nepříjemná; a naštěstí je téměř každý pesimismus neupřímný. Bylo-li však křesťanství, jak tvrdili tito lidé, něčím ryze pesimistickým a odporujícím životu, pak jsem byl ochoten vyhodit katedrálu svatého Pavla do povětří. Pozoruhodné je však tohle: V první kapitole mi (k mému plnému uspokojení) dokázali, že Křesťanství je příliš pesimistické; a pak začali v druhé kapitole dokazovat, že je příliš optimistické. Jednou žalobou na křesťanství bylo, že morbidními slzami a zastrahováním brání lidem hledat radost a svobodu na řadrech přírody. Jiná žaloba však prohlašovala, že utěšuje lidi smyšlenou prozřetelností a strkáje do růžového dětského pokoje. Jeden velký agnostik se ptal, proč příroda není dost krásná a proč je těžké být svobodný. Jiný velký agnostik namítal, že křesťanský optimismus, "roucho klamu utkané zbožnými rukama", nám zakrývá skutečnost, že příroda je ohavná a že není možné být svobodní. Sotva jeden racionalista označil křesťanství za děsivý sen, už je začal jiný nazývat rájem bláznů. A to mě mátl. Zdálo se, že obvinění jsou nedůsledná. Křesťanství nemohlo být současně černou maskou na bílém světě i bílou maskou na černém světě. Postavení křesťana nemohlo být zároveň tak pohodlné, aby na něm lpěl i za cenu zbabělostí, ani tak nepohodlné, aby je bláhově snášel. Jestliže falšovalo lidské představy, muselo je falšovat tím nebo oním způsobem; nemohlo nosit zároveň zelené i růžové brýle. Převaloval jsem na jazyku se strašlivou rozkoší, jako všichni mladí lidé té doby, posměšky, jimiž Swinburne zahrnoval ponuré krédo:

"Zvítězil jsi, bledý Galileje,
tým dechem zšedl svět."

Jenže když jsem četl líčení pohanského světa od téhož básníka (Jako třeba v Atalantě), dospěl jsem k názoru, že svět byl, pokud je to vůbec možné, šedší spíš předtím, než na něj dechl Galilejský. Básník totiž tvrdil zcela obecně, že už sám život je černý jako smůla. Ale i přesto ho křesťanství ještě zatemnilo. Člověk, který obviňoval křesťanství z pesimismu, byl sám pesimista. Řekl jsem si, že tu není něco v pořádku, a jen tak mimochodem mě jednu chvíli napadlo, že nejlepšími soudci vztahu mezi náboženstvím a štěstím nebývají lidé, kteří podle vlastního doznání nemají ani jedno, ani druhé. Nemusím snad připomínat, že jsem o nesprávnosti obvinění a bláznovství jejich autorů nesoudil unáhleně. Dospěl jsem prostě k názoru, že křesťanství musí být něčím ještě kouzelnějším a zkaženějším, než dokazovali jeho kritici. Systém může mít tyto dvě protikladné vlastnosti, avšak má-li je, je jistě velmi zvláštní. Člověk by mohl být na jednom místě příliš tlustý a na jiném zas příliš hubený; měl by však velmi zvláštní tvar. Mé úvahy se ovšem týkaly jen podivného útvaru křesťanského náboženství; v racionalistickém myšlení jsem něco tak zvláštního nenašel.

Ještě se zmíním o jiném podobném případě. Zjistil jsem, že silným důvodem proti křesťanství je obvinění, že ve všem, co se nazývá křesťanské, je něco bojácného, mnišského a nemužného, zejména pokud se týká odporu a boje. Velcí skeptikové devatenáctého století byli vesměs muži. Bradlaugh bezpochyby expanzivně, Huxley mlčenlivě. Ve srovnání s nimi se opravdu zdálo, že v křesťanských naučeních je cosi slabošského a příliš trpělivého. Paradox evangelií o nastavení druhé tváře, to, že knězi nikdy nebojovali, a stovka jiných příkladů mluvila ve prospěch obvinění, že se křesťanství snaží udělat z lidí ovce. Četl jsem to a věřil jsem tomu; a kdybych nebyl četl nic jiného, byl bych tomu věřil dál. Ale pak jsem se dověděl něco docela jiného. V své agnostické příručce jsem obrátil stránku a rozum mi zůstal stát. Dověděl jsem se totiž, že mám nenávidět křesťanství ne proto, že bojuje příliš málo, ale že bojuje příliš mnoho. Vypadalo to, jako by bylo líhni válek. Zaplavilo svět krví. Předtím jsem se důkladně rozhněval na křesťany, protože se nikdy nehněvali. A teď jsem se na ně měl zas rozhněvat proto, že jejich hněv byl nejmohutnějším a nejohrožnějším zjevem v dějinách lidstva - prosákl zemi a zatemnil slunce. Tíživší lidé, kteří křesťanství vytýkali klášterní mírnost a ústupnost, mu vytýkali násilí a statečnost křižáků. Tak či onak, to zpropadené křesťanství mohlo za to, že Edward Vyznavač nebojoval, i za to, že Richard Lví Srdce bojoval. Dočetl jsem se, že typičtí křesťané jsou pouze kvakeři; ale současně, že Cromwellovy a Alvovy vraždy jsou typické křesťanské zločiny. Jaký to mohlo mít všechno význam? Čím vlastně bylo tohle křesťanství, jež stále zakazovalo a stále vyvolávalo války? Jaké asi povahy byla instituce, které nejprve nadávají za to, že nechce bojovat, a potom zas za to, že stále jen bojuje? V jakém světě záhad se zrodila tato

nestvůrná krvežíznivost a nestvůrná mírnost? Podoba křesťanství nabývala stále podivnějších obrysů.

Třetí případ je nejzvláštnější ze všech, protože obsahuje jedinou skutečnou námitku proti víře. Jediná opravdová námitka proti křesťanskému náboženství je prostě ta, že je jen jedno. Svět je velký a plný rozmanitých druhů lidí. Lze právem říci, že křesťanství je omezeno jen na jeden druh; začalo v Palestině a prakticky skončilo v Evropě. Tento argument na mě udělal v mládí náležitý dojem a silně mě přitahovala nauka, kterou často hlásají tak zvané etické společnosti - že totiž existuje jedna velká církev celého lidstva založená na všudypřítomnosti svědomí. Vyznání prý lidí rozděluje; ale spojuje je aspoň morálka. Můžeme pátrat v nejexotičtějších a nevdálenějších zemích a dobách a všude najdeme základní etický zdravý rozum. Našli bychom Konfucia pod východními stromy, jak píše "Nepokradeš". Mohli bychom rozluštit nejzáhadnější hieroglyfy v dávné poušti a jejich smysl by zněl: "Chlapci mají mluvit pravdu."

Věřil jsem v tuto nauku o bratrství všech lidí na základě společného smyslu pro mravní hodnoty a věřím v ni - spolu s jinými věcmi - dosud. A velice jsem zazlíval křesťanství, že tvrdí, jak jsem se domníval, že se celé věky a říše zcela vymkly tomuto světlu spravedlnosti a rozumu. Ale pak jsem objevil něco překvapujícího. Zjistil jsem, že právě ti lidé, kteří říkali, že lidstvo je jedna církev od Platona k Emersonovi, tvrdili rovněž, že se morálka podstatně mění a že co je správné v jedné době, není správné v jiné. Když jsem například žádal oltář, bylo mi řečeno, že ho není zapotřebí, neboť lidské bratrství nám dává jasné věštby a jediné krédo právě svými společnými zvyky a ideály. Když jsem však nesměle namítl, že jednou z takových obecně platných zvyklostí je mít oltář, otočili se moji agnostičtí učitelé na obrtliku a řekli mi, že lidé odjakživa tonuli v temnotě a v divošských pověrách. Zjistil jsem, že neustále předhazují křesťanství, že je světlem jediného národa a že ostatní nechalo umírat ve tmě. Shledal jsem však také, že je jejich zvláštní osobní chloubou, že věda a pokrok Jsou objevem jednoho národa a že všechny ostatní národy zemřely v zapomnutí. Hlavní urážka, kterou napadali křesťanství, byla vlastně hlavní poklonou, kterou dělali sami sobě, a měl jsem pocit, že je v celé té jejich obojetnosti zvláštní nesolidnost. Pokud šlo o pohana nebo agnostika, měl jsem si uvědomit, že všichni lidé mají jen jedno náboženství; pokud šlo o věřícího člověka, měl jsem si myslit jen na to, jak absurdní náboženství někteří lidé vyznávají. Mohli jsme důvěřovat Epiktetově etice, protože se etika vůbec nezměnila. Ale nemohli jsme věřit etice Bossuetově, protože se etika změnila. Změnila se za dvě stě let, ale nezměnila se za dva tisíce let.

A to začalo být na pováženou. Vypadalo to ani ne tak, že křesťanství je dost špatné, aby obsáhlo kdejakou neřest, ale že každá hůl je na ně dost dobrá. A znovu mě napadlo, jaká je to asi pozoruhodná nauka, když seji lidé snaží popírat tak úporně, že jim při tom ani nevadí, odporují-li sami sobě. A na všech stranách jsem viděl totéž. Neraď bych to už probíral podrobně, ale aby si někdo

nemyslel, že jsem nepoctivě vybíral tři náhodné ukázky, uvedu stručně ještě několik jiných. Tak psali jistí skeptikové, že velkým zločinem křesťanství byl jeho útok na rodinu; odtrhovalo prý ženy od dětí a od domova a zavíralo je do klášterní samoty a kontemplace. Pak ale jiní (mírně pokrokovější) prohlásili, že je velkým zločinem křesťanství, že nám vnucuje rodinu a manželství, že odsuzuje ženy k domácí dřině a zapovídá jim samotu a kontemplaci. Obvinění bylo právě opačné. Podobně prý některé věty v apoštolských listech a v svatebním obřadu podceňují ženský intelekt. Zjistil jsem však, že původci této výtky jej podceňují sami, neboť se církvi s oblibou vysmívali, že ji drží "jenom ženské". Nebo se zase vyčítaly křesťanství jeho nuzácké zvyky, zíněné roucho a sušený hrách. Vzápětí se mu však vytýkala nádhera a obřadnost, mramorové svatyně a zlatá roucha. Tupili je za to, že je příliš fádni, i za to, že je příliš pestré. Nebo zase že příliš omezuje sexualitu, až Malthusův žák Bradlaugh přišel na to, že ji omezuje málo. Často je jedním dechem obviňováno z úzkoprsé konvence i z náboženské výstřednosti. Na stránkách téže protináboženské brožury jsem četl výtku, že víra je nejednotná ("Jeden smýšlí tak a druhý jinak") i že je jednotná ("Právě různost názorů zabraňuje, aby se svět neoctl v koncích"). V téže rozmluvě haněl jistý volnomyšlenkář, můj přítel, církev za to, že pohrdá Židy, a pak se o ní s despektem vyjádřil, že je židovská.

Chtěl jsem být tehdy naprosto nestranný a chci být zcela nestranný i teď; neusoudil jsem z toho, že útoky na křesťanství jsou pochybené. Dospěl jsem pouze k závěru, že je-li křesťanství špatné, je opravdu velmi špatné. Tak nesmiřitelné hrůzy mohou být sdruženy jen v jednom celku, který však musí být neobyčejný a zvláštní. Existují lidé zároveň lakomí i marnotratní; Jsou však vzácní. Existují lidé zároveň smyslní i asketičtí; je jich však málo. Ale taková spousta silných kontradikcí: mírnost a krvežíznivost, přílišná nádhera a nejzazší chudoba, odřikání a zároveň pošetilé přisluhování žádosti očí, nepřátelství vůči ženám i jejich bláhová ochrana, slavnostní pesimismus i naivní optimismus - jestliže takové zlo existovalo, pak v něm bylo něco svrchovaného a jedinečného. U svých racionalistických učitelů jsem nenašel vysvětlení pro tak výjimečnou zkaženost. V jejich očích bylo křesťanství, teoreticky vzato, jenom jedním z běžných mýtů a omylů smrtelných lidí. Moji učitelé mi nedali klíč k této spletité a nepřírozené špatnosti, takže tento paradox zla narostl do nadpřirozené podoby a stal se skoro tak nepochopitelným jako papežova neomylnost.

Historická instituce, která nikdy neměla pravdu, je vlastně zrovna tak zázračná jako instituce, která se nemůže mýlit. Jediné vysvětlení, které mě tehdy okamžitě napadlo, bylo, že křesťanství nepřišlo z nebe, ale z pekla. A Ježíš Nazaretský, jestliže nebyl Kristem, určitě musel být Antikristem.

A pak mě v klidné chvíli zasáhla jako blesk divná myšlenka. Napadlo mě náhle jiné vysvětlení. Dejme tomu, že by mnoho lidí mluvilo o nějakém neznámém člověku. Někteří by říkali, že je příliš velký, jiní zas, že je příliš malý, a to by nás mátl. Někteří by namítali, že je příliš tlustý, jiní by bědovali, jak je hubený; někteří by pokládali jeho vlasy za příliš tmavé, jiní za příliš světlé. Jeden výklad (jak už jsem uvedl) by byl, že má neobvyklou podobu. Nadměrně velcí lidé mohou mít dojem, že je příliš malý, a velmi malí lidé snad myslí, že je příliš velký. Postarší páni, kteří rostou do šířky, se třeba domnívají, že není dostatečně plný; stárnoucí šviháci, kteří jsou čím dál tím vyzáblejší, budou prohlašovat, že se rozpíná nad přísné meze elegance. Možná, že Švédům, kteří mají vlasy vybledlé jako koudel, by byl příliš tmavý, kdežto černoši by ho pokládali za typického blondýna. Zkrátka, celá tahle neobyčejná věc je snad ve skutečnosti obyčejná, při nejmenším normální; snad je to střed. Možná, že nakonec právě křesťanství je zdravé a všichni jeho pozorovatelé svým způsobem blázní. Vyzkoušel jsem tuto myšlenku tím, že jsem si položil otázku, zda není na některém z žalobců něco

morbidního, co by mohlo vysvětlit jejich odpor, a k mému úžasu se tento klíč hodil do zámku. Bylo například velmi zajímavé, že moderní svět vytýká křesťanství současně přílišnou zdrženlivost a uměleckou nádheru. Ale ještě zajímavější bylo, že moderní svět sám spojuje krajní tělesný přepych s naprostým nedostatkem uměleckého vkusu. Moderní člověk považuje Beckettovo mešní roucho za příliš bohaté a jeho oběd za příliš chudý. Ale v tom je právě moderní člověk v dějinách výjimkou, neboť nikdo předtím nejedl právě tak pečlivě připravená jídla v tak osklivých šatech. Modernímu člověku je církev příliš prostá právě tam, kde je moderní život příliš složitý, a příliš nádherná, kde je moderní život příliš všední. Člověk, který má nechuť k postům a prostému jídlu, si počíná jako blázen, už když si vybírá předkrm. Člověk, který nemá rád ornáty, nosí absurdně střížené kalhoty. Bylo-li tu tady vůbec něco v nepořádku, rozhodně se to týkalo vybraných jídel a ne chleba a vina.

Probral jsem všechny případy a zjistil, že se klíč hodí všude. To, že se Swinburn rozhořčoval nad neštěstím křesťanů a ještě víc nad jejich štěstím, se dalo snadno vysvětlit. Už to nebyly chorobné komplikace u křesťanů, nýbrž chorobné komplikace u Swinburna. Křesťanská zdrženlivost ho sklíčovala prostě proto, že byl větším hedonikem, než by zdravý člověk měl být. Stejným způsobem na padali křesťanství instinktivně malthusiáni; ne proto, že je na křesťanství něco specificky antimalthusovského, nýbrž proto, že je v Malthusově nauce cosi téměř nelidského.

Přesto jsem cítil, že nemůže být docela pravda, že je křesťan štví jen rozumné a že stojí uprostřed. Ve skutečnosti v něm bylo cosi zdůrazněno a dokonce s jistou náruživostí, která ospravedlňovala povrchní kritiky odpůrců. Snad bylo moudré; a nabýval jsem stále hlubšího přesvědčení, že moudřeje, ale ne v světském smyslu. Nešlo jen o umírněnost a úctyhodnost. Jeho zuřiví křížáci a mírní světci se snad navzájem vyvažovali; ale křížáci byli velmi zuřiví a světci velmi mírní, snad až nad mez slušnosti. A právě v tomto bodě svých úvah jsem si vzpomněl na své myšlenky o mučednictví a sebevraždě. Šlo tu o kombinaci dvou téměř šílených hledisek, které přesto ze záhadného důvodu vyúsťovaly v zdravý rozum. Byla to další kontradikce, o které jsem se však už dříve svědčil, že je pravdivá. Byl to právě jeden z těch paradoxů, v nichž skeptikové viděli pochybenost víry; a já jsem zjistil, že právě v tom lile bodě je správná. Ať křesťané sebevíc milovali mučedníka nebo nenáviděli sebevraha, nikdy necítili tyto vášně hlouběji, než jsem je cítil já už v době, kdy se mi o křesťanství ani nezdálo. Pak nastala nejobtížnější a nejzajímavější část myšlenkového procesu a já začal tápavě sledovat tuto ideu v celém ohromném systému naší teologie. Šlo o to, čeho jsem se už dotkl v úvaze o optimismu a pesimismu - že nepotřebujeme sloučeninu nebo kompromis, nýbrž obě věci v jejich plné síle, lásku i hněv v plném žaru. Budu sledovat vztah této myšlenky k etice a jistě nemusím čtenáři připomínat, že v ortodoxní teologii zaujímá tato oblast skutečně centrální postavení. Neboť ortodoxní teologie kladla vždy zvláštní důraz na to, že Kristus není bytost odlišná od Boha a člověka, jako třeba skřítek, nebo z poloviny lidská a z poloviny ne, jako kentaur, nýbrž že je obojím zároveň a obojím plně, pravý člověk i pravý Bůh. Sledujme teď tuto myšlenku v podrobnějším výkladu.

Všichni normální lidé chápou, že duševní zdraví je jistý druh rovnováhy, že nenormální člověk může třeba jíst příliš mnoho nebo naopak příliš málo. Někteří progresivisté však vystoupili s neurčitými verzemi pokroku a vývoje, které usilují o zničení aristotelského středu či rovnováhy. Podle jejich představ máme zřejmě postupně vyhladovět nebo jíst denně do nekonečna stále větší snídaně. Avšak velký princip střední cesty zůstává v platnosti pro všechny myslící lidi a tito reformátoři neporušili žádnou jinou rovnováhu kromě své vlastní. Připustíme-li, že rovnováhu musí udržovat všichni, objeví se skutečný význam věci, položí-li si otázku, jak lze takovou rovnováhu udržet. Byl to problém, který se pokusilo řešit pohanství a který podle mého názoru vyřešilo křesťanství, a to velmi zvláštním způsobem. Pohanství tvrdilo, že ctnost záleží v rovnováze; křesťanství prohlásilo, že záleží v konfliktu - v srážce dvou vášní na pohled protichůdných. Samozřejmě, že nebyly neslučitelné doopravdy; pouze takové, že bylo nesnadné je udržet pohromadě. Sledujme na chvíli protiklad mučednictví a sebevraždy a analyzujme pojem statečnosti. S žádnou vlastností si racionalističtí filozofové nenalámali tolik hlavu a žádná nemála tolik jejich definice. Statečnost je skoro pojmová kontradikce. Je to silná touha po životě projevující se odhodláním zemřít. "Kdo ztratí svůj život, zachová jej" - to není jen mystická formule pro světce a hrdiny. Je to praktický pokyn pro námočníky nebo horolezce. Mohl by být otištěn v alpinistické příručce nebo v předpisech pro výcvik. V tomto paradoxu je celý princip statečnosti - i docela světské a prozaické. Člověk, odříznutý mořem od pevniny, si může zachránit život, vydá-li jej napospas hlubině. Může uniknout smrti jen tím, že se bude stále pohybovat na jejím okraji. Má-li si voják, obklíčený nepřáteli, prosekat cestu do bezpečí, musí spojit silnou touhu po životě se zvláštním pohrdáním smrtí. Nesmí na životě jeří lpět, protože by byl zbabělcem a nezachránil by se. Nesmí pouze čekat na smrt, protože by byl sebevrahem a také by se nezachránil. Musí hledat svůj život v duchu zuřivé lhostejnosti k životu; musí toužit po životě jako po vodě a přitom pit smrt jako vno. Myslím, že žádný filozof dosud nevyjádřil tuto romantickou záhadu s náležitou jasností; a samozřejmě ani mně se to nepodařilo. Ale křesťanství udělalo víc: vyznačilo její meze strašnými hroby sebevraha a hrdiny a ukázalo tak vzdálenost mezi tím, kdo umírá pro život, a tím, kdo umírá pro smrt. A nad kopími Evropy vztyčuje od té doby korouhev tajemného rytířství: křesťanskou statečnost, jež je pohrdáním smrtí - nikoli statečnost čínskou, která pohrdá životem. A pak jsem začal objevovat, že tato dvojité vášně je vlastně všude klíčem k etice. Všude vytvářela vira rovnováhu z tiché srážky dvou útočných citů. Vezmeme-li například skromnost, je to rovnováha mezi pouhou pýchou a pouhou ponižeností. Průměrný pohan i průměrný agnostik by řekli jen to, že jsou spokojeni sami se sebou, ale ne nad míru, a že je mnoho lidí lepších i horších a že jejich zásluhy jsou omezené, ale že se přičiní, aby došli uznání. Zkrátka, chodili by s hlavou vzhůru, i když ne nutně s nosem vzhůru. To je sice mužný a rozumný postoj, ale je vystaven námitce, kterou jsme už uvedli proti kompromisu mezi optimismem a pesimismem - proti "rezignaci" Mathew Arnolda. Poněvadž je smíšením dvou vlastností, je současně jejich rozředěním; žádná tu není obsažena v plné síle ani nemá plnou barvu. Tato konvenční pýcha nepovznáší srdce jako hlas polnic; pro něco takového se nelze odít purpurem a zlatem. Na druhé straně mírná racionalistická skromnost neočišťuje duši ohněm a nerozjasňuje ji jako kříšťál; nedělá (jako přísná a hluboká pokora) z člověka dítě, jež dokáže vysedávat u nohou trávy. Neumožňuje mu dívat se vzhůru a vidět zázraky; neboť Alenka se musí zmenšit, má-li být Alenkou v zemi divů. A tak se ztrácí jak poezie hrdosti, tak poezie pokory.

Křesťanství se pokusilo týmž neobyčejným způsobem zachránit oboji.

Odloučilo obě vlastnosti a pak je vystupňovalo. Na jedné straně měl být člověk pyšnější než kdykoli před tím; na druhé straně měl být pokornější než kdy jindy. Jako Člověk jsem hlavou stvoření. Jako člověk jsem hlavou hříšníků. Všechna poníženost v pesimistickém smyslu, kde člověk přijímal neurčitý nebo nedůstojný názor na celé své určení - to všechno mělo zmizet. Už jsme neměli slyšet nárek Kazatele, že lidstvo nijak nevyniká nad němou tvář, ani hrozný pláč Homérův, že člověk je nejsmutnější ze všech polních zvířat. Člověk se stal obrazem Boha procházejícího se po zahradě. Byl povýšen nad všechna zvířata; byl smuten ne proto, že je zvířetem, nýbrž proto, že je degradovaným bohem. Řekové mluvili o lidech plazících se po zemi jakoby v poutech. Teď měl Člověk kráčet po zemi, jako by ji chtěl pokořit. Křesťanství mělo na jeho důstojnost názor, který mohl být vyjádřen jen korunami zářícími jako slunce a vějíři z páviho peří. Zároveň však mohlo vyznávat i názor o jeho ponížené nicotnosti, který mohl najít výraz jen v postech a fantastické podřízenosti, v šedém popelu svatého Dominika a v bílém sněhu svatého Bernarda. A když člověk začal přemýšlet o sobě, bylo tu dost perspektivy i prostoru k jakémukoli množství drsného odřikání a trpké pravdy. Zde si mohl každý realista popřát volnost - pokud se chtěl obracet sám proti sobě. Zde bylo volné hřiště pro šťastného pesimistu. Mohl si říkat proti sobě cokoli, pokud se nerouhal prvotnímu cíli svého bytí; mohl se nazvat bláznem nebo i zatraceným bláznem (třebaže je to kalvinistické); ale nesměl říct, že blázni nejsou hodni spasení. Nesměl tvrdit, že člověk jakožto člověk je bezcenný. Zde zkrátka křesťanství opět překonalo nesnáz, jak spojit ostré protiklady tím, že je oba podrželo i s jejich britkostí. Církev schvalovala obě stránky. Člověk stěží může o sobě smýšlet příliš nízce a o své duši příliš vznešeně.

Vezměme jiný příklad, složitou otázku křesťanské lásky, kterou někteří svrchované nelaskaví idealisté pokládají, jak se zdá, za zcela snadnou. Láska je paradox jako skromnost a statečnost. Stručně řečeno, znamená jistě jedno z dvojího: odpouštět neodpuštělné nebo milovat lidi nehodné lásky. Když se však zeptáme (jako jsme se zeptali, když šlo o pýchu), jak by se na to díval rozumný pohan, začneme patrně od samotného základu. Rozumný pohan by řekl, že jsou lidé, kterým je možno odpustit, a lidé, kterým odpustit nelze: otroku, který ukradl víno, je možné se zasmát; otrok, který zradil svého dobrodince, může být zabit a proklet ještě po smrti. Pokud lze odpustit sám čin, lze odpustit i člověku. Je to názor docela rozumný, ba osvěžující; ale je to zředení. Nezbyvá tu místo pro čistou hrůzu z nespravedlnosti, která je takovou okrasou nevinných. A nezbyvá tu místo pro čistou laskavost vůči lidem jako takovým, která je hlavním půvabem milosrdných. Jako předtím křesťanství zasáhlo i zde. Zasáhlo prudce jakoby ranou meče a rozsekló jedno od druhého. Oddělilo provinění od provinilce. Provinilci musíme odpouštět třeba sedmasedmdesátkrát. Provinění nesmíme prominout vůbec. Nestačilo, že otroci, kradoucí víno, vzbuzují zčásti hněv a zčásti laskavost. Krádež nás musí rozhněvat víc než dřív a přitom musíme být k zlodějům laskavější než kdykoli předtím. Hněvu i lásky byla povolena uzda. A čím víc jsem uvažoval o křesťanství, tím víc jsem si uvědomoval, že když stanovilo pravidlo a řád, hlavním smyslem toho řádu je všem dobrým věcem úplně povolit uzdu.

Svoboda ducha a svoboda citu nejsou tak prosté, jak vypadají na první pohled. Ve skutečnosti vyžadují téměř stejně pečlivé vyvážení zákonů a podmínek jako svoboda společenská a politická. Obyčejný estetický anarchista, který se rozhodne pro naprostou volnost citů, se zaplete do paradoxu, který zabrání jakýmkoli pocitům vůbec. Odpoutá se od mezi domova a jde za poezií. Ale jakmile přestane vnímat domov, přestane chápat Odysseu. Je prost národnostních předsudků a vlastenectví. Ale tím, že se oprostil od vlastenectví, stanou se mu Shakespearovy hry cizí. Takový literát je prostě mimo všechnu literaturu; je méně svobodný než ten, kdo je v zajetí předsudků. Neboť je-li mezi člověkem a světem zeď, je úplně jedno, jestli se považuje za uvězněného nebo vyhoštěného. Nepotřebujeme univerzálnost, která je mimo všechny normální city; potřebujeme univerzálnost, která je uvnitř všech normálních citů. Záleží na tom, zda se jich oprostím jako zloděj, který prchne z vězení, nebo jako občan, který odejde z města. Mohu změnit svůj vztah k windsorskému zámku třeba tím, že odtud uteču, ale rozhodně nemohu změnit to, že o něm vím. Jak se může člověk alespoň přibližně oprostit od estetických citů, jak je dokáže odhodit do volného prostoru a přitom neškodit a nepáchat zlo? Toho právě dosáhl tento křesťanský paradox souběžných vášní. Přijmeme-li prvotní dogma o boji mezi božským a ďábelským, pak vzpoura a zkáza světa, jejich optimismus a pesimismus mohou být v svém básnickém aspektu uvolněny jako vodopád.

Svatý František v své chvále všeho dobrého byl schopen okázalejšího optimismu než Walt Whitman. Svátý Jeroným, odsuzující všechno zlé, dokázal vymalovat svět černějšími barvami než Schopenhauer. Obě vášně byly svobodné, protože byly drženy na svém místě. Optimista mohl podle libosti vyzpívat svou chválu na veselou pochodovou hudbu, na zlaté polnice a purpurové prapory táhnoucí do boje; ale nesměl nazvat boj zbytečným. Pesimista mohl vykreslit co nejčerněji vysilující pochody nebo zkrvavené rány; ale nesměl nazvat boj beznadějným. A tak tomu bylo i se všemi ostatními mravními problémy, s pýchou, protestem a soucitem. Tím, že vymezila svou hlavní nauku, církev nejen udržela vedle sebe věci zdánlivě neslučitelné, nýbrž navíc jim dovolila se rozvinout s jakousi uměleckou nevázaností, která je jinak možná jen u anarchistů. Mírnost se stala dramatictější než šílenství. V morálce předvedlo křesťanství světu vznešené a pozoruhodné divadlo - věci, které jsou pro ctnost tím, čím jsou Neronovy zločiny pro neřest. Hněv a láska přijaly strašlivou a přitažlivou podobu, od sveřeposti mnichů, kteří mrskali jako psa prvního a největšího z Plantagenetovců, až k vznešenému soucitu svaté Kateřiny, která líbá krvavou hlavu popraveného zločince. Poezii lze právě tak žít jako skládat. Tento hrdinský a monumentální způsob vymizel z etiky úplně s nadpřirozeným náboženstvím. Tamti byli pokorní, a proto se mohli stavět na odiv; my jsme příliš pyšní, než abychom dokázali být nápadní. Naši učitelé etiky propagují reformu vězeňství; avšak stěží bychom se dočkali, aby pan Cadbury nebo jiný vynikající filantrop šel do readingské věznice a objal tam mrtvolu oběšenice, než ji hodí do vápna. Naši učitelé etiky píší ostře proti moci milionářů; sotva však uvidíme, jak je pan Rockefeller nebo jiný moderní tyran veřejně bičován ve Westminsterském opatství.

A tak obě obvinění odpůrců církve vrhají na ně samé jen temnotu a zmatek, kdežto na víru skutečné světlo. Je pravda,

že historická církev zdůrazňovala zároveň celibát i rodinu, že horlila zároveň pro to (lze-li tak říci), aby lidé měli děti i aby neměli. Stavěla tyto dva pojmy vedle sebe jako dvě syté barvy, červenou a bílou, jako čeveň a bělost na štítě svatého Jiří. Měla vždycky zdravý odpor k růžové. Nenávidí slučování dvou barev, jež bývá chabým východiskem filozofů. Nenávidí vývoj z černé v bílou, který se svým výsledkem rovná špinavé šedi. Celou teorii církve o panenství lze vlastně shrnout přirovnáním, že bílá je také barva, nikoli pouhá nepřítomnost barvy. Vše, co zde zdůrazňuji, může být vyjádřeno větou, že ve většině těchto případů usilovalo křesťanství o to, aby obě barvy existovaly pospolu, ale čisté. Nejde o smíšeninu jako růžová nebo purpurová; spíš se to podobá měňavému hedvábí, které je vždy tkáno v pravých úhlech a má vzor kříže.

Tak je tomu ovšem i s protichůdnými obviněními z poddajnosti a krvelačnosti. Je pravda, že církev říkala některým lidem, aby bojovali, a jiným, aby nebojovali; a je pravda, že ti, co bojovali, byli jako blesk, a ti, co nebojovali, byli jako sochy. To všechno prostě znamená, že církev ráda užívala nadlidí i tolstojovců. Jistě je něco dobrého v umění bojovat, jinak by nebylo tolik čestných lidí rádo vojáky. Jistě je něco dobrého na myšlence nebojovat, jinak by si tolik lidí, jak se zdá, nelibovalo v kvakerství. Církev sama učinila jen to, že zabránila, aby se tyto dobré věci vzájemně vylučovaly, a že dokázala, aby existovaly vedle sebe. Tolstojovci, kteří měli citlivé svědomí mnichů, se prostě stali mnichy. Kvakeři, místo aby se stali sektou, se stali klubem. Mniši prohlašovali všechno, co hlásal Tolstoj: veřejně odsuzovali a oplakávali krutost bojů a poštilost pomsty. Tolstojovci však nemají natolik pravdu, aby mohli vládnout celému světu, a v dobách víry jim nebylo dovoleno, aby vládli. Svět nepřišel o poslední útok sira Jamese Douglase ani o prapor Jany z Arku. A občas se tato čirá mírnost a čirá síla setkaly a ospravedlnily své spojení; uskutečnil se paradox proroků a v duši svatého Ludvíka krále leželi vedle sebe v míru lev s beránkem. Nezapomínejme však, že se tento symbol vykládá příliš povrchně. Neustále se tvrdí - zejména tam, kde převládly tolstojovské tendence - že když lev leží vedle beránka, připodobní se beránkovi. To je ovšem ze strany beránka brutální porušení suverenity a imperialismus. Znamená to prostě, že beránek pohltí lva, místo aby lev sežral beránka. Otázka zní jinak: Může lev ležet vedle beránka a zachovat si přitom svou královskou divokost? To je problém, o jehož řešení se církev pokusila; to je zázrak, který vykonala. Právě tohle jsem nazval uměním odhalovat skryté nepravdivosti života; vědět, že srdce člověka je na levé straně a ne uprostřed; vědět nejenom, že je země kulatá, ale i kde je plochá. Křesťanská nauka odhalila zvláštnosti života. Nejenom objevila zákon, ale předvídala i výjimky. Podceňují křesťanství ti, kdo prohlašují, že objevilo milosrdenství; milosrdenství může objevit kdokoli a také je vlastně každý objevil. Ale objevit způsob, jak být milosrdný i přísný - to znamenalo vystihnout předem zvláštní potřebu lidské přirozenosti. Neboť nikdo nechce, aby mu byl odpouštěn velký hřích, jako by byl malý. Že bychom neměli být ani docela nešťastní, ani úplně šťastní, to může říci kdokoli. Ale zjistit, do jaké míry může člověk být nešťasten, aniž by se mu vůbec znemožnilo být šťasten - to byl psychologický objev. Větu: "Ani se nevychloubat, ani se nepokořovat" by mohl říci leckdo; bylo by to omezení. Ale prohlásit: "Zde se můžeš vychloubat a tam se můžeš pokořit" - to byla emancipace.

Objev nové rovnováhy byl velkým činem křesťanské etiky. Pohanství bylo jako mramorový sloup, symetrický, vyvážený, který se ani nepohnul. Křesťanství se podobalo ohromné rozervané romantické skále, která se sice kymácí při pouhém doteku, ale přesto stojí už tisíc let, protože její neforemné výčnělky se přesně vyvažují. V gotické katedrále byl každý sloup jiný, ale všechny nezbytné, každá podpěra se zdála nahodilou a fantastickou, každý oblouk byl odhmotnělý. Tak i v křesťanství se zdánlivě nahodilosti vyvažují. Becket nosil pod zlatem a purpurem žíněnou košili, kterážto kombinace má mnoho do sebe; neboť Becket měl z žíněné košile prospěch, zatímco lid na ulicích měl prospěch ze zlata a purpuru. Je to rozhodně lepší než zvyk moderního milionáře, který má navenek pro jiné lidi černé nebo šedé sukno a zlato co nejbliž srdci. Rovnováha však nebyla vždy jen záležitostí jednoho člověka jako u Becketa; byla často rozdělena po celém křesťanstvu. Protože se někdo modlil a postil ve sněhu na severu, mohla být na jeho svátek vyzdobena květinami města na jihu; a protože fanaticové pili vodu na pouštích Sýrie, mohli pít lidé mošt v zahradách v Anglii. Právě tím je křesťanství mnohem spleťtější i zajímavější než pohanství; asi tak jako katedrála v Amiensu není lepší, ale zajímavější než Parthenon. Chce-li někdo pro tohle všechno moderní důkaz, ať se zamyslí nad podivnou skutečností, že se za křesťanství Evropa rozdělila na jednotlivé národy a přitom zůstala sjednocena. Vlastenectví je dokonalým příkladem této uvědomělé rovnováhy protikladů. Instinkt pohanské říše by byl řekl: "Všichni se stanete římskými občany a nebude mezi vámi rozdíl; Germáni budou méně pomalí a slavnostní, Galové méně zvědaví a hbití." Ale instinkt křesťanské Evropy praví: "Němci zůstanou pomalí a slavnostní, aby Francouzi mohli být tím bezpečněji zvědaví a hbití. Tyto krajnosti je nutno vyvážit. Absurdnost zvaná Německo bude napravovat šílenství, kterému se říká Francie."

Konečně - a to je nejdůležitější - právě tím lze vysvětlit zjev, který je tak nepochopitelný všem moderním kritikům dějin křesťanství, totiž obrovské války kvůli nepatrným teologickým problémům, citová zemětřesení kvůli gestu nebo slovu. Šlo tu jen o coul; ale coul znamená všechno, když se udržuje rovnováha. Církev si nemohla dovolit uhnout v některých věcech ani o vlas, měla-li pokračovat ve velkém a smělém experimentu udržet tak nepravdivou rovnováhu. Jakmile se některá myšlenka oslabí, jiná myšlenka zbytní. Křesťanský pastýř nevodil stádo ovcí, nýbrž býků a tygrů, strašlivých ideálů a šířavých doktrín, z nichž každá byla dost silná, aby se změnila ve falešné náboženství a zpusťovala svět.

Nezapomeňme, že se církev zvláště zajímala o nebezpečné myšlenky; byla krotitelkou lvů. Zrození skrze Ducha svatého, smrt Boha, odpuštění hříchů, splnění proroctví - to byly ideje, kterých, jak pochopí každý, se stačí jen dotknout, aby se změnilo v něco rouhavého a dravého. Odborník ve Středozemí vynechal jediný nepatrný článek a v zapomenutých hvozdech severu se utrhl z řetězu lev vrozeného pesimismu. O tomto teologickém vyrovnávání hladin budu mluvit později; zde stačí jen podotknout, že kdyby bylo došlo v nauce třeba jen k malému omylu, mohlo to podstatně ohrozit lidské blaho. Špatně formulovaná věta o smyslu symbolů by byla zničila všechny nejlepší svobody v Evropě.

Nedopatření v definicích by bylo zamezilo všem tančům, nechalo uschnout všechny vánoční stromky nebo rozbilo všechna velikonoční vejčka. Nauky bylo třeba přísně a pečlivě vymezit, i když třeba jen proto, aby člověk mohl užívat

běžných lidských svobod. Církev musela být starostlivá, i když třeba jen proto, aby svět mohl být bez starosti. A v tom je napínavá romantika ortodoxie. Lidé si pošetile navykli mluvit o ortodoxii jako o něčem těžkopádném, nudném a neškodném. Nikdy nebylo nic tak nebezpečného a vzrušujícího. Je to zdravý rozum a mít zdravý rozum je dramatičtější než být šílený. Je to rovnováha vozataje za divoce pádícím spřežením; závodník se shýbá a naklání na svém voze sem nebo tam, avšak v každém postoji zachovává půvab sochy a matematickou přesnost. V raném období své existence řídila církev válečné oře pevnou a rozhodnou rukou a je naprosto nehistorické tvrdit, že šlela jediné vulgárním fanatismem. Uhýbala napravo i nalevo, přesně tak, aby se vyhnula obrovským překážkám. Na jedné straně minula ohromné těleso ariánství, podporované všemi světskými mocnostmi, aby udělalo křesťanství příliš světským. V nejbližším okamžiku se vyhnulo orientalismu, který by je udělal příliš nesvětským. Pravověrná církev nikdy nesledovala pohodlný směr ani nepřijímala konvence; měšťácky úctyhodná nikdy nebyla. Bylo by bývalo snazší přijmout světskou moc ariánů. Bylo by bývalo snadné klesnout v kalvínském sedmáctém století do bezedné jámy predestinace. Je snadné být šilencem; je snadné být heretikem. Je vždycky snadné nechat svět, aby provedl svou; nesnadné je zachovat si zdravý rozum. Je vždycky snadné horovat pro to, co je v módě, jako je snadné být snobem. Padnout do kterékoli z oněch otevřených pastí omylu a krajností, jež móda za módou a sekta za sektou stavěly podél historické cesty křesťanstva - to by bylo bývalo velice prosté. Je vždycky prosté klesnout; existuje nekonečné množství úhlů, z nichž se padá, ale jen jeden, v němž se stojí zpříma. Propadnout jakékoli iluzi od gnóze po křesťanskou vědu by bylo opravdu cosi velmi fádního a krotkého. Ale vyhnout se jim všem - to bylo fantastické dobrodružství; a v mé představě pádí nebeský vůz s hromovým rachotem staletími, zatímco mdlé hereze leží poraženy tváří v tvář k zemi a nezkratná pravda se kymácí, ale nepřekotí.

VII. kapitola

Věčná revoluce

V předchozích kapitolách jsem zdůraznil tři zásady: předně, že v životě potřebujeme určitou víru, a to i k tomu, chceme-li ho zdokonalovat; za druhé, že určitá nespokojenost s věcmi tak, jak jsou, je nutná i ke spokojenosti; za třetí, že k dosažení této spokojenosti s nespokojeností nestačí pouhá duševní rovnováha stoiků. Neboť pouhá resignace nemá ani obrovskou lehkost radosti, ani pyšnou nesnášenlivost utrpení. Proti radě, abychom se jen šklebili a trpěli, lze uvést zásadní námitku, že když něco trpně snášíme, nešklebíme se. Řeční hrdinové se nešklebí, chrlice na katedrálách však ano - protože chrlic je křesťanský. A když má křesťan radost, raduje se (v nejpřesnějším smyslu) hrozně; jeho radost nahání strach. Kristus předpověděl celou gotickou architekturu v oné chvíli, kdy nervózní a úctyhodní lidé (takoví jako ti, co teď protestují proti flašinetářům) protestovali proti pokřiku jeruzalémských povalečů. "Budou-li tihle mlčet, kameny budou volat," řekl a z popudu jeho ducha vyrostla jako hlučný chór průčelí středověkých katedrál plná křičících obličejů a otevřených úst. Proroctví se vyplnilo: i kameny volají.

Uznáme-li tyto věci třeba jen kvůli diskusi, můžeme opět navázat přerušené vlákno myšlení normálního jedince, kterého Skotové oslovují (s politováníhodnou důvěrností) "člověče". Můžeme si položit otázku, která se nám tak zřejmě nabízí. Určitého uspokojení je třeba, i když chceme něco zdokonalovat. Ale co míníme zdokonalováním? Většina současných debat na toto téma se pohybuje v bludném kruhu - v tom kruhu, který jsme učinili symbolem šílenství a čirého racionalismu. Evoluce je dobrá jen tehdy, když vytváří dobro; dobro je dobrem tehdy, když napomáhá evoluci. Slon stojí na želvě a želva na slonu.

Zřejmě nemůžeme zvolit jako svůj ideál přírodní princip prostě proto, že (kromě nějaké lidské nebo božské teorie) v přírodě není principu. Laciný dnešní antidemokrat vám například slavnostně prohlásí, že v přírodě neexistuje rovnost. Má pravdu, ale nevidí logický dodatek. V přírodě není rovnost, ale také tam není nerovnost. Neboť rovnost i nerovnost předpokládá měřítko hodnot. Vkládat do živočišné anarchie aristokracii je stejně sentimentální jako vkládat do ní demokracii. Aristokracie i demokracie jsou lidské ideály, z nichž jeden říká, že všichni lidé mají cenu, a druhý, že někteří lidé mají větší cenu. Ale příroda netvrdí, že kočky jsou cennější než myši; nevyjadřuje se o tom. Netvrdí dokonce ani to, že kočkám je třeba závidět a myši litovat. Považujeme kočku za něco vyššího, protože vyznáváme (aspoň většina z nás) určitou filozofii, totiž že život je lepší než smrt. Ale kdyby myš byla německou pesimistickou myší, možná že by si vůbec nemyslíla, že ji kočka přemohla. Myslíla by si, že sama přemohla kočku tím, že se dostala do hrobu dřív. Nebo by si mohla myslet, že vlastně kočku strašně potrestala, když ji ponechala naživu. Jako by mikrob mohl být pyšný na to, že šíří nákazu, tak by pesimistická myš mohla jásat při pomýšlení, že obnovuje v kočce muka vědomé existence. Všechno závisí na tom, pro jakou filozofii se myš rozhodne. Nelze dokonce ani tvrdit, že v přírodě existuje vítězství nebo nadřazenost, pokud neexistuje nějaká nauka o tom, co je vyšší nebo lepší. Nelze říct, že kočka vyhrává, pokud neexistuje dohoda o tom, co je výhra.

Nemůžeme tedy vzít ideál z přírody, a poněvadž se tu snažíme sledovat prvotní a přirozený postup myšlení, vynecháme prozatím názor, že by onen ideál mohl pocházet od Boha. Musíme mít vlastní pojetí. Avšak většina moderních pokusů o jeho vyjádření je velmi neurčitá.

Někteří si prostě vypomáhají hodinami; mluví, jako by pouhá časová posloupnost znamenala nadřazení, takže i lidé prvotřídních duševních schopností užívají bezstarostné fráze, že mravnost je vždycky pozadu za dobou. Jak může něco nebýt pozadu za dobou? Datum je bezbarvé. Jak může někdo tvrdit, že se oslava vánoc nehodí na pětadvacátý den v měsíci? Ve skutečnosti chtěl ovšem autor říci, že se většina opoždí za jeho oblíbenou menšinou - nebo že ji předstihla. Jiní nepřesní myslitelé se uchylují k hmotným metaforám; je to vlastně hlavní známka nepřesného uvažování moderního člověka. Neodvažují se definovat svůj pojem dobra a bez studu užívají hmotných slovních obrazů, a co je nejhorší, patrně si myslí, že takové laciné analogie jsou náramně duchovní a převyšují starou morálku. Tak například pokládají za inteligentní mluvit o "vyšších" věcech. To je přinejmenším opak inteligence, pouhá fráze vypůjčená z věže

nebo od větrné korouhvičky. "Jenda byl dobrý hoch," je čistě filozofický výrok hodný Platóna či Tomáše Akvinského. "Jenda žil vyšším životem." je neohrabaná metafora modelovaná podle dvoumetrového pravítka. V tom je mimochodem také téměř celá slabost Nietzscheho, jež někteří lidé líčí jako smělého a silného myslitele. Nikdo nepopře, že byl myslitelem poetickým a podnětným, byl však pravým opakem síly. A smělý nebyl vůbec. Nikdy si neformuloval smysl svých tvrzení jako Aristoteles a Kalvín nebo i Karel Marx, tito tvrdí a nebojácní mužové myšlenky. Nietzsche vždycky unikl otázce hmotnou metaforou jako nějaký bodrý básník druhého řádu. Řekl "mimo dobro a zlo", protože neměl odvahu říci "lepší než dobro a zlo" nebo "horší než dobro a zlo". Kdyby byl čelil svým myšlenkám bez metafor, byl by viděl, že je to nesmysl. A tak, když líčí svého hrdinu, neodvažuje se říct "čistší člověk" nebo "šťastnější člověk" nebo "smutnější člověk", neboť to všechno jsou ideje, a ideje znepokojují. Říká místo toho "nadčlověk", což je hmotná metafora odvozená od akrobatů a horolezců. Nietzsche je opravdu tuze bázlivý myslitel. Vlastně ani pořádně neví, jakého člověka by měla evoluce podle něho vypěstovat. A neví-li to on, nevědí to rozhodně ani obyčejní evolucionisté, kteří mluví o "vyšších věcech". Jiní lidé si zas vypomáhají jenom poddaností a trpným vyčkáváním. Jednoho dne příroda něco udělá; nikdo neví co a nikdo neví kdy. Nemáme důvod, abychom jednali, a nemáme ani důvod, abychom nejednali. Stane-li se něco, je to správné; zabráni-li se něčemu, bylo to nesprávné. Jiní se zase snaží přírodu předcházet tím, že dělají něco, ať je to cokoli. Protože nám možná narostou křídla, utínají si nohy. A třeba se z nich příroda snaží udělat právě stonožky. Nakonec je tu čtvrtá kategorie lidí, kteří vezmou cokoli, co si náhodou přejí, a tvrdí, že právě to je konečný cíl vývoje. A to jsou jediní rozumní lidé. Jedině tak se správně zachází se slovem vývoj - usilovat o to, co chceme mít, a to nazývat vývoj. Jediný srozumitelný smysl, jež může pokrok nebo postup vpřed mezi lidmi mít, je utvořit si zřetelnou představu a chtít celý svět této představě přizpůsobit. Nebo jinými slovy - podstata tohoto názoru je v tom, že věci kolem nás jsou jen prostředkem a přípravou k tomu, co máme vytvořit. Tohle není svět, nýbrž spíš materiál pro svět. Bůh nám nedal ani tak barvy na obraze jako spíš barvy na paletě. Ale dal nám také námět, model, určitou koncepci. Musíme mít jasno o tom, co chceme malovat. A to je další princip, který připojíme k dosavadnímu seznamu. Řekli jsme, že musíme mít tento svět rádi, i když ho chceme změnit. Teď dodejme, že musíme milovat nějaký jiný svět (skutečný nebo myšlený), abychom tenhle svět měli podle čeho měnit. Není třeba, abychom se přeli o pouhá slova "vývoj" nebo "pokrok"; nazvu to raději reformou. Neboť reforma předpokládá formu. Předpokládá, že se snažíme utvářet svět v určitý obraz; udělat z něho něco, co už vidíme ve své představě. Vývoj je metafora vzatá z pouhého mechanického rozvíjení. Pokrok je metafora vzatá z pouhého kráčení po cestě - velmi pravděpodobně nesprávné cestě. Reforma je však metafora pro rozumné a odhodlané lidi; znamená, že vidíme nějakou věc znetvořenou a chceme jí dát tvar. A víme jaký. Tragický a katastrofální omyl naší doby záleží v tom, že jsme smísili dvě rozdílné věci - dvě protichůdné věci. Pokrok by měl znamenat, že neustále měníme svět, aby se shodoval s naší představou. Ve skutečnosti však znamená, že stále měníme svou představu. Měl by znamenat, že pomalu, ale jistě uvádíme mezi lidi spravedlnost a milosrdenství; znamená však, že velmi rychle uvádíme potřebu spravedlnosti » milosrdenství v pochybnost; pomatené myšlení kdejakého pruského sofisty působí, že lidé o nich pochybují. Pokrok by měl znamenat, že neustále kráčíme k Novému Jeruzalému. Ve skutečnosti znamená, že se Nový Jeruzalém od nás stále vzdaluje. Neměníme skutečnost, aby se shodovala s ideálem. Měníme ideál: je to snazší. Jednoduché naivní příklady jsou vždycky nejsrozumitelnější. Dejme tomu, že by někdo chtěl zvláštní druh světa, třeba modrý svět. Rozhodně by si nemohl stěžovat, že je jeho úkol snadný nebo krátký; namáhal by se dlouho s touto přeměnou; děl by se, až by všechno zmodralo; prožil by hrdinská dobrodružství - jako třeba poslední tahy štetcem na modrém tygru. Měl by pohádkové sny - jako východ modrého měsíce. Kdyby však pracoval opravdu pilně, určitě by tento ušlechtilý reformátor zanechal svět lepší (ze svého hlediska) a modřejší než předtím. Kdyby denně obarvil svou oblíbenou barvou jediné stéblo trávy, postupoval by pomalu. Kdyby však svou oblíbenou barvu denně měnil, nepostupoval by vůbec. Kdyby po přečtení nového filozofa začal všechno barvit na červeno nebo na žluto, jeho dílo by uvázlo; mohl by ukázat jen na několik pobíhajících modrých tygrů, kteří by byli dokladem jeho dřívějšího nevksu. A takové je postavení průměrného moderního myslitele. Řeknete, že je to zvlášť hloupý příklad. Ale v nedávné historii je tomu doslova tak. Všechny velké a závažné změny našich politických systémů spadají do počátků devatenáctého století, nikoli do doby pozdější. Náleží do onoho černobílého období, kdy lidé věřili pevně v konzervatismus, protestantství, kalvínské reformy a často i v revoluci. A v cokoli kdo věřil, na tom také vytrvale pracoval bez jakýchkoli pochyb; a byla doba, kdy se mohla rozpadnout státní církev a kdy sněmovna lordů málem vzala za své, protože radikálové byli dost moudří, aby byli stálí a důslední, byli dost moudří, aby byli ve svém radikalismu konzervativní. V dnešní atmosféře nemá radikalismus dost času a tradice, aby vůbec něco povalil. Je mnoho pravdy v názoru lorda Cecila (který vyslovil v zajímavém projevu), že era změn minula a že náš věk je věkem uchovávaní a odpočinku. Pravděpodobně by však lorda Cecila zarmoutilo, kdyby si uvědomil, že naše doba (a tak tomu skutečně je) je dobou uchovávaní jen proto, že je to doba naprosté nevěry. Chcete-li, aby instituce zůstávaly nezměněny, stačí, aby viry často a rychle ochabovaly. Čím víc jsou ochromeny výboje ducha, tím víc bude vládnout mašinérie hmoty. Čistý výtěžek všech našich politických plánů - kolektivismu, tolstojovství, neofeudalismu, komunismu, anarchismu, vědecké byrokracie - zřejmě ovoce toho všeho je, že monarchie a sněmovna lordů zůstanou zachovány. Konečný výsledek všech nových náboženství bude, že se anglická státní církev ještě dlouho neodstátí. Nebyl to nikdo jiný než Karel Marx, Tolstoj, Cunningham Graham, Bernard Shaw a Auberon Herbert, kdo společně podírali na svých ohromných sehnutých hřbetech trůn anglikánského arcibiskupa z Canterbury. Obecně lze konstatovat, že svobodné myšlení je nejlepší ochranou proti svobodě. Podle moderních metod je osvobození otrokova ducha nejlepším prostředkem jak zabránit osvobození otroka. Naučte ho znepokojoval se otázkou, zda chce být svobodný, a nikdy se neosvobodí. Je ovšem možné poznamenat, že tohle je přehnaný nebo za

vlasý přitažený příklad. Ale přesto platí o lidech kolem nás doslova. Je pravda, že černý otrok, který je zanedbaným barbarem, bude mít pravděpodobně buď lidskou náklonnost k věrnosti, nebo lidskou náklonnost k svobodě. Ale člověk, kterého vidáme denně - dělník v továrně pana Gradgrinda, úředník v továrně pana Gradgrinda - je duševně příliš unaven, než aby věřil ve svobodu. Je udržován v klidu revoluční literaturou. Je mírněn a poután na svém místě neustálým přílivem vzrušujících filozofií. Jeden den je marxistou, druhý den nietzschovcem, třetí patrně nadčlověkem; a každý den je otrokem. Jediné, co po všech filozofiích zůstává, je továrna. Jediný, kdo ze všech těch filozofií má prospěch, je pan Gradgrind. Stálo by mu za to plynule zásobovat své komerční nevolníky skeptickou literaturou. A když o tom uvažují - samozřejmě - Gradgrind se proslavil zakládáním knihoven. Ví, jak na to. Všechny moderní knihy jsou na jeho straně. Pokud se představa nebe neustále mění, představa země zůstane naprosto stejná. Žádný ideál netrvá dost dlouho, aby mohl být uskutečněn, třeba jen částečně. Moderní mladý muž nikdy nezmění své prostředí, protože bude vždycky měnit své smýšlení.

To je tedy náš první požadavek, pokud se týká ideálu, k němuž směřuje pokrok: ideál musí být pevný. Whistler dělal množství zběžných náčrtků portrétovaných osob a nevadilo mu, roztrhal-li i dvacet podobizen. Bylo by mu však vadilo, kdyby se dvacetkrát podíval na model a pokaždé zjistil, že mu sedí někdo jiný. Podobně nezáleží na tom (použijeme-li stejného přirovnání), kolikrát se lidstvu nepodaří uskutečnit ideál, neboť i každý neúspěch je užitečný. Ale nesmírně záleží na tom, kolikrát lidstvo svůj ideál mění, protože pak jsou všechna předchozí selhání bez užítu. Otázka tedy zní: Jak možno donutit umělce, aby byl nespokojen se svými obrazy, a současně zabránit, aby v podstatě nebyl nespokojen se svým uměním? Jak lze přimět člověka, aby byl stále nespokojen se svým dílem a přitom oddán své práci? Jak zajistit, aby malíř vyhodil oknem spíš portrét, než aby volil přirozenější a lidštější způsob a vyhodil portrétovanou osobu?

Pevné zásady nejsou nezbytné jen k vládnutí; jsou nezbytné i pro vzpouru. Ustálený a dobře známý ideál je nutný ke každé revoluci. Člověk jedná často váhavě, řídí-li se novou ideou; když se však řídí ideou starou, jedná vždycky hbitě. Mám-li jen plynout nebo pomíjet nebo se vyvíjet, můžu to vést i k anarchii, mám-li se však bouřit, musí se to dít pro něco účtyhodného. V tom je celá slabost jistých škol pokroku a mravního vývoje. Tvrdí, že existuje pozvolný pohyb k mravnosti a že každý rok a každý okamžik dochází k nepostřehnutelné etické změně. Tato teorie má jen jednu velkou slabinu. Mluví o pozvolném pohybu k spravedlnosti, ale nepřipouští pohyb rychlý. Člověk nesmí vyskočit a prohlásit, že dané poměry jsou zásadně nesnesitelné. K objasnění uvedme příklad. Někteří idealističtí vegetariáni prohlašují, že nastala doba, kdy už nebudeme jíst maso; tím ovšem současně předpokládají, že jíst maso bylo kdysi správné, a naznačují (jejich slova je možno citovat), že jednoho dne bude nesprávné jíst vejce a pít mléko. Nehodlám se tu zabývat otázkou, co je spravedlivé vůči zvířatům. Tvrdím jen, že spravedlnost, ať už je v čemkoli, se za daných okolností odkládat nedá. Děje-li se nějakému tvoru křivda, měli bychom mu přispěchat na pomoc. Ale jak můžeme spěchat na pomoc, když bychom vlastně předešli dobu? Jak můžeme stíhat vlak, který možná přijede až za několik století? Jak mohu někoho ovlivňovat, že stahuje z kůže kočky, když už teď je třeba tím, čím já se stanu teprve, až začnu pít mléko? Jedna skvělá a bláznivá ruská sekta si vzala za úkol vypřahovat všude dobytek z vozů. Jak si mohu troufnout vypráhnout koně z drožky, když nevím, zdali mě revoluční hodiny jdou napřed nebo zda se drožkářovy opožďují? Dejme tomu, že řeknu nějakému vydrdušovi: "Otroctví se hodilo pro určité stadium vývoje." A on odpoví: "A vykořisťování se hodí právě pro toto stadium vývoje." Jak na to mohu odpovědět, neexistuje-li nějaké trvalé měřítko? Jsou-li vykořisťovatelé pozadu za běžnou morálkou, proč by lidumilové nemohli být před ní? co je u všech všudy běžná morálka kromě doslovného smyslu - morálka, která stále ubíhá a uniká?

Můžeme tedy říci, že trvalý ideál je stejně nezbytný pro novotáře i pro konzervativce. Je nutný, ať už si přejeme, aby byly bez odkladu provedeny královny rozkazy, nebo třeba jen to, aby byl bez odkladu popraven král. Guillotina má mnoho nedostatků, ale v zájmu spravedlnosti je třeba konstatovat, že na ní není nic evolučního. Oblíbený evolucionistický argument nalézá nejlepší odpověď v seceře. Evolucionista se ptá: "Kudy vedete linii?" A revolucionář odpovídá: "Tudy - právě mezi vaší hlavou a tělem." V každém okamžiku musí existovat abstraktní právo a křivda, má-li se vůbec vést nějaký úder; má-li být něco okamžitého, musí být něco trvalého. A tak pro každý srozumitelný lidský úmysl, pro změnu i uchovávaní věcí tak, jak jsou, pro založení trvalého systému, jako kdysi v Číně, i pro změnu systému každý měsíc, jako v počátcích Francouzské revoluce, je stejně nezbytné, abychom měli ustálenou představu. To je náš první požadavek.

Když jsem tohle napsal, pocítil jsem okamžitě, že je v diskusi přítomno ještě něco jiného: jako když slyšíme zvuk zvonu pronikající pouličním ruchem. Něco jako by říkalo: "Můj ideál je aspoň ustálený; byl ustálen před založením světa. Má představa dokonalosti nemůže být změněna: neboť se nazývá ráj. Můžeš změnit místo, kam jdeš; ale nemůžeš změnit místo, odkud jsi vyšel. Pravověrní mají vždycky důvod k revoluci; neboť v srdcích lidí bylo dáno Bohu místo pod nohama satana. V neviditelném světě se kdysi peklo vzbouřilo proti nebi. V tomto světě se však nebe bouří proti peklu. Pro pravověrné je revoluce vždycky možná, protože revoluce obnovuje. V každém okamžiku mohou vytáhnout do boje za dokonalost, jakou od Adama nikdo neuzel. Žádný neměnný zvyk, žádný proměnlivý vývoj nemůže z prvotního dobra učinit něco jiného než dobro. Muž mohl mít souložnice tak dlouho, jako krávy mají rohy; přesto však nejsou jeho částí, jsou-li hříšné. Lidé mohli být utlačováni od doby, co jsou ve vodě ryby; přesto však by neměli být, je-li útisk hříchem. Řetězy otroku nebo líčidlo nevěstce se mohou zdát stejně přirozené jako peří ptáku nebo lišce doupe, a přece nejsou přirozené, jsou-li hříšné. Proti veškeré tvé historii pozdvihují svou prehistorickou legendu. Tvá představa není pouhou utkvělou smyšlenkou; je to fakt." Zastavil jsem se, abych zaznamenal tuto novou shodu křesťanství. A pak jsem pokračoval dál.

Každý ideál pokroku musí nutně mít ještě jeden charakteristický rys. Řekli jsme, že někteří lidé patrně věří, že z povahy věcí vyplývá automatický a neosobní pokrok. Je však zřejmé, že žádnou politickou činnost nelze podněcovat pouhým tvrzením, že pokrok je přirozený a nevyhnutelný; nebyl by to důvod k aktivitě, nýbrž spíš k lenosti. Je-li zdokonalování

nevyhnutelné, nemusíme si s ním lámat hlavu. Nauka o pokroku je sama o sobě nejlepším důvodem k tomu nebýt pokrokový. Na tyto samozřejmosti však nepokládám za nutné zvlášť upozorňovat.

Zajímavé je na celé věci jediné to, že kdyby bylo zdokonalování přirozené, muselo by být velmi prosté. Můžeme předpokládat, že svět směřuje k určitému naplnění, ale sotva k nějakému zvláštnímu uspořádání mnoha vlastností. Abychom užili předchozího přirovnání: možná, že příroda je sama od sebe čím dál tím moudřejší; je to tak jednoduchý proces, že by mohl být neosobní. Příroda však nemůže vytvářet důmyslný obraz z mnoha vybraných barev, není-li osobní. Kdyby byl konec světa pouhou temnotou nebo pouhým světlem, mohl by nastat zvolna a nevyhnutelně jako soumrak nebo svítání. Má-li však být konec světa zpracovaným uměleckým šerosvitem, pak v něm musí být nějaký plán, lidský nebo božský. Pouhým působením času by svět mohl zčernat jako starý obraz nebo zbžet jako starý kabát; proměňuje-li se však ve zvláštní dílo černobílé grafiky - pak existuje umělec.

Není-li toto rozlišení dost jasné, uvedu prostý příklad. Moderní humanitáře slyšíme neustále hlásat určité vesmírné krédo; názvu humanitář zde užívám v obvyklém smyslu jako označení pro člověka, který se zastává nároků všech tvorů proti nárokům lidstva. Tvrdí, že průběhem věků se stáváme stále lidštějšími, to jest, že jednotlivým skupinám či úsekům života, ať jde o otrocky, děti, ženy, krávy a já nevím co ještě, se dostává stále většího podílu na milosrdenství a spravedlnosti. Říkají, že jsme kdysi pokládali za správné jíst lidi, což není pravda; mně tu však nejde o jejich historii, jež je svrchovaně nehistorická. Lidožroutství je projevem dekadence, nikoli primitivismu. Je mnohem pravděpodobnější, že moderní lidé budou jíst lidské maso z afektovanosti, než že je kdy primitivní člověk jedl z nevědomosti. Sleduji zde pouze smysl jejich výroků, z nichž vyplývá, že se člověk stává postupně mírnějším nejprve k spoluobčanům, pak k otrokům, potom ke zvířatům a nakonec (patrně) k rostlinám. Pokládám za nesprávné sedět na člověku. Brzy budu pokládat za nesprávné sedět na koni. A nakonec asi budu považovat za nesprávné sedět na židli. Tam míří jejich argumentace a lze ji podpořit pojmy vývoje nebo nevyhnutelného pokroku. Přitom se ovšem nemohu zbavit pocitu, že trvalá tendence dotýkat se stále menšího počtu věcí je pouhou barbarskou neuvědomělou tendencí jako sklon jistého druhu lidí plodit stále méně potomků. Tento směr může být opravdu evoluční, poněvadž je nesmyslný.

Darwinismus lze použít k podpoře dvou scestných morálek, ale nelze jím podepřít morálku zdravou. Příbuznosti a soutěživosti všeho živého tvorstva lze užít jako důvodu k šílené krutosti nebo k šílené sentimentalitě, ale ne k zdravé lásce k zvířatům. Na evoluční bázi lze být nelidským nebo absurdně lidským. Že člověk a tygr jsou jedno, může být důvodem, abychom byli k tygrovi milí, nebo to může být také důvodem, abychom byli krutí jako tygr. Jeden způsob je vycvičit tygra, aby se choval jako člověk, ale druhý, kratší, je chovat se jako tygr. V žádném případě však vývoj neřká, jak zacházet s tygrem rozumně, to jest, obdivovat se jeho pruhům a přitom se mít na pozoru před jeho drápy.

Chcete-li nakládat s tygrem rozumně, musíte se vrátit clo zahrady ráje. Tato neodbytná myšlenka, že totiž jediný správný pohled na přírodu je pohled z nadpřirozeného hlediska, se vracela stále a stále. Podstatou veškerého panteismu, evolucionismu a moderního kosmického náboženství je vlastně tvrzení, že příroda je naše matka. Bohužel však, díváme-li se na přírodu jako na matku, zjistíme brzy, že je to macecha. Hlavní zásadou křesťanství vždy bylo, že příroda není naše matka, nýbrž naše sestra. Můžeme být hrdí na její krásu, poněvadž máme společného otce; příroda však pro nás nemá rodičovskou autoritu; máme ji obdivovat, ale ne napodobit. To dává typicky křesťanské radosti na této zemi zvláštní lehkost, která je téměř frivolní. Příroda byla majestátní matkou pro cititele Isidiny a Kybélíny. Příroda byla majestátní matkou pro Wordsworthe a Emersona. Příroda však není majestátní matkou pro Františka z Assisi nebo George Herberta. Svatému Františku je příroda sestrou, a dokonce mladší sestrou, malou dovádívou sestřičkou, které je třeba se smát, stejně jako je třeba ji milovat.

O to nám však leď nejde; zmínil jsem se o tom pouze, abych ukázal, jak napořád a téměř jakoby nahodile se klíč hodí i k nejmenším dveřím. Jde nám především o to, že existuje-li v přírodě pouhé neosobní zdokonalování, musel by být jeho cílem patrně nějaký prostý triumf. Lze si představit, že nějaká matematická biologická tendence bude působit tak, že budeme mít stále delší nos. Chceme to však? Myslím, že ne; domnívám se, že většina z nás by řekla svému nosu: "Tak až sem a dost; na tomhle místě tvá pyšná špička zůstane." Chceme mít totiž nos takové délky, aby nám to zaručilo zajímavý obličej. Nemůžeme si však představit biologickou tendenci k vytváření zajímavých obličejů, protože zajímavý obličej záleží v určitém uspořádání očí, nosu a úst ve velmi složitém vzájemném vztahu. Poměr nemůže být výsledkem pouhé tendence; je to buď náhoda nebo záměr. A tak je tomu i s ideálem mravnosti a s jejím vztahem k humanitářům a antihumanitářům. Lze si představit, že budeme stále víc odtahovat ruce od věcí - nebudeme jezdit, na koni, nebudeme trhat květiny. Možná, že dokonce ani nebudeme smět rušit klid lidské mysli debatou, nebo ptačí spánek zakašláním. Konečná apoteóza by pak záležela, jak se zdá, v tom, že by člověk seděl úplně tiše a neodvážil by se ani hnout, aby ne-vyrušil mouchu, a netroufal by se ani najíst, aby neobtěžoval nějakého mikroba. K takovému krutému konci možná směřujeme nevědomky. Ale přejeme si ho? Podobně bychom se mohli vyvíjet opačným směrem nebo po nietzschovské linii - v jediném sledu tyranů by nadčlověk drtil nadčlověka, až by se nakonec rozpadl jen tak pro legraci celý vesmír. Což není jasné, že naši nadějí je pouze jisté uspořádání a poměr obou těchto tendencí, totiž určitá míra zdrženlivosti a úcty spolu s určitou mírou energie a moci? Je-li náš život opravdu krásný jako pohádka, měli bychom si uvědomit, že veškerá krása pohádky záleží v tom, že princ prožívá úžas, který je v těsném sousedství strachu. Bude-li se bát obra, je s ním konec; ale nebude-li nad obrem žasnout, je konec pohádky. Všechno závisí na tom, zda je dost pokorný, aby žasl, a zároveň dost pyšný, aby se dovedl postavit na odpor. Podobně i náš vztah k obru světa nesmí být pouhou vzrůstající sympatií, ani vzrůstajícím opovržením; musí to být určitý poměr obou krajností, poměr, který je jediný správný. Musíme mít dostatek úcty ke všem věcem mimo nás, abychom šlapali trávu s bázní. Musíme mít rovněž dostatek opovržení ke všem věcem mimo nás, abychom dovedli v pravý čas plivat na hvězdy. Obojí se však musí spojit (máme-li být dobří nebo šťastní) ne v libovolném, nýbrž v jednom určitém poměru. Dokonalé štěstí lidí na zemi (je-li něco takového vůbec možné) nebude nikdy fádni a nehybné jako spokojenost zvířat. Bude to přesná a vratká rovnováha jako rovnováha fantastického příběhu. Člověk musí mít právě tolik víry v sebe, aby dokázal prožívat

dobrodružství, a právě tolik pochybnosti o sobě, aby se z nich dovedl radovat. A to je náš druhý požadavek pro ideál pokroku. Za prvé to musí být ideál neměnný; za druhé musí být složitý. Má-li uspokojit naši duši, nesmí to být pouhé vítězství něčeho, co pohlcuje všechno ostatní - jako třeba láska, nebo pýcha, nebo mír, nebo dobrodružství; musí to být konkrétní obraz složený z těchto prvků v jejich nejlepší poměru a uspořádání. Nejde mi teď o to, abych popíral, že nějaké takové šťastné vyvrcholení vyplývá z povahy věci a je vyhrazeno lidskému pokolení. Chtěl bych jen zdůraznit, že je-li nám určeno takové složité štěstí, musela nám být určena nějaká mysl, neboť jedině mysl může stanovit přesné poměry složitého štěstí. Je-li blaženost světa pouhým dílem přírody, musí být prostá jako zmrazení světa nebo spálení světa. Není-li však blaženost světa dílem přírody, nýbrž dílem umění, pak předpokládá umělce. A tu byly opět mé úvahy přerušeny oním starým hlasem, který řekl: "Tohle všechno jsem ti mohl povědět už dávno. Existuje-li nějaký zřetelný pokrok, může to být jen můj způsob pokroku, pokrok k celému městu kladů a ctností, kde si spravedlnost a mír dávají políbení. Neosobní síla by vás mohla vést na poušť dokonale plochou nebo na vrchol dokonale strmý. Ale jen osobní Bůh vás může vést (jste-li vůbec vedeni) k městu s řádnými ulicemi, řešenému se smyslem pro architekturu, k městu, kde každý z vás bude moci přispět přesným odstínem vlastní barvy k pestrobarevné sukničce Josefově." Opět tedy přišlo křesťanství právě s tou odpovědí, kterou jsem potřeboval. Řekl jsem: "Ideál musí být pevný," a církev odpověděla: "Můj je pevný v pravém slova smyslu, neboť existoval dřív než cokoli jiného." Pak jsem podotkl: "Musí být uspořádán umělecky jako obraz," a církev odpověděla: "Můj ideál je v pravém smyslu obrazem, neboť vím, kdo jej maloval." A potom jsem přistoupil k třetí věci, již bylo podle mého soudu zapotřebí pro utopii či cíl pokroku. Ze všech tří bylo nejtěžší ji vyjádřit. Snad nejvýstižnější by bylo tohle: Bdělosti je potřeba i v utopii, abychom nebyli z utopie vyhnáni, jako jsme byli vyhnáni z ráje.

Zmínili jsme se o tom, že jedním z důvodů uváděných pro pokrokovost je, že svět spěje přirozeně k lepšímu. Ve skutečnosti je však jediným důvodem pro pokrokovost to, že svět spěje přirozeně k horšímu. Že věci podléhají zkáze, není jen nejlepším argumentem pro pokrokovost; je to také jediný argument proti konzervatismu. Kdyby toho nebylo, konzervativní teorie by byla všemocná a nepřekonatelná. Veškerý konzervatismus je založen na zásadě, že nechá-li se něco být, zůstane to takové, jaké to je. Ale není tomu tak. Necháme-li něco být, vydáme to napospas zubu času. Necháme-li bílý sloup bez povšimnutí, bude z něho brzy černý sloup. Chceme-li výslovně, aby byl bílý, musíme jej stále znova natírat, což prakticky znamená stálou revoluci. Zkrátka, chceme-li mít starý bílý sloup, musíme mít nový bílý sloup. A co platí o neživých předmětech, platí ve zvláštním a strašném smyslu o všem lidském. Na občanu se žádá téměř nepřirozená bdělost, protože lidská zřízení zastarávají velmi rychle. V běžné románové literatuře a v novinách je zvykem mluvit o lidech trpících pod starou tyranii. Ve skutečnosti však lidé vždycky trpěli pod tyranii novými; pod tyranii, jež bývaly ani ne o dvacet let dřív svobodou. Anglie šlela radostí nad vlasteneckou vládou královny Alžběty; a téměř bezprostředně poté šlela vztekem v osidlech tyranství Karla I. Ve Francii se stala monarchie nesnesitelnou; ale předtím nepředcházelo období, kdy ji lidé snášeli jako nutné zlo, nýbrž kdy ji zbožňovali. Syn Ludvíka milovaného byl Ludvík popravený guillotinou. Podobně požíval v Anglii devatenáctého století radikální továrník naprosté důvěry jako tribun lidu, dokud se neozval pokřik socialistů, že je tyran, který požírá lidi jako chleba. Také jsme téměř do posledního okamžiku důvěřovali novinám jako orgánu veřejného mínění. Teprve nedávno někteří z nás zjistili (ne pozvolna, ale náraz), že ničím takovým nejsou, že jde vlastně o kratochvíli několika boháčů. Proti tomu, co bylo dávno, se bouřit nepotřebujeme; musíme se bouřit proti novotám. Ve skutečnosti panují nad světem noví vládcové, kapitalista a redaktor. Není třeba se bát, že se moderní král pokusí zvrátit ústavu; je pravděpodobnější, žeji nebude dbát a bude pracovat v jejím stínu; nevyužije své královské moci, nýbrž spíše své královské bezmocnosti, totiž toho, že nepodléhá kritice a veřejnosti. Neboť král je nejsoukromější osoba naší doby. Nikdo nemusí bojovat proti návrhu na tiskovou cenzuru. Nepotřebujeme cenzuru tisku. Máme cenzuru tiskem.

Tato až zarážející rychlost, s jakou se běžná zařízení stávají nástrojem útlatu, je třetí skutečností, které musí naše dokonalá teorie pokroku dbát. Musí stále hlídat každou výsadu, aby seji nezneužilo, a každé osvědčené právo, aby se nezvrhlo v bezpráví. V této věci jsem úplně na straně revolucionářů. Mají vskutku pravdu, že trvale nedůvěřují lidským institucím; právem nedůvěřují vládcům a vůbec všem smrtelníkům. Náčelník zvolený, aby byl přítelem lidu, se stává jeho nepřítelem; noviny, jež původně vycházely proto, aby lidem říkaly pravdu, jsou teď k tomu, aby pravdu bránily. V té chvíli, co mě napadlo, že jsem vlastně na straně revolucionářů, se mi zatajil dech - protože jsem si uvědomil, že se opět ocitám na straně pravověrných, na straně ortodoxie.

Křesťanství opět promluvalo: "Od začátku tvrdím, že lidé mají přirozený sklon upadat, že ctnost se sama od sebe kazí a rezné, že se člověk vlastní povahou dostává na scestí - zejména ten, kdo je šťastný a hrdý a úspěšný. Tuto věčnou revoluci, toto podezření udržované po staletí, nazýváš ve smyslu neurčitých moderních názorů naukou o pokroku. Kdybys byl filozofem, jmenoval bys to jako já naukou o dědičném hříchu. Mluv si o vesmírném pokroku tak často, jak chceš; já to nazývám pravým jménem - Pád."

Zmínil jsem se o ortodoxii, která zasahuje jako meč; zde, přiznám se, zasáhla jako válečná sekera. Zjistil jsem totiž, že vlastně jedině křesťanství má právo pochybovat o moci dobře živených a vychovaných lidí. Dost často jsem poslouchal socialisty i demokraty, kteří tvrdili, že hmotné poměry chudiny vedou nutně k duševní a mravní degeneraci. Poslouchal jsem vědu (a existují dosud vědci, kteří nejsou proti demokracii), kteří prohlašovali, že zlepšíme-li postavení chudých, neřest a zlo zmizí. Poslouchal jsem je s napjatou pozorností a strašným zaujetím: bylo to jako pozorovat člověka, který energicky uřezává větev, na níž sedí. Kdyby tito šťastní demokraté byli s to své tvrzení dokázat, zabili by demokracii. Jsou-li chudí tak naprosto demoralizováni, možná, že se vyplatí je povznést, možná, že ne. Rozhodně se však vyplatí odejmout jim volební právo. Jestliže člověk s mizerným bytem nemůže řádně hlasovat, první a nejrychlejší závěr je, že nemá hlasovat vůbec. Vládnoucí třída může právem říci: "Pravděpodobně potrvá nějaký čas, než se jeho hmotné podmínky zlepší. Je-li však takový barbar, jak říkáte, nepotrvá dlouho a zničí naši zemi. Proto se zařídíme podle vašeho upozornění a nedáme mu k tomu příležitost." Je to pro mne strašlivě povyražení pozorovat, jak pilně klade

vážný socialista základy k veškeré aristokracii, když naivně vykládá o zřejmé neschopnosti chudých vládnout. Je to jako když se někdo na společenském večeru omlouvá, že nemá frak, a vysvětluje, že se nedávno opil, že má ve zvyku se svlékat na ulici, a kromě toho, že právě odložil trestanecké šaty. Myslím, že by mu hostitel mohl kdykoli říct, že třeba nemusel chodit vůbec, když je to s ním tak špatné. A stejně je tomu, když obyčejný socialista dokazuje se zářícím obličejem, že po zdrcujících zkušenostech opravdu nelze chudým věřit. Boháči by mohli kdykoli říct: "Dobrá, tak jim tedy věřit nebudeme," a přibouchnout mu dveře před nosem. Vezme-li se za základ názor pana Blatchforda na dědičnost a prostředí, vítězí nároky aristokracie na celé čáře. Jestliže čisté domy a čistý vzduch očistí uši duši, proč nesvědět moc (aspoň prozatím) těm, kdo nepochybně žijí v čistém vzduchu? Jestliže lepší životní podmínky mají umožnit chudým, aby si mohli sami vládnout, proč by existující lepší životní podmínky už teď nemohly dát právo bohatým, aby jim vládli? Na základě obvyklé argumentace s prostředím je věc docela jasná. Návsím předvojem v utopii může být jen zámožná třída.

Existuje nějaká odpověď na tvrzení, že ti, kdo mají nejvíce výhod, budou patrně našimi nejlepšími vůdci? Je nějaká odpověď na argument, že ti, kdo dýchají čerstvý vzduch, by měli rozhodovat za ty, kdo dýchají špatný? Pokud vím, existuje jen jediná odpověď, a tou je křesťanství. Jediné křesťanská církev může poskytnout rozumnou námitku proti naprosté důvěře v bohaté. Neboť tvrdila od počátku, že nebezpečí netkví v prostředí, ale v člověku samotném. Také tvrdila, že má-li se mluvit o nebezpečném prostředí, pak nejnebezpečnější je prostředí zámožných. Ví, že se nejmodernější technika zabývá pokusy vyrobit abnormálně velkou jehlu. Ví, že se v poslední době biologové snaží především o to, aby objevili velmi malého velblouda. Zmenšíme-li však velblouda na pranepatrný rozměr nebo rozšíříme-li ucho jehly jak jen možno - zkrátka, i když připustíme, že Kristova slova měla nejmenší možný dosah svého významu, musela znamenat alespoň tolik, že bohatí lidé nejsou mravně příliš spolehliví. I rozředěné křesťanství je dost horké, aby rozvaňilo celou moderní společnost na kaši. I pouhé minimum církve by bylo pro svět smrtelným ultimátem. Neboť celý moderní svět je zcela založen na domněnce, ne že boháči jsou nezbytní (což se dá hájit), ale že boháči jsou spolehliví, což je (pro křesťana) neudržitelné. Ve všech diskusích, ať se týkají novin, obchodu, aristokracie nebo politiky, se do omrzení omílá, že se boháč nedá podplatit. Skutečnost je ovšem taková, že boháč je podplacen; byl už podplacen - proto je boháčem. Celý argument křesťanství je v tom, že člověk, který lpi na přepychu tohoto světa, je zkorumpován - duchovně, politicky i finančně. Kristus a všichni křesťanští světcí opakují s jakousi svéhlavou jednotvárností, že být bohatý znamená vystavovat se zvláštnímu nebezpečí mravní zkázy. Není prokazatelně nekřesťanské zabíjet boháče jako škůdce spravedlnosti. Není prokazatelně nekřesťanské korunovat je jako vhodné vládce společnosti. Rozhodně není nekřesťanské se proti boháčům bouřit nebo se jim podrobovat. Je však zcela určité nekřesťanské boháčům důvěřovat a pokládat je za mravně spolehlivější než chudé. Křesťan může s určitou logikou říci: "Respektuji postavení tohoto člověka, i když bere úplatky." Nemůže však říct, jak říkají všichni moderní lidé několikrát denně: "Člověk takového postavení nebude brát úplatky." Neboť je částí křesťanského dogmatu, že kterýkoli člověk a v jakémkoli postavení úplatky brát může. Je to část křesťanského dogmatu; a podivnou shodou okolností je to také zjevná část lidských dějin. Tvrdí-li lidé, že člověk "takového postavení" je nepodplatitelný, není třeba zatahovat do debaty křesťanství. Byl snad lord Bačou cidičem bot? Nebo vévoda z Marlborough metařem? I v nejlepší utopii musím být připraven na mravní pád každého člověka v každém postavení a v každé chvíli; zejména však musím být připraven na svůj pád ze svého postavení v této chvíli.

Mnoho neurčitých a sentimentálních žurnalistických frází bylo napsáno o tom, že křesťanství je blízké demokracii, ale většina z nich nemluvila dost silně a jasně, aby dokázala vyvrátit fakt, že demokracie a křesťanství byly často ve sporu. Skutečný základ jejich jednoty tkví mnohem hlouběji. Jednou zvlášť a neobyčejně nekřesťanskou ideou je Carlylova myšlenka, že vládnout by měl ten, kdo se cítí k vládě povolán. Ať je křesťanské cokoli jiného - tohle je pohanské. Říká-li naše vira něco o vládě, nemůže říkat nic jiného, než že vládnout má ten, kdo se domnívá, že vládnout neumí. Carlylův hrdina může prohlásit: "Budu králem;" křesťanský světec však musí odpovědět: "Nolo episcopari." Znamená-li velký paradox křesťanství vůbec něco, znamená tohle - vzít korunu do rukou a slídit po pustých a tmavých koutech země, až najdeme člověka, který se cítí neschopen ji nést. Carlyle se naprosto mýlil; nesmíme korunovat výjimečného člověka, který ví, že umí vládnout. Spíše musíme korunovat člověka mnohem výjimečnějšího, který ví, že vládnout neumí.

Je to jedna ze dvou nebo tří základních obran účinné demokracie. Pouhý hlasovací mechanismus není ještě demokracie, i když v přítomné době není snadné zavést nějakou jednodušší demokratickou metodu. Avšak i hlasovací mechanismus je hluboce křesťanský v tom praktickém smyslu, že je to pokus dopátrat se mínění lidí, kteří jsou příliš skromní, než aby je projevíli sami od sebe. Je to tajemné dobrodružství; znamená to důvěřovat zejména těm, kdo si sami nedůvěřují. Toto tajemství je specifickou zvláštností křesťanstva. Na buddhistickém odřikání není vlastně nic pokorného. Mírný Ind je mírný, ale není pokorný. Myšlenka pátrat spíše po mínění nepatrných lidí než volit snadnou cestu a přijímat mínění významných jedinců je ve svém psychologickém základě křesťanská. Tvrdit, že volby jsou něčím zvlášť křesťanským, by se asi zdálo trochu divné. Dokazovat, že volební agitace je křesťanská, by bylo asi úplným bláznovstvím. Volební agitace je však vel' mi křesťanská ve svém základním aspektu. Znamená to povzbuzovat pokorné; znamená to říct skromnému člověku: "Příteli, posedni výše." A lze-li vůbec tomuto počínání s jeho dokonalou slušností a uctivostí vytknout malý nedostatek, pak je to snad jedině v tom, že opomíjí povzbuzovat skromnost agitátora.

Aristokracie není instituce; aristokracie je hřích, obyčejné velice všední. Je to pouhá tendence či sklon lidí k jakési přirozené okázalosti a vychvalování mocných, což je nejsnazší a nejzřejmější věc na světě.

Jednou ze sta odpovědí na pomíjivou zvrácenost moderní "moci" je to, že nejhbitější a nejsmělejší činnost bývá spojena s velkou křehkostí a citlivostí. To, co je rychlé, bývá jemné. Pták je rychlý, protože je jemný. Kámen je nehybný, poněvadž je tvrdý. Kámen svou přirozenou povahou padá, protože tvrdost je slabost. Pták svou přirozenou

povahou letí vzhůru, poněvadž křehkost je síla. V dokonalé síle je jakási lehkovážnost, schopnost vznášet se ve vzduchu. Moderní zkoumatelé zázraků veřejně uznali, že charakteristickým rysem velkých světců je schopnost levitace. Mohli jít dál; charakteristickým rysem velkých světců je, že dovedou být lehkovážní. Andělé dovedou létat, protože sami sebe dovedou brát na lehkou váhu. To byl vždycky instinkt křesťanství a zejména instinkt křesťanského umění. Vzpomeňme, jak Fra Angelico představoval všechny své anděly nejen jako ptáky, nýbrž skoro jako motýly. Pripomeňme si, že nejvážnější středověké umění je plné lehkých a rozevlátých drapérií, hbitých a skotačivých nohou. A právě tohle nedokázali moderní prerafaelité napodobit. Burne-Jones nedokázal obnovit hlubokou lehkomyšlnost středověku. Na starých křesťanských malbách je obloha nad každou postavou jako modrý či zlatý padák. Každá postava jako by se chtěla vznést a létat po nebi. Rozedraný plášť vynáší žebráka do výše jako duhová křídla andělů. Naproti tomu králové v těžkých zlatých řízách a pyšné panstvo v purpurových pláštích klesají vlastní vahou dolů, neboť pycha se nedokáže povznést k lehkosti a není s to se vznášet. I^cha stahuje všechno dolů na úroveň snadné slavnostní velebnosti. Usedlý člověk je sobecky vážný, k veselému zapomenutí sebe je nutno se povznést. Upadáme do zasmušilosti; k modré obloze musím vzlétat. Vážnost není ctností. Bylo by herezí, ale mnohem rozumnější herezí, tvrdit, že vážnost je neřest. Je to přirozená, avšak úpadková tendence, neboť brát sebe vážně je to nejsnazší, co člověk dokáže. Je mnohem snazší napsat dobrý úvodník do Timesů než vymyslet dobrý vtip pro Punch. Slavnostnost totiž vyplývá z lidské povahy docela přirozené, kdežto smích je skok. Je snadné být těžkým; je těžké být lehkým. Satan padl vahou vlastní vážnosti.

Pro Evropu od úsvitu křesťanství je zvláštní ctí, že ačkoli měla aristokracii, vždycky ji v hloubi srdce pojímala jako slabost - obyčejně jako slabost, kterou je nutno snášet. Kdo chce toto tvrzení správně pochopit, ať vyjde z křesťanství do nějaké jiné filozofické oblasti. Může například srovnat evropské třídy s indickými kastami. V Indii je aristokracie mnohem hroznější, protože je daleko intelektuálnější. Lidé se zcela vážně domnívají, že stupnice tříd je stupnicí duchovních hodnot, že v neviditelném a posvátném smyslu je pekař lepší než řezník. Žádná křesťanská společnost, ani ta nejnevzdělanější a nejzvrácenější, nikdy netvrdila, že baron je v tomto posvátném smyslu lepší než řezník. Žádná křesťanská společnost, sebevzdělanější a sebevystřednější, nikdy netvrdila, že vévoda nemůže být zatracen. V pohanské společnosti snad existovalo (nechci to tvrdit) nějaké vážné rozlišení mezi svobodným člověkem a otrokem. Křesťanství však vždycky pokládalo urozeného člověka za jakýsi vtip, i když uznávám, že na některých velkých křížových výpravách a sněmech si dobyl právo být nazýván vtipem podařeným. My v Evropě jsme však nikdy nebrali aristokracii opravdu a v hloubi duše vážně. Podaří se to jen příležitostně nějakému neevropskému cizinci (jako je třeba Dr. Oskar Levý, jediný inteligentní nietzschovec). Snad je to pouhý vlastenecký předpoklad (i když myslím, že nikoli), ale zdá se mi, že anglická aristokracie je nejenom pravým typem, nýbrž i korunou a výkvětem veškeré existující aristokracie; má totiž všechny oligarchické přednosti i nedostatky. Je dílem náhody, je vlídná, je statečná ve zřejmých věcech. Jeden velký klad však převyšuje všechny tyto vlastnosti: Velkou a velmi zřejmou předností anglické aristokracie je to, že ji nikdo nemůže brát vážně.

Zkrátka, jako obvykle jsem pozvolna došel k názoru, že v utopii je třeba zákonné rovnosti; a jako obvykle jsem zjistil, že mě křesťanství předešlo. Celý příběh mé utopie má tragikomický ráz. Kdykoli jsem vyběhl ze své stavitelské pracovny s plány nové věže, zjistil jsem, že věž už stojí na svém místě a září v slunečním světle stará tisíc let. V jednom a částečně i v druhém smyslu slova Bůh vyslyšel mou prosbu "Předcházej, Pane, všem našim činům". Aniž bych se chtěl vychloubat, myslím, že byla chvíle, kdy jsem málem vynalezl sám od sebe manželský slib (jakožto instituci); s povzdechem jsem však zjistil, že už byl vynalezen. Bylo by příliš zdoluhavé ličit, jak krok za krokem a fakt za faktem odpovídal mé představě utopie Nový Jeruzalém, a proto pouze na jediném příkladu, totiž na manželství, ukážu onu málem srážkou končící konvergenci všeho ostatního.

Když běžní odpůrci socialismu mluví o tom, co se může a nemůže změnit na lidské povaze, zapominají na důležité rozlišení. V současných představách o ideální společnosti existují požadavky, jichž pravděpodobně nelze dosáhnout; existují však také přání, která jsou nežádoucí. Aby všichni lidé bydleli ve stejně krásných domech, je sen, který se možná splní nebo také ne. Aby však všichni lidé bydleli v jediném krásném domě, to už není sen, ale hrůza. Aby člověk měl rád všechny staré ženy, je asi nedosažitelný ideál. Ale aby je uctíval tak, jako uctívá svou matku - to je nejen ideál nedosažitelný, nýbrž ideál, kterého by se ani dosahovat nemělo. Nevím, bude-li se mnou čtenář v těchto případech souhlasit, připojím však příklad, který na mne vždycky působil nejvíce. Nikdy bych si nemohl představit nebo strpět utopii, která by mi neponechala svobodu, jíž si cením nejvíce, totiž svobodu zavazovat sám sebe. Naprostá anarchie by nejen znemožnila jakoukoli kázeň nebo věrnost, ale i jakoukoli zábavu. Abychom uvedli zřejmý příklad, uzavírání sázek by nemělo význam, kdyby sázky nebyly závazné. Zrušení veškerých smluv by nejen zničilo mravnost, nýbrž zkazilo by i každou hru. Sázky a podobné kratochvíle jsou jen zakrnělými a pokroucenými projevy původního lidského instinktu pro dobrodružství a romantiku, o nichž už bylo na těchto stránkách řečeno hodně. A nebezpečí, odměny, tresty i úspěchy dobrodružství musí být skutečné, jinak je dobrodružství jen pomíjivou a nesmyslnou halucinací. Vsadím-li se, musím riskovat, že zaplatím, jinak není vsázce žádná poezie. Vyzvu-li někoho k zápasu, musím bojovat, jinak má výzva nemá význam. Zavážu-li se k věrnosti, musím být proklet, jsem-li nevěrný, jinak můj slib postrádá smysl. Ani v pohádce nemůže být člověk spolknut velrybou a octnout se náhle na vrcholu Eiffelovky, nebo být proměněn v žábu a chovat se jako plameňák. I v nejfantastičtější romantice musejí být výsledky skutečné a neodvolatelné. Křesťanské manželství je velkým příkladem skutečného a neodvolatelného výsledku; a právě proto je středem a hlavním námětem veškeré romantické literatury. A to je poslední příklad toho, co bych požadoval, naléhavě požadoval, na každém společenském ráji: žádal bych, abych byl přidržován k svým závazkům, aby se mé přísahy a sliby braly vážně; žádal bych na utopii, aby sama na mě mstila mou čest.

Všichni moji utopističtí přátelé se na sebe pochybovačně dívají; neboť jejich konečnou nadějí je zrušení všech osobních pout. Znovu se mi však zdá, jako bych slyšel jako nějakou ozvěnu odpověď ze zázvěti: "Budete mil skutečné

závazky, a proto i skutečná dobrodružství, vejdete-li do mé utopie. Ale nejtěžší závazek a největší dobrodružství je dostat se tam."

VIII. kapitola Romantika ortodoxie

Bývá zvykem si stěžovat na ruch a shon naší doby. Ve skutečnosti však je hlavní známkou naší doby hluboká lenost a únava; a tato lenost je vlastně příčinou zdánlivého shonu. Vezměme jen zcela povrchní příklad: Ulice jsou plné taxíků i soukromých aut; není to však projev lidské činnosti, nýbrž lidského pohodlí. Bylo by méně ruchu, kdyby bylo víc činnosti, kdyby lidé prostě chodili pěšky. Naš svět by byl tišší, kdyby byl čilejší. A co platí o zdánlivém ruchu v hmotné oblasti, platí též o zdánlivé pili ve sféře ducha. Mechanismus moderní řeči je většinou úsporným mechanismem; je zaměřen k úspoře duševní námahy víc, než je zdrávo. Vědeckých frází se užívá jako vědeckých kol a pístů k tomu, aby se cesta pohodlných lidí stala ještě rychlejší a hladší. Dlouhá slova uhánějí kolem nás jako dlouhé vlaky a unášejí tisíce lidí, kteří jsou příliš unavení nebo příliš lhostejní, než aby chodili a mysleli samostatně. Dobrým cvičením je zkusit jednou vyjádřit nějaký vlastní názor jednoduchými slovy. Řeknete-li: "Sociální utilitarita nevymezené-ho rozsudku je všemi kriminology uznávána jako součást naší sociologické evoluce k humanitárnějšímu a vědecktějšímu pojmání trestu," můžeme takhle mluvit celé hodiny, aniž se šedá hmota ve vaší lebce znatelně pohne. Začnete-li však: "Chci, aby Jones šel do vězení a Brown určil, kdy má z něho vyjít," zjistíte se záchvěvem hrůzy, že je nutno myslet. Učená slova nejsou těžká, těžká jsou prostá slova. Mnohem víc metafyzické hloubky je ve slově "trest" než ve slově "degenerace".

Tato učená slova, která zbavují dnešního člověka námahy myslet, mají jednu zvlášť záluďnou a zhoubnou vlastnost, která se projeví, když se téhož učeného slova užije v různých souvislostech, kde po každé znamená něco docela jiného. Tak například, jak Je všeobecně známo, slovo "idealista" má jiný význam ve filozofii a jiný při hodnocení mravních vlastností. Podobně mají vědečtí materialisté spravedlivý důvod stěžovat si na to, že si lidé pletou slovo "materialista" ve významu kosmologickém s "materialistou" ve smyslu mravní příhany. Podobně ten, abychom užili prostšího příkladu, kdo nemá rád "progresivní" živly v Londýně, se bude určitě považovat za "progresivního" v Jižní Africe. Stejně nesmyslný je zmatek, který vznikl použitím slova "liberální" na jedné straně v náboženství a na druhé straně v oblasti politické a společenské. Často se soudí, že všichni liberálové by měli být volnomyšlenkáři, protože by měli milovat všechno, co je svobodné. Stejně by se mohlo říci, že všichni idealisté by měli být stoupenci Vysoké církve, protože by měli milovat všechno, co je vysoké, že stoupenci Prosté církve by měli mít rádi prostý oděv a stoupenci Liberální církve by měli mít v oblíbě liberální vtipy. Ale je to jen náhoda slov. V dnešní Evropě neznámá volný myslitel člověka, který myslí nezávisle. Znamená člověka, který přemýšlel nezávisle a dospěl k určitému druhu závěru, totiž že původ všech jevů je hmotný, že zázraky jsou nemožné, osobní nesmrtelnost nepravděpodobná a tak dále. Ale žádná z těch myšlenek není nijak zvlášť liberální. Téměř všechny jsou rozhodně neliberální, což má ukázat právě tato kapitola.

Na následujících stránkách chci co nejstručněji ukázat, že to, co liberalizující teologové nejvíc zdůrazňují, by mělo na společenskou praxi jednoznačně neliberální účinek. Téměř každý dnešní návrh jak vnést svobodu do církve je v podstatě návrhem jak přivést na svět tyranii. Neboť osvobození církve dnes neznámá, že by byla osvobozena v každém smění. Znamená to uvolnění podivné skupiny nauk nepřesně zvaných vědecké - monismu, panteismu, ariánství nebo predestinace. O každé z nich (probereme je jednu po druhé) lze dokázat, že je přirozeným spojencem útisku. Je zajímavé (ačkoliv když se nad tím zamyslíme, vlastně to ani zajímavé není), že spojencem utiskuje většina věcí. Je jen jediné, co nikdy nemůže ve spojení s útlakem překročit určité meze, a to je ortodoxie. Lze ji sice překroutit tak, aby částečně ospravedlňovala tyranii. Ale lze také snadno vytvořit německou filozofii, která ji ospravedlní úplně. Proberme teď po řadě novoty, které charakterizují novou teologii nebo modernistickou církev. Předchozí kapitolu jsme uzavřeli zmínkou o jedné z nich. Právě ta nauka, která se považuje za nejzastaralejší, je na této zemi, jak jsme zjistili, jedinou zárukou nových demokracií. Shledali jsme, že nauka zdánlivě nejpopulárnější je jedinou silou lidu. Zkrátka je zřejmé, že jediným logickým popřením oligarchie je uznání prvotního hříchu. A tvrdím, že Je tomu tak i ve všech ostatních případech.

Vyberme nejprve příklad nejzřejmější, totiž zázraky. Z nějakého divného důvodu převládá názor, že je liberálnější v zázraky nevěřit. Nechápu proč a také mi to nikdo nedovede vysvětlit. Z nějaké nepostižitelné příčiny znamená svobodomyšlný nebo i liberální duchovní vždy člověka, který by chtěl alespoň zmenšit počet zázraků; nikdy to neznámá člověka, který by si přál jejich počet zvětšit. Vždycky to znamená, že smí nevěřit, že Kristus vstal z hrobu. Nikdy to neznámá, že smí věřit, že vstala z hrobu jeho teta. Je běžné, že ve farnosti vznikají potíže, poněvadž farář není s to připustit, že svatý Petr kráčel po vodě. Ovšem zřídka kdy vznikají těžkosti, když duchovní tvrdí, že jeho otec kráčel po jezírku v Hyde Parku. Není to proto (jak by okamžitě odpověděl hbitý ateistický debatér), že v naší zkušenosti není pro víru v zázraky místo; ani proto, že se podle dogmatu, které tak prostoduše vyznával Matthew Arnold, zázraky nedějí. V naší době se uvádí víc nadpřirozených jevů, než by bylo bývalo možné před osmdesáti lety. Vědci věří v takové podivuhodnosti mnohem víc než dřív; moderní psychologie neustále odhaluje nejzáhadnější a nejhrůznější divy mysli a ducha. Věci, které by stará věda rovnou odmítla přinejmenším jako zázraky, jsou denně potvrzovány novou vědou. Jediný obor, který je dosud tak staromódní, že zázraky zavrhuje, je Nová teologie. Ve skutečnosti však tento názor, že má "volnost" zázraky popírat, nemá nic společného s důkazem v jejich prospěch nebo proti nim. Je to strnulý formální předpoklad, který nevznikl ze svobody myšlení, nýbrž prostě z materialistického dogmatu. Člověk devatenáctého století nepopíral vzkříšení proto, že mu Jeho liberální křesťanství dovoľovalo o něm pochybovat, nýbrž proto, že mu Jeho velmi strohý materialismus nedovoľoval v takové věci věřit. Tennyson, typický člověk

devatenáctého století, vyjádřil za své současníky jednu neuvědomělou samozřejmost, když řekl, že v jejich poctivém pochybování je víra. Ovšemže byla. Tato slova obsahují hlubokou a dokonce děsivou pravdu. V jejich pochybování o zázracích byla víra v nezměnitelný a odbožštěný osud; hluboká a upřímná víra v nezvratný koloběh vesmíru.

Agnostické pochybnosti byly pouhými dogmaty monismu.

O skutečnosti a důkazech nadpřirozena budu mluvit později. Zde máme co dělat jen s tímto jasným poznatkem: pokud lze říct, že v diskusi o zázracích je liberální idea svobody na té či oné straně, pak je zřejmě na straně zázraků. Reforma nebo pokrok (v jedině snesitelném smyslu) znamená prostě postupné ovládnutí hmoty duchem. Zázrak znamená rychlé ovládnutí hmoty duchem. Chcete-li nasytit lidi, můžete si myslet, že nasytit je zázračné v pustině je nemožné - ale nemůžete si myslit, že je to neliberální. Přejete-li si, aby chudé děti jely na prázdniny k moři, nemůžete pokládat za neliberální, poletí-li tam na dračích zádech; můžete si jen myslet, že je to nepravděpodobné. Prázdniny jako liberalismus znamenají jen svobodu člověka. A zázrak znamená jen svobodu boží. Můžete svědomitě popírat jedno i druhé, ale nemůžete nazývat své popírání triumfem liberální myšlenky. Katolická církev věřila, že člověk i Bůh mají jistou duchovní svobodu. Kalvín odňal svobodu člověku, ale ponechal ji Bohu. Vědecký materialismus spoutává samotného Stvořitele; dal mu okovy, jako Apokalypsa dala okovy ďáblu. Nenechává ve vesmíru nic svobodného. A ti, co při tom pomáhají, si říkají liberální teologové.

To je, jak jsem řekl, nejlehčí a nejzřejmější případ. Domněnka, že pochybovat o zázracích má něco společného s liberalismem nebo s reformou, je zjevný opak pravdy. Nemůže-li někdo věřit v zázraky, je tím více odbytá; není nijak zvlášť liberální, ale je naprosto čestný a důsledný, což je mnohem lepší. Je-li však schopen v zázraky věřit, je proto určitě liberálnější, poněvadž zázraky znamenají předně, že duše je svobodná, a za druhé, že má moc nad tyranstvím prostředí. Tuto pravdu opomíjejí někdy zvlášť naivním způsobem i nejspornější hlavy. Bernard Shaw například mluví o možnosti zázraků s upřímným staromódním pohrdáním, jako by byly z hlediska přírody jakousi zpronevěrou; zřejmě si neuvědomuje, že zázraky jsou jen výslednými plody jeho oblíbeného stromu, nauky o všemohoucnosti vůle. Také touhu po nesmrtelnosti nazývá nízkým sobectvím a zapomíná přitom, že sám nazval touhu po životě zdravým a hrdinským sobectvím. Jak může být ušlechtilé chtít si prodloužit vlastní život do nekonečna a zároveň nízké přát si, abych byl nesmrtelný? Nikoli; je-li žádoucí, aby člověk zvítězil

nad krutostí přírody nebo zvyku, pak jsou zázraky rozhodně žádoucí; později pojednáme o tom, jsou-li možné.

Musím přistoupit k významnějším případům tohoto podivného omylu - k názoru, že liberalizace náboženství pomůže nějak k osvobození světa. Další příklad se naskytá v otázce panteismu - či spíše jistého moderního postoje, který bývá často nazýván imanentismem a který je v podstatě buddhismem. Je to však námět tak nesnadný, že k němu musím přistoupit až po důkladnější přípravě.

Myšlenky, jež pokrokoví řečníci přednášejí s největší jistotou naplněným přednáškovým síním, obyčejně naprosto odporují skutečnosti; už to, co se vydává za samozřejmou pravdu, bývá nepravdivé. Zde je ukázka: V etických spolicích a náboženských parlamentech se znovu a znovu vyskytuje tato laciná liberální fráze: "Světová náboženství se liší v obřadech a formách, ale shodují se v nauce." Není to pravda; je to opak skutečnosti. Světová náboženství se neliší příliš v obřadech a formách, zato se ale liší značně v tom, čemu učí. Je to, jako kdyby někdo řekl: "Nenechte se mást tím, že Církevní listy a Volná myšlenka vypadají zcela odlišně, že první časopis je malován na pergamentu a druhý ryt do mramoru, že je jeden trojúhelníkový a druhý sedmiúhlý; přečtete si je a uvidíte, že říkají totéž." Pravda ovšem je, že jsou si podobné ve všem kromě obsahu. Ateistický burzión v Surbitonu vypadá zrovna tak jako swedenborgiánský burzión ve Wimbledonu. Můžete je obcházet ze všech stran a podrobit je nejosobnějšímu a nejurážlivějšímu zkoumání, a přece neuvidíte na klobouku nic swedenborgského, ani na deštníku nic obzvlášť ateistického. Liší se právě jen ve svých duších. Pravda je tedy to, že nesnázi všech vyznání není shodný smysl a odlišná praxe, jak tvrdí laciná fráze. Právě naopak. V praxi se shodují. Téměř všechna velká náboženství na světě pracují stejnými vnějšími metodami: pomocí kněží, posvátných textů, oltářů, bratrstev, svátků. Shodují se ve způsobu učení, ale liší se v tom, co se má učit. Pohanští optimisté i východní pesimisté mívali chrámy, zrovna tak jako liberálové a konzervativci mají noviny. Vyznání, jež jsou k tomu, aby se vzájemně ničila, mají své bible. Jako vojska, která jsou k tomu, aby se navzájem hubila, mají svá děla.

Význačným příkladem této domnělé identity všech náboženství je domnělá duchovní identita buddhismu a křesťanství. Ti, kdo tuto teorii přijímají, se obyčejně vyhýbají etikám všech ostatních vyznání, ovšem kromě Konfuciova učení, které je jim sympatické, protože to žádné vyznání není. Jsou však opatrní ve své chvále mohamedánské, kde se omezují obyčejně jeří na to, že podřizují jeho morálce zábavy nižších tříd. Zřídka se zmiňují o mohamedánském názoru na manželství (v jehož prospěch by se dalo mnoho říci) a jejich poměr k Thugům a uctívačům fetišů může být dokonce nazván chladným. Pokud však jde o velké náboženství Gautamovo, jsou upřímně přesvědčeni, že tu je podobnost. Stoupenci populární vědy jako pan Blatchford vždy zdůrazňují, že křesťanství a buddhismus si jsou velmi podobné, zejména buddhismus. Obecně se tomu věří a sám jsem tomu věřil také, dokud jsem si nepřečetl jednu knihu, která to odůvodňovala. Uváděla důvody dvojího druhu: rysy podobnosti, které nic neznamenaly, protože byly společné všemu lidstvu, a rysy podobnosti, v nichž vůbec žádná podobnost nebyla. Autor slavně vykládal, že obě vyznání si jsou podobná tam, kde si jsou podobná všechna vyznání, nebo zase tvrdil, že jsou podobná tam, kde se zcela zřejmě liší. Tak například, pokud jde o první skupinu, prohlašoval, že Kristus a Buddha byli povoláni božským hlasem přicházejícím z nebe, jako by bylo možno čekat, že božský hlas bude vycházet ze sklepa. Nebo se zase vážně zdůrazňovalo, že oba tito východní učitelé zajímavou shodou okolností měli co dělat s umýváním nohou. Zrovna tak bychom mohli říci, že je podivuhodná shoda v tom, že oba měli nohy, jež bylo možno myt. A druhá skupina shod byly ty, které se prostě vůbec neshodovaly. Tak například tento smířovač obou náboženství vážně upozorňuje, že při některých náboženských slavnostech bývá lámovo roucho z úcty roztrháno na kusy a jeho útržky jsou velmi ceněny. To je ovšem pravý opak podobnosti, neboť Kristovo roucho nebylo roztrháno na kusy z úcty, nýbrž na posměch; a

jeho cáry byly ceněny leda podle toho, co by za říč zaplatil vetešník. Je to jako kdyby se mluvilo o zřejmé souvislosti mezi dvěma úkony meče - když se dotkne ramena při pasování na rytíře a když stíná hlavu. Ten, koho se to týká, v tom nevidí žádnou podobnost. Toto drobné dětské puntíkářství by nemělo smysl, kdyby i tak zvané filozofické shody nebyly rovněž dvojího druhu - buď dokazují příliš mnoho nebo nedokazují nic. Doporučuje-li buddhismus milosrdenství, nebo zdrženlivost, neznamená to, že se zvlášť podobá křesťanství; znamená to jen, že není zcela nepodobný lidské existenci vůbec. Buddhisté zavrhnou v teorii krutost a výstřednost, protože všechny rozumné lidské bytosti zavrhnou v teorii krutost nebo výstřednost. Tvrdit však, že buddhismus a křesťanství hlásají v tomto směru stejnou filozofii, je prostě lež. Veškeré lidstvo se shoduje v tom, že jsme v síti hříchu. Většina lidstva se shoduje v tom, že existuje nějaké východisko. Pokud se však týče povahy tohoto východiska, myslím, že nejsou v celém vesmíru dvě instituce, které by si odporovaly tak rozhodně jako buddhismus a křesťanství.

I tehdy, když jsem s většinou ostatních sice informovaných, ale odborně neskolených lidí soudil, že buddhismus a křesťanství jsou si podobné, mála mne jedna věc, totiž zarážející rozdíly v jejich náboženském umění. Nemíním tím techniku uměleckého zpracování, nýbrž to, co mělo zjevně znázorňovat. Žádné dva ideály nemohou být protichůdnější než křesťanský světec v gotické katedrále a buddhistický světec v čínském chrámu. Protichůdnost se tu objevuje v každé podrobnosti; nejsnáze to však lze vystihnout tím, že buddhistický světec má oči stále zavřené, kdežto křesťanský světec je má vždy široce otevřené. Buddhistický světec má hladké a souměrné tělo, ale víčka jeho očí jsou těžká a zapečetěná spánkem. Tělo středověkého světce ji; vychrtlé až na chatrné kosti, ale jeho oči jsou strašné živé. Mezi silami, které vytvořily tak rozdílné symboly, nemůže být žádné skutečné duchovní spojení. I když připustíme, že jsou oba obrazy přehnané a že představují určitou deformaci čisté víry, musela krajnosti tak protichůdné vytvořit skutečná odlišnost. Buddhista hledí s podivnou pozorností do nitra. Křesťan zírá s vytřeštěnou pozorností ven.

Půjdeme-li důsledně po této stopě, objevíme mnoho zajímavého.

Nedávno prohlásila v zajímavém článku paní Besantová, že existuje pouze jediné světové náboženství, že všechna vyznání jsou pouze jeho obměny či převrácení a že je ochotna prozradit, které náboženství to je. Podle paní Besantové je tato univerzální církev prostě univerzální já, všichni jsme vlastně jedinou osobou, mezi Jednotlivými lidmi neexistují skutečné přehrady dané individualitou. Smím-li to tak vyjádřit, nepřikazuje nám, abychom své bližní milovali, nýbrž abychom jimi byli. Je to hlubokomyslný a podnětný popis náboženství, v němž se všichni lidé podle paní Besantové musí shodnout, a já jsem nikdy v životě neslyšel návrh, k němuž bych cítil větší odpor. Chci milovat svého bližního ne proto, že jsem to já, nýbrž proto, že to nejsem já. Chci velebit svět, nějakou má člověk rád zrcadlo, kde vidí sám sebe, nýbrž jako miluje ženu, protože je docela jiná. Láska je možná, jsou-li duše oddělené. Jsou-li spojeny, láska je zřejmě nemožná. Nepřesně lze říci, že člověk sice miluje sebe, ale stěží se může do sebe zamilovat, a dojde-li k tomu, musí to být velmi jednoduché námluvy. Je-li svět plný skutečných já, mohou to být já opravdu nesobecká. Podle zásady paní Besantové je však celý vesmír jedinou nesmírně sobeckou osobou.

Právě zde se buddhismus ocitá na straně moderního panteismu a imanence. A právě zde je křesťanství na straně lidskosti a svobody a lásky. Láska vyžaduje osobnost, a proto žádá rozdělení. Je v povaze křesťanství radovat se, že Bůh rozlámal vesmír na malé kousky, protože to jsou živé kousky. Je v jeho povaze říkat spíš "dětičky, milujte se", než doporučovat jediné dospělé osobě, aby milovala sama sebe. To je ona intelektuální propast mezi buddhismem a křesťanstvím - pro buddhistu nebo teosofa je osobnost pádem člověka, pro křesťana je však cílem božím a celým smyslem jeho kosmické ideje. Světová duše teosofů žádá člověka, aby ji miloval jeří proto, aby se do ní mohl pohroužit. Božské centrum křesťanství však přímo vyvrhlo člověka ze sebe, aby je člověk mohl milovat. Orientální božstvo je jako obr, který ztratil nohu nebo ruku a neustále ji hledá; křesťanská moc je však jako obr, který si v podivné štedrosti pravou ruku ut'al, aby ji mohl svou druhou rukou podat. Vracíme se tu opět k mnohokrát opakovaně poznámce o povaze křesťanství: všechny moderní filozofie jsou řetězy, jež svazují a poutají; křesťanství je meč, který odděluje a osvobozuje. V žádné jiné filozofii se Bůh neraduje z rozdělení vesmíru na žijící duše. Podle pravověrného křesťanství je toto rozdělení mezi Bohem a člověkem posvátné, protože je věčné. Aby člověk miloval Boha, musí tu být nejen Bůh, který by byl milován, nýbrž i člověk, který by ho miloval. Právě všichni ti neurčiti teosofičtí teoretikové, pro něž je vesmír jen obrovským kadlubem taveniny, se instinktivně děsí onoho otřesného výroku evangelií, podle něhož boží Syn nepřinesl mír, nýbrž rozdělovací meč. Tento výrok zní naprosto pravdivě, i když se chápe ve svém zřejmém smyslu jako tvrzení, že každý, kdo hlásá skutečnou lásku, musí zplodit nenávist. Platí to o demokratickém bratrství i o božské lásce; předstíraná láska končí kompromisem a všední filozofii, kdežto skutečná láska skončila vždycky krveprolitím. Za zřejmým smyslem tohoto Kristova výroku se však skrývá ještě jiná hroznější pravda. Syn člověka byl mečem oddělovacím bratra od bratra, aby se nenáviděli po celé věky. Avšak Bůh Otec byl též mečem, který na temném počátku věci oddělil bratra od bratra, aby se mohli milovat.

A to je vysvětlení téměř šíleného štěstí v očích světce na středověkém obraze. To je vysvětlením zapečetěných očí pyšné buddhistické sochy. Křesťanský světec je šťastný, protože byl opravdu odříznut od světa; je oddělen od věcí a zírá na ně v úžasu. Proč by však měl žasnout nad věcmi buddhistický světec? Podle něho existuje jen jedna věc a ta je neosobní, takže se nemůže dobře divit sama sobě. Bylo napsáno mnoho panteistických básní vyjadřujících úžas, ale žádná není opravdu zdařilá. Panteista nemůže žasnout, neboť nemůže chválit Boha nebo vůbec něco jakožto rozdílné od vlastní osoby. Naším úkolem je však sledovat vliv tohoto křesťanského údivu (který mří navenek k božství lišícímu se od uctívatele) na obecnou potřebu etické činnosti a sociální reformy. Jeho vliv je jistě dostatečně zřejmý.

Panteismus totiž žádný zvláštní popud k mravní činnosti dát nemůže; neboť už z jeho podstaty vyplývá, že Jedna věc je stejně dobrá jako druhá, kdežto základním předpokladem činnosti je zjištění, že jedna věc je mnohem lepší než jiná. Swinburne se na vrcholu své skepse nadarmo snažil překonat tuto nesnáz. V "Písni před úsvitem" inspirovaných Caribaldim a italským povstáním hlásal novější náboženství a čistšího Boha, který vyhladí všechny kněze na světě.

Proč k nebi voláš:
já jsem zde a ty jsi tam;
proč stále lkáš,
že jsi tak malý a on že je Pán?
Jen sebe hled' najít,
vždyť Bůh jsi ty sám!

Z toho bezprostředné a zřejmě vyplývá, že tyrani jsou zrovna tak syny božími jako Garibaldiové a že neapolský král Bomba, když s naprostým zdarem "nalezl sám sebe", je totožný s konečným dobrem všech věcí. Pravda je, že západní energie, jež sesazuje tyrany, má svůj původ přímo v západní teologii, která praví: já jsem zde a ty jsi tam. Tentýž rozlišující intelekt, který vzhledl a spatřil dobrého krále ve vesmíru, vzhledl a spatřil špatného krále v Neapoli. Ctitelé Bombová Boha svrhli Bombu s trůnu. Ctitelé Swinburnova boha zalidňovali po staletí Asii a nikdy žádného tyрана nesesadili. Indický světec snad rozumně zavírá oči, protože pohlíží na to, co je já a ty a my a oni a ono. Je to rozumové zaměstnání, není však pravda v teorii ani v praxi, že pomáhá Indům dohlížet na lorda Curzona. Vnější bdělost, jež byla vždycky známkou křesťanství (bděte a modlete se), našla svůj výraz jak v typické západní ortodoxii, tak v typické západní politice; obojí však závisí na ideji božství transcendentního, od nás odlišného, božství, jež mizí. Důmyslné náboženské soustavy mohou zajisté nabádat k tomu, bychom stihali Boha stále hlouběji v závitech labyrintu vlastního já. Ale jen my křesťané jsme řekli, že máme pronásledovat Boha jako orla v horách; a při tom lovu jsme zabili všechny obludy.

Opět tedy zjišťujeme, že pokud si ceníme demokracie a sebe-obnovujících sil Západu, najdeme je mnohem spíše v staré teologii než v nové. Přejeme-li si reformu, musíme se držet ortodoxie. Zejména v této otázce (jež je pro pana Campbella předmětem tak obširných debat), v otázce imanentního nebo transcendentního božství. Přijmeme-li imanenci Boha, skončíme v introspekci, izolaci, kvietismu, v sociální lhostejnosti - zkrátka v Tibetu. Přijmeme-li transcendenci Boha, je výsledkem úžas, zvědavost, mravní a politická odvaha, spravedlivé rozhořčení - zkrátka křesťanství. Ten, kdo tvrdí, že Bůh je v člověku, zůstává stále sám v sobě. Naopak ten, kdo je přesvědčen, že Bůh člověka přesahuje, přesahuje sám sebe.

Vezmeme-li kteroukoli jinou nauku, jež byla nazvána zastaralou, zjistíme, že jde o stejný případ. Tak je tomu například s hlubokým problémem Trojice. Unitáři (o nichž se nelze zmínit bez zvláštního uznání jejich vynikající intelektuální úrovně a poctivosti) se často stávají jako mnoho jiných malých sekt reformátory vlivem nahodilých okolností. V nahrazení Trojice čirým monoteismem však není vůbec nic liberálního ani reformátorského. Složitý Bůh Athanasiova kréda je sice záhadou pro rozum, avšak tajemným a ukrutným sultánem se stane s mnohem menší pravděpodobností než osamělý bůh Omanův nebo Mohamedův. Bůh, který je pouze strašlivou jednotou, je nejenom králem, nýbrž orientálním králem. Srdce člověka, zejména Evropana, určitě mnohem víc uspokojí podivné náznaky a symboly nakupené kolem pojmu Trojice, která je obrazem rady, kde mluví milosrdenství i spravedlnost, a která představuje svobodu a rozmanitost existující i v nejtajnější komnatě světa. Neboť západní náboženství si vždy jasně uvědomovalo myšlenku, že "člověku není dobře samotnému". Sociální instinkt se uplatnil všude: proto byla východní idea poustevnictví vytlačena západní ideou mnišství. I askeze se stala družnou a trinitisté žili pohromadě, i když zachovávali mlčení. Znamená-li něco tato tendence k sdružování, pak je rozhodně zdravější náboženství trinitářské než unitářské. Neboť pro nás trinitáře (smím-li užít tohoto slova bez zlehčování) je i Bůh sám společností. Je to ovšem nezměřitelné teologické tajemství, či i kdybych byl natolik teologem, abych se s tím mohl přímo zabývat, nebylo by to zde na místě. Stačí říci, že tato trojitá záhada je utěšující jako víno a otevřená jako anglický krb, že sice mate rozum, ale naprosto uklidňuje srdce; naproti tomu z pouště, z vyprahlých míst strašného slunečního žáru, přicházejí kruté děti osamělého boha - skuteční unitáři, kteří zpusťovali svět s šavlí v ruce. Neboť není Bohu dobře samotnému.

Totéž platí o nesnadném problému ohrožení duše, který zavedl na scestí tolik spravedlivých myslitelů. Doufat ve spásu všech duší je nutnost; a lze zcela dobře hájit názor, že je jejich spása nevyhnutelná. Lze to hájit, ale není to nijak zvlášť příznivé aktivitu nebo pokroku. Naše bojovná a tvůrčí společnost by měla spíš upozorňovat na ohrožení: že každý člověk visí na nitce nad propastí. Tvrdit, že se všechno stejně nějak urovná, je sice pochopitelná poznámka, nelze to však nazvat hlasem polnice. Evropa by měla spíš zdůrazňovat možnou záhubu; a Evropa ji vždy zdůrazňovala. V tom se její nejvyšší náboženství shoduje s jejími nejlevnějšími romantickými historkami. Pro buddhistu nebo orientálního fatalistu je existence vědeckým plánem, který musí být určitým způsobem splněn. Pro křesťana je existence příběhem, který může končit různě. V dobrodružném románu (který je čistě křesťanským produktem) není hrdina sněden lidožrouty; k udržení napětí je však nezbytné, aby mohl být sněden. Hrdina musí být takřkajíc jedlým hrdinou. Podobně křesťanská morálka vždycky říkala člověku, ne že ztratí svou duši, ale že musí dát pozor, aby ji neztratil. V křesťanské morálce je hříšné nazývat člověka zatraceným, je však vysloveně náboženské a filozofické nazývat ho zatratitelným.

Celé křesťanství se soustřeďuje na člověka na rozcestí. Rozsáhlé a mělké filozofie, obrovské syntézy humbuku, mluví o epochách a vývoji a konečných cílech. Pravá filozofie se zabývá okamžikem. Dá se člověk tou či onou cestou? - to je jediný námět k myšlení, baví-li nás myslet. O staletích a tisíciletích se přemýšlí snadno, o nich může přemýšlet každý. Hrozný je jedině okamžik: a právě proto jej naše náboženství prožívalo tak silně, zabývalo se v literatuře hodně bojem a v teologii hodně peklem. Je plné nebezpečí jako dobrodružná knížka; je nesmrtelnou krizí. Je mnoho skutečně podobnosti mezi lidovou beletrií a náboženstvím západního lidstva. Řekneme-li, že je lidová literatura vulgární a nevkusná, říkáme jen to, co nudní znalci prohlašují též o obrazech v katolických kostelích. Podle víry se život velice podobá románu na pokračování: končí slibem (nebo hrozbou) "pokračování v příštím čísle". Se vznešenou vulgárností napodobuje život takovýto seriál a končí v nejnapínavější chvíli. Neboť smrt je rozhodně okamžikem napínavým.

Příběh je napínavý právě proto, že je v něm silný prvek vůle, teologicky řečeno svobodné vůle. U číselného součtu není konečný výsledek libovolný. Příběh však můžeme zakončit, jak se nám zachce. Když někdo objevil diferenciální počet, byl to jen diferenciální počet, který mohl objevit. Ale Shakespeare, kdyby byl chtěl, nemusel nechat Romea umřít a mohl ho oženit s Juliinou starou chůvou. Křesťanství vyniklo ve výpravné próze právě proto, že zdůrazňovalo teologické svobodné rozhodování. Je to široké téma a příliš vybočuje z daného rámce, než aby se o něm mohlo důkladně pojednat; ale představuje pádnou námitku proti přílivu dnešních řečí o tom, že se zločinem je třeba zacházet jako s nemocí, že vězení je nutno přebudovat v pouhá hygienická zařízení jako nemocnice a že hřích se má léčit krok za krokem vědeckými metodami. Celý omyl záleží v tom, že zlo vzniká aktivní volbou, kdežto nemoc nikoli. Řeknete-li, že budete léčit zhýralce jako léčíte astmatika, dám vám lacinou, ale jasnou odpověď: "Ukažte mi člověka, kléry by chtěl mít astma, jako mnozí lidé chtějí být zhýralci." Člověk může klidně ležet a z nemoci se vyléčit. Nesmí však klidně ležet, chce-li se vyléčit z hříchu; naopak musí vstát a pořádně sebou hodit. Vystihuje to dokonale už slovo, které užíváme pro nemocného: "pacient" je pasivní; hříšník je aktivní. Má-li se někdo uchránit chřipky, může být pasivní. Ale má-li se někdo varovat podvodu, pasivní, to jest trpný, být nesmí; naopak, nesmí strpět nic takového. Každá mravní reforma musí začít činnou, nikoli trpnou vůlí.

Docházíme tu opět k témuž podstatnému závěru. Pokud jsme pro konkrétní přebudování společnosti a nebezpečné revoluce, jimiž se vyznačovala evropská civilizace, nemůže nás odradit myšlenka na možnou zkázu; naopak, budeme ji spíš podporovat. Chceme-li jako východní světci jen dumat, jak je všechno v pořádku, pak ovšem budeme konstatovat, že to v pořádku musí být. Jestliže nám však obzvlášť záleží na tom dát všechno do pořádku, musíme zdůrazňovat, že to může být v nepořádku.

Tato pravda platí konečně i v obvyklých dnešních pokusech bagatelizovat nebo zamluvit Kristovo božství. Buď je Bůh nebo není; o tom ještě budu mluvit, než skončím. Je-li však jeho božství pravé, pak je rozhodně strašně revoluční. Ze spravedlivý člověk může být postaven ke zdi, není pro nás nic nového. Že však mohl být popraven Bůh, zůstane navždy chlouboou všech revolucí.

Křesťanství je jediné náboženství na světě, které vystihlo, že všemohoucnost Bohu nestačí, že musel být, aby byl Bohem cele, nejen králem, ale i buřičem. Jako jediné ze všech náboženství připojilo křesťanství k ctnostem Stvořitele statečnost. Opravdová statečnost musí totiž nutně znamenat, že duše projde peklem a nezhroutí se. Zde se ovšem přibližují k námětu příliš temnému a děsivému, o němž není snadné mluvit; a omlouvám se předem, vyjádřím-li se snad nesprávně nebo bez náležité úcty k věci, k níž se právem báli přistoupit i největší světci a myslitelé. V strašlivém příběhu Umučení je zřetelný emotivní náznak, že původce všech věcí prožil nějakým nepředstavitelným způsobem nejen úzkost smrtelného zápasu, ale i pochybnosti. Je psáno: "Nebudeš pokoušet Pána Boha svého." Ano, ale Bůh může pokoušet sám sebe; a zdá se, že to se stalo právě v Getsemanské zahradě. V zahradě pokoušel satan člověka; a v zahradě pokoušel Bůh Boha. Jakýmsi nadlidským způsobem prožil lidskou hrůzu pesimismu. Svět se zachvěl a slunce se zatmělo na obloze nikoli při ukřižování, nýbrž při výkřiku z kříže - výkřiku, který přiznával, že Bůh byl opuštěn Bohem. A teď ať si revolucionáři vyberou ze všech věr jednu viní a ze všech bohů světa jednoho boha, pečlivě zvažující bohy nevyhnutelného návratu a nezměnitelné moci. Boha, který se sám vzbouřil, nenajdou. Nebo spíš (a tady lidská řeč už sotva stačí), ať si vyberou boha ateisté. Najdou jen jednoho, který sám na sobě zakusil jejich osamocení: jen jednu viru, v níž se Bůh na okamžik zdál ateistou. Toto lze tedy nazvat podstatnými rysy staré ortodoxie; její hlavní předností je to, že je přirozeným zdrojem revoluce a reformy, a hlavním nedostatkem, že je zřejmě jen abstraktním tvrzením. Její hlavní výhodou je to, že je nejdobrodružnější a nejmužnější ze všech teologií. Hlavní nevýhodou je pak prostě to, že je teologií. Vždycky lze proti ní namítnout, že je v podstatě spekulativní a že visí ve vzduchu. Nevisí však zase ve vzduchu tak vysoko, aby na ni velcí lučištníci celý život nestříleli své šípy - dokonce i ty poslední; a jsou lidé, kteří raději zničí sebe i veškerou civilizaci, jen aby mohli zničit také tuto starou fantastickou povídku. To je poslední a nejúžasnější fakt o této víře - že její nepřátelé jsou ochotni proti ní užít všech zbraní, mečů, kterými sekají do vlastního masa, i ohně, kterým zapalují vlastní domy. Lidé, kteří začínají bojovat proti církvi za svobodu a lidskost, končí tím, že svobodu i lidskost odvrhují, jen když mohou bojovat proti církvi. Nepřeháním. Doklady bych mohl naplnit celou knihu. Pan Blatchford začal tím, že jako obyčejný odpůrce bible dokazoval, že se Adam proti Bohu ničím neprovinil; a ve snaze udržet svůj názor musel nakonec jako pouhý vnější důsledek připustit, že tyrani od Neróna po krále Leopolda se také proti lidskosti ničím neprovinili. Znal člověka, který se snaží dokázat, že nebude mít po smrti žádnou individuální existenci, s takovou vášní, že je ochoten prohlásit, že osobné neexistuje už teď. Dovolává se buddhismu a hlásá, že všechny duše spolu splývají; aby dokázal, že nemůže přijít do nebe, dokazuje, že nemůže jít na výlet. Znal jsem lidi, kteří protestovali proti náboženské výchově a používali přitom argumentů proti výchově vůbec, že duše dítěte se musí rozvíjet svobodně a že staří nemají učit mladé. Znal jsem lidi, kteří dokazovali neexistenci božího soudu tím, že prohlašovali, že člověk sám žádnou soudnost ani prakticky nemá. Zapalovali vlastní obilí, aby zapálili kostel; rozbíjeli vlastní nástroje, jen aby ho mohli zbořit; každý klacek jim byl dobrý, i když šlo třeba o poslední část z jejich rozpadlého nábytku. Neobdivujeme se fanatikovi, který ničí tento svět z lásky k onomu; stěží pro něj najdeme omluvu. Co však máme říci o bláznovi, který ničí tento svět z nenávisti k onomu světu? Obětuje samu existenci lidstva neexistenci boží. Nepřináší oběti, aby Je kladl na oltář, nýbrž jen aby hlásal zbytečnost oltáře a prázdnotu trůnu. Je ochoten zničit i onu základní etiku, již všechno žije, a to jen pro svou divnou a věčnou mstu na někom, kdo vůbec neexistuje.

Věci samotné se to ovšem nemůže dotknout. Její protivníci ničí se zdarem jenom to, čeho si sami právem cení. Neničí ortodoxii; ničí jen politickou statečnost a zdravý rozum. Nedokazují, že Adam nebyl odpovědný Bohu; jak by to mohli dokázat? Dokazují jen (podle své logiky), že car nebyl odpovědný Rusku. Nedokazují, že Adam neměl být Bohem potrestán; dokazují jen, že nelze potrestat místního vydřiducha. Orientálním pochybováním o osobnosti ne-dospívají k jistotě, že po smrti není osobní život; přispívají pouze k tomu, že nebudeme mít příliš radostný nebo plný život zde. Svými zdrcujícími poznámkami, že všechny závěry jsou mylné, nezamezí účtování při posledním soudu; znesnadní

jen trochu účetnictví firmy Marshall & Snelgrove. Nejen že víra je matkou veškeré energie světa, ale její nepřátelé jsou otci veškerého zmatku. Lidé věříci pouze v tento svět nezničili božské věci; zničili však věci světské, je-li jim to nějakou útěchou. Titanové nedobyli nebesa, ale zpusťovali zemi.

IX. kapitola

Autorita a dobrodruh

V předešlé kapitole šlo o to, že ortodoxie je nejen (jak se často zdůrazňuje) jedinou zárukou mravnosti nebo pořádku, nýbrž i jedinou zárukou svobody, obnovy a pokroku. Chceme-li svrhnout úspěšného utlačovatele, nemůžeme to provést pomocí nové nauky o lidské zdokonalitelnosti; můžeme to provést pomocí staré nauky o dědičném hříchu. Chceme-li vykořenit kruté návyky, nebo zachránit hynoucí národy, nemůžeme to provést pomocí vědecké teorie, že hmota předchází ducha, nýbrž pomocí nadpřirozené teorie, že duch předchází hmotu. Budeme-li chtít probudit v lidech sociální bdělost a neúnavnou činnost, nepomůže nám příliš hlásání imanentního Boha a "vnitřního světla"; neboť to jsou při nejlepším důvody k pasivní spokojenosti; pomůže však hodně, budeme-li hlásat transcendentálního Boha a pohyblivý a unikající svět; neboť to znamená božskou nespokojenost. Budeme-li chtít zdůraznit proti bezohledné samovládě myšlenku ohleduplné rovnováhy, budeme instinktivně zastávat víru v Trojici spíše než unitářství.

Budeme-li si přát, aby evropská civilizace byla spíše výbojem a osvobozováním, budeme spíše zdůrazňovat, že duše jsou ve skutečném nebezpečí, než že jejich nebezpečí je vlastně neskutečné. A budeme-li chtít velebit psance a mučedníky, dáme raději přednost myšlence, že byl ukřižován opravdový Bůh než pouhý mudrc nebo hrdina. A především, budeme-li chtít chránit chudé, budeme na straně pevných pravidel a jasných zásad. Pravidla klubu poskytují někdy výhody chudému členu, kdežto tendence klubu je přát bohatému.

A teď přicházíme k zásadní otázce, jež vlastně dovršuje všecko, co předcházelo. Jestliže nějaký rozumný agnostik snad až dosud se mnou souhlasil, může se teď právem otočit a říct: "Našel jste praktickou filozofii v nauce o Pádu; dobrá. Zjistil jste, že dědičný hřích moudře zdůrazňuje jistou stránku demokracie, která se dnes nebezpečně zanedbává; zcela správně. Našel jste pravdu v nauce o pekle; blahopřeji vám. Jste přesvědčen, že ctitelé osobního Boha se zajímají o svět a jsou pokrokoví; blahopřeji jim. Ale i když předpokládáme, že tyto nauky skutečně obsahují takové pravdy, proč nemůžete přijmout jen pravdy a nauky nechat být? Připusťme, že celá moderní společnost příliš důvěřuje bohatým, protože nepočítá s lidskou slabostí, připusťme, že ortodoxní věky měly velkou výhodu v tom, že věřily v Pád a počítaly s lidskou slabostí; proč nemůžete prostě počítat s lidskou slabostí, aniž byste věřil v Pád? Jestliže jste objevil, že idea zatracení představuje zdravou ideu nebezpečí, proč nepřijmete pouze ideu nebezpečí a neopustíte ideu zatracení? Vidíte-li zřetelně v ořechu křesťanské ortodoxie jádro zdravého rozumu, proč nevyloupnete jádro a nezhodíte skořápku? Proč nemůžete (abych užil otřepané novinářské fráze, za kterou se jako vysoce vědecký agnostik trochu stydím) vybrat z křesťanství, co je v něm dobrého, co můžete kvalifikovat jako hodnotné, co můžete pochopit, a odložit všechno ostatní, všechna ta absolutní dogmata, jež jsou povahou nepochopitelná?" To je skutečná otázka; to je poslední otázka; a s radostí se pokusím na ni odpovědět.

První odpověď je prostě ta, že jsem racionalista. Jsem rád, najdu-li pro své intuice nějaké rozumové odůvodnění. Mám-li zacházet s člověkem jako s padlou bytostí, je pro můj rozum výhodné věřit, že padl; a z jakéhosi podivného psychologického důvodu zjišťuji, že lépe rozumím projevům svobodné vůle, když věřím, že ji člověk opravdu má. Můj racionalismus je však v této věci ještě mnohem určitější. Nechci z této knihy dělat běžnou příručku křesťanské apologetiky: bude mi potěšením, utkám-li se na tomto širším kolbišti s nepřáteli křesťanství někdy jindy. Zde jen vyprávím o růstu vlastní duchovní jistoty. Rád bych jen zcela mimochodem poznamenal, že čím víc jsem se setkával s pouhými abstraktními argumenty proti křesťanské kosmologii, tím méně jsem si jich cenil. Když jsem totiž zjistil, že morální atmosféra Vtělení odpovídá zdravému rozumu, všiml jsem si běžných rozumových argumentů proti Vtělení a shledal jsem, že jsou nesmyslné. Aby snad má argumentace nebyla pokládána za nedostatečnou, protože v ní chybí obvyklá apologetika, shrnu zde velmi stručně své důvody a závěry o čisté objektivní a vědecké pravdě této věci.

Zeptá-li se někdo z čistě rozumového hlediska, proč věřím v křesťanství, mohu jen odpovědět: "Z téhož důvodu, proč inteligentní agnostik v křesťanství nevěří." Věřím v ně zcela rozumově na základě důkazů. V mém případě však stejně jako u agnostika nejde jen o důkaz ojedinělý, nýbrž o velké množství drobných, ale shodných faktů. Člověku, věřícímu pouze v tento svět, nelze vytýkat, že jeho námitky proti křesťanství jsou různorodé a zlomkovité. Právě takové útržkovité důkazy přesvědčují i mne. V určité filozofii nás totiž mohou utvrdit čtyři knihy méně než jediná kniha, jedna bitva, jedna krajina a jeden dobrý přítel. Větší cenu má už to, že jde o věci rozdílné, které ukazují k stejnému závěru. Nekřesťan-skosí dnešního průměrného vzdělance je téměř vždycky, abychom mu nekřivdili, složená z těchto nesouvislých, ale živých úlomků zkušenosti. Přitom ovšem mé důkazy pro křesťanství jsou stejně živé, ale různorodé jako jeho důkazy proti. Neboť když se dívám na různé protikřesťanské pravdy, zjišťuji prostě, že žádná z nich není pravdivá. Konstatuji, že skutečný proud a síla všech faktů jde právě opačným směrem. Uvedme příklady. Mnohý rozumný člověk odvrhl křesťanství pod nátlakem tří konvergujících přesvědčení: předně, že se lidé svým zjevem, stavbou těla a pohlavím velmi podobají zvířatům a že jsou v živočišné říši vlastně jen pouhou variantou; za druhé, že prvotní náboženství vzniklo z nevědomosti a strachu; za třetí, že knězi nakazili společnost trpkostí a smutkem. Tyto tři protikřesťanské argumenty jsou velmi rozdílné; jsou však všechny zcela logické a legitimní a všechny se sbíhají v jednom bodě. Jediná námitka proti nim je, že jsou všechny nepravdivé. Přestaneme-li se zabývat knihami o zvířatech a lidech a podíváme-li se na skutečná zvířata a lidi (při trošce smyslu pro humor nebo fantazii, pro bláznovství nebo pro směšnost), zjistíme, že překvapující není to, jak se člověk zvířeti podobá, nýbrž jak se mu nepodobá. Právě ten ohromný rozdíl vyžaduje vysvětlení. Že člověk a zvíře si podobní jsou, je celkem vzato samozřejmé; že však při takové podobnosti si mohou být tak šíleně nepodobní, to je otřesné a záhadné. Ze opice má ruce, je pro filozofa mnohem méně

zajímavé, než že s nimi nedělá téměř nic; nehraje v kostky ani na housle; netěše do mramoru ani nekrájí skopové. Lidé mluví o barbarské architektuře a úpadkovém umění. Ale sloni nestavějí obrovské chrámy ze slonoviny, ani v rokokovém slohu; velbloudi nemalují ani špatné obrazy, přestože Jsou vybaveni srstí na štětce. Někteří moderní snilkové tvrdí, že mravenci a včely mají společenskou organizaci dokonalejší než je naše. Mají opravdu civilizaci; ale právě tento fakt nám připomíná, že Je to civilizace nižší. Kdo kdy našel mraveniště vyzdobené sochami proslulých mravenců? Kdo viděl úl s reliéfy skvělých královen minulých věků? Nikoli; propast mezi člověkem a ostatními živočichy má snad vysvětlení přirozené, ale propast to je. Mluvíme o divokých zvířatech; ale divoký je jedině člověk. Jedině člověk uprchl z ohrady. Všichni ostatní tvorové jsou krotcí, drží se drsné úctyhodnosti kmene nebo typu. Všichni ostatní tvorové jsou domácí; jen člověk není nikdy domácí, ať jde o zhýralce, nebo o mnicha. A tak tento první důvod, který zdánlivě svědčí pro materialismus, pokud Je vůbec něčím, pak je důvodem pro opak: právě tam, kde přestává biologie, začíná náboženství.

Stejně by tomu bylo, kdybych zkoumal druhý z těch nahodilých racionalistických argumentů, že totiž všechno, co nazýváme božským, začalo v temnotě a hrůze. Když Jsem se pokusil prozkoumat základy této moderní ideje, shledal jsem prostě, že neexistují. O prehistorickém člověku neví věda vůbec nic z toho znamenitého důvodu, že je prehistorický. Několik profesorů našlo zalíbení v teorii, že takové věci jako lidské oběti byly kdysi něčím nevinným a obecným a že se postupně od nich upouštělo; schází však pro to přímý důkaz a nepatrné množství nepřímých svědectví ukazuje docela jiným směrem. V nejstarších dochovaných příbězích, jako o Izákovi nebo o Ifigenii, se neuvádí lidská oběť jako něco starého, nýbrž spíše nového, jako zvláštní a strašlivá výjimka, chmurně požadovaná božstvem. Historie nepraví nic; mýty však vesměs tvrdí, že v nejstarších dobách byla země laskavější. Neexistuje tradice pokroku; celé lidské pokolení má však tradici o Pádu. Z nepochopitelných důvodů slouží právě rozšíření této tradice za argument proti její věrohodnosti. Učení mužové soudí, že tato prehistorická pohroma nemůže být pravdivá, protože na ni vzpomínají všechna lidská plemena.

A vezmeme-li třetí případ, že knězi zatemňují a ztrpčují život, Je to zase totéž. Dívám se na svět a prostě konstatuji, že to není pravda. Evropské země, kde mají knězi dosud vliv, Jsou právě země, kde žije zpěv a tanec, pestré kroje a lidové umění. Je možné, že katolická nauka a kázeň Jsou zdi; ale je to zeď kolem hřiště.

Křesťanství je jedině zřízení, jež uchovalo pohanskou radost. Můžeme si představit hlouček dětí, hrajících si na travnatém plochem vrcholku nějakého vysokého ostrova uprostřed moře. Dokud byla dokola na okraji srázu zeď, mohly se děti pouštět do nejdivočejších her a trávník byl nejhluchnější ze všech hřišť. Zdi však byly strženy a objevil se holý nebezpečný sráz. Děti se sice dolů nezří tily, ale když se k nim vrátili jejich přátelé, choulily se všechny uprostřed ostrova a jejich zpěv umlkl.

Tak se tyto tři zkušenosti, vedoucí k agnosticismu, pod tímto zorným úhlem úplně změnily. Mohu klidně opakovat: Vysvětlíte mi za prvé úžasnou výjimečnost člověka mezi zvířaty; za druhé obrovskou tradici o jakési dávné blaženosti lidí; za třetí proč se v katolických zemích částečně udržuje tak velká pohanská radost. V každém případě se jeden výklad hodí na všechny tři - že totiž dvakrát byl přirozený řád přerušen jakousi explozí či zjevením, které teď lidé nazývají "psychickým". Poprvé sestoupilo nebe na zem s mocí či pečeti zvanou obraz boží a člověk se ujal vlády nad přírodou; podruhé, když lidé selhávali tisíciletí za tisíciletím, přišla opět z nebe spása v úžasně podobě člověka. To vysvětluje, proč se zástupy lidstva dívají nazpět a proč jediný kout, kde lidé v jakémkoli smyslu hledí kupředu, je malý světadíl s Kristovou církví. Vim, že se mi namítne, že Japonsko se stalo pokrokovým. Ale jaká je to odpověď, když tím ve skutečnosti chceme říct, že se Japonsko poevropštilo? Nechci však zdůrazňovat ani tolik svůj výklad jako svou původní poznámku. Shoduji se s obyčejným nevěřcem z ulice v tom, že jsem veden třemi nebo čtyřmi podivnými fakty, jež k něčemu ukazují; jenže pokaždé, když jsem se na ta fakta podíval, zjistil jsem, že ukazují k něčemu jinému.

Uvedl jsem imaginární trojici obvyklých protikřesťanských argumentů; jestliže je to příliš úzká základna, poskytnu bez dlouhého hledání jinou. Je to druh myšlenek, které doopravdy vytvářejí dojem, že křesťanství je něco slabého a chorého. Tak se například tvrdí, že Ježíš byl mírný, bázlivý a nezkušený, pouhá neúčinná výzva k světu; nebo že křesťanství vzniklo a kvetlo v temných dobách nevědomosti a že církev nás chce zavést zpět do těchto dob; nebo že lidé dosud silně náboženští nebo (chcete-li) pověřiví - Jako třeba Irové - jsou slabí, nepraktičtí a zaostali. Zmírňuji se o těchto myšlenkách jen na dotvrzení téže věci - když jsem je nezaujatě prozkoumal, zjistil jsem, ne že závěry jsou nefilozofické, ale prostě to, že fakta nejsou fakta. Místo abych se díval do knih a obrazů o Novém zákoně, nahlédl jsem do Nového zákona přímo. A tam 128

Ortodoxie

jsem našel zprávu naprosto ne o nějaké osobě s vlasy rozčesanými na obě strany nebo s rukama prosebné sepjatýma, nýbrž o neobyčejné bytosti s hromovým hlasem a činy otřesně rozhodnými, která převrhává stoly, vymítá d'ábly a přechází jako tajemná větrná smršť z horského osamění k jakési strašné demagogii; o bytosti, která si často počíná jako rozhněvaný Bůh - a vždycky jako bůh, Kristus má dokonce svůj literární styl, s jakým se, myslím, jinde neshledáme; záleží v téměř zuřivém užívání důrazu. Jeho "oč spíše vás, malověrní" se kupí na sebe jako hrady v oblacích. Způsob, jakým se mluvílo o Kristu, byl mírný a poddajný, což je snad moudré. Ale způsob, jakým mluvil Kristus, je zvlášť robustní; jeho řeč je plná velbloudů skákajících uchem jehly a hor vrhaných do moře. Po morální stránce nahání strach; nazýval se vražedným mečem a radil svým lidem, aby si koupili meče, i kdyby měli prodat sukni. Že užíval ještě silnějších slov, mluvil-li o neodporování zlu, je další náhodou, která vlastně jen zvyšuje násilí. Nelze to ani vysvětlit tím, že bychom nazvali takovou bytost šilencem, neboť šilenství se obvykle pohybuje jen po určité dráze. Maniak bývá většinou monomaniak. Zde si musíme připomenout obtížnou definici křesťanství, o které jsem se už zmínil: křesťanství je nadlidský paradox, v němž mohou dvě protichůdné vášně planout pospolu. Jediný výklad, který opravdu vykládá mluvu evangelií, je ten, že jde o souhrnný pohled někoho, kdo se z nadpřirozené výše dívá na ještě úžasnější syntézu.

Vezmu teď po pořádku další námitku - že křesťanství náleží temným dobám středověku. Nespokojil jsem se zde četbou moderních generalizací, nýbrž jsem si trochu všiml historie samotné. A taní jsem zjistil, že křesťanství zdaleka nenáleželo dobám temna, ale že to v dobách temna byla jediná stezka, jež nebyla temná. Byl to zářivý most spojující dvě skvělé civilizace. Řekne-li někdo, že víra povstala z nevědomosti a divoštství, je odpověď prostá: není to tak. Vznikla ve středozevní civilizaci v plném létě římské říše. Svět se hemžil skeptiky a panteismus byl jasný jako slunce, když Konstantin přiblížil kříž ke stězni. Je naprostá pravda, že se loď potom potopila; mnohem zajímavější však je, že se opět vynořila, třpytící se v nových barvách, a stále s křížem na vrcholku. To je to úžasné, co dokázalo naše náboženství - proměnilo potopenou loď v ponorku. Archa žila pod tíhou vod; byli jsme pohřbeni pod troskami dynastií a klanů, ale zvedli jsme se a vzpomněli si na Řím. Kdyby naše víra byla pouhým rozmarem chřadnoucího impéria, byl by v soumraku rozmar střídal rozmar, a jestliže by se civilizace vůbec znovu vynořila (mnohé se nevynořily nikdy), bylo by to pod nějakou novou barbarskou vlajkou. Křesťanská církev však byla posledním životem staré společnosti i prvním životem nové. Ujala se lidí, kteří zapomínali, jak se dělá oblouk, a přiměla je vynalézt oblouk gotický. Stručně řečeno, největší absurdita, jakou lze prohlásit o církvi, je to, co jsme o ní všichni slyšeli. Jak můžeme tvrdit, že nás chce církev zavést zpět do dob temna? Církev byla jediná instituce, která nás kdy z nich vyvedla.

Do této druhé trojice námitky jsem zařadil pošetilý názor, že Irové a lidé jim podobní následkem náboženských pověr slábnou a zaostávají. Uvedl jsem ho jen proto, že je to zvlášť výrazný případ, kdy se něco prohlašuje za fakt a ve skutečnosti jde o lež. Stále se říká o Irech, že jsou nepraktičtí. Přestaneme-li však na okamžik poslouchat, co se říká, a budeme-li se dívat na to, co se děje, zjistíme, že Irové jsou nejen praktičtí, ale až nepřijemně úspěšní. Chudoba jejich země a malý počet obyvatel jsou prostě podmínky, za nichž musí pracovat; žádná jiná skupina v Británii však nevykonala za takových podmínek tolik. Nacionalisté byli jedinou menšinou, které se kdy podařilo vyvést z konceptu celý britský parlament. Irští sedláci jsou jediní chudí lidé na těchto ostrovech, kterým se podařilo přimět pány, aby vrátili zabrané pozemky. Tito lidé, jež nazýváme nevolníky kněžstva, jsou jediní Britové, kteří nechťejí být nevolníky panstva. A když jsem si všiml skutečné irské povahy, bylo tomu zrovna tak. Irové vynikají ve zvlášť obtížných povoláních - v kovoprůmyslu, v právech a jako vojáci. Ve všech těchto případech jsem se tedy vrátil k témuž závěru: skeptik měl pravdu, že se chtěl řídit fakty - jenže se na fakta vůbec nepodíval. Je příliš důvěřivý; věří novinám nebo dokonce naučným slovníkům. A tak mě tyto tři otázky přivedly k třem otázkám zcela protichůdným. Skeptik chtěl vědět, jak vysvětlím slabošsky sentimentální tón evangelií, spojení víry s temným středověkem a politickou nepraktičností keltských křesťanů. Já se však chci zeptat, a to s vážností hraničící s naléháním: "Jaká je to nesrovnatelná energie, jež se zprvu objevuje v bytosti chodící po zemi jako živý soud; energie, která může zahynout s hynoucí civilizací, a přesto ji přinutí k zmrtvýchvstání, a která nakonec dovede zbídačené sedláky rozvíjet pevnou viru v spravedlnost, že dosáhnou, co chtějí, zatímco ostatní odcházejí s prázdnu, takže nejbezpečnější ostrov v Evropě si vlastně pomůže sám?"

Je na to odpověď: že tato energie má ve skutečnosti svůj zdroj mimo svět; je psychická nebo aspoň jedním z důsledků skutečného psychického vzruchu. Svrchovanou vděčnost a úctu si zaslouží velké civilizace, jako byla egyptská a čínská. Není však vůči nim nijak nespravedlivé, řekneme-li, že jedině moderní Evropa má stálou schopnost obnovovat sebe, schopnost, která se často projevuje i ve velmi krátkých intervalech a proniká do nejmenších detailů stavby nebo kroje. Všechny ostatní společnosti nakonec důstojně odumírají. My umíráme denně. Ale rodíme se stále znova s téměř neslučitelným porodnickým uměním. Není nadsázkou, řekneme-li, že v dějinném křesťanství je jakýsi nadpřirozený život; lze ho chápat jako nadpřirozený. Lze ho pojímat jako nějaký úžasný galvanický život, který funguje v tom, co tiž dávno mělo být mrtvolou. Neboť podle všech analogií a podle vši sociologické pravděpodobnosti měla naše civilizace umřít v agónii zanikajícího Říma. To je tajuplná bilance našeho postavení: vy ani já tu vlastně nemáme co dělat. Patříme na onen svět; všichni žijí křesťané jsou mrtvými pohany chodícími po světě. Právě když měla být Evropa mlčky připojena k Asýrii nebo Babylónii, vešlo něco do jejího těla. A od té doby vedla podivný život - nepřeháníme, řekneme-li, že to byl život velmi neposedný.

Zabýval jsem se obšírně dvěma typickými trojicemi námitky, abych zdůraznil svou hlavní snahu - ukázat, že mé důvody pro křesťanství jsou rozumové. Není to však jednoduché. Je to souhrn rozmanitých faktů jako u průměrného agnostika. Průměrný agnostik se totiž opírá o data, která jsou vesměs falešná. Nevěří z mnoha důvodů, ale jsou to nesprávné důvody. Pochybuje, protože myslí, že středověk je barbarský, ale on nebyl; nebo že darwinismus je dokázán, ale on není; protože se zázraky nedějí, ale ony se dějí; protože mniši jsou líní, ale oni jsou velice pilní; protože jeptišky jsou nešťastné, ale ony jsou neobyčejně veselé; protože křesťanské umění bylo smutné a bledé, ale ono vynikalo neobyčejně jasnými barvami a zářilo zlatem; protože moderní věda se odklání od nadpřirozena, ale ona se mu zatím přibližuje rychlostí vlaku.

Mezi těmito milióny faktů, ukazujících týmž směrem, je ovšem jedna otázka, která je dost závažná a odlišná, aby se o ní promluvilo sice krátce, ale zvlášť; totiž objektivní výskyt nadpřirozeného. V jedné z předchozích kapitol jsem upozornil na mylný předpoklad, že svět musí být neosobní, poněvadž je uspořádaný. Osobnost si přece může přát pořádek i nepořádek. Avšak mé vlastní pevné přesvědčení, že osobní stvoření je pochopitelnější než slepý osud, je v jistém smyslu nedokazatelné - to uznávám. Nenazvu to vírou nebo intuicí, protože obě slova mají příměs citu; je to přísně rozumové přesvědčení, ale je základní jako jistota o vlastní existenci nebo o tom, že stojí za to žít. Kdokoliv tedy může nazvat mou víru v Boha pouhou mystikou; o tom nemá smysl se přit. Avšak mé přesvědčení, že se v lidské historii zázraky děly, mystické vůbec není; věřím v ně na základě svědectví, jako věřím v objevení Ameriky. V této souvislosti se setkáváme s jedním prostým logickým faktem, který je třeba pouze formulovat a vysvětlit. Z neznámých důvodů vznikla zajímavá představa, že ten, kdo v zázraky nevěří, dívá se na ně chladně a nestranně, kdežto lidé, věřící v zázraky, je přijímají jen ve spojení s nějakým dogmatem. Skutečnost je úplně opačná. Lidé, věřící v zázraky, je přijímají (ať právem či neprávem), protože o nich mají důkazy. Ti, co v ně nevěří, je popírají (právem či neprávem), protože mají teorii

zaměřenou proti nim. Upřímné, zřejmé a demokratické počínání je věřit staré zelinářce, když svědčí o zázraku, zrovna tak, jako se jí věří, když svědčí o vraždě. Prostý a lidový způsob jednání je věřit sedlákovi, když vypráví o strašidle, zrovna tak, jako mu věříme, když vypráví o statkáři. Jakožto sedlák se bude patrně na obojí dívat s jistou dávkou zdravé skepse. A přesto by bylo možno naplnit Britské muzeum svědectvími sedláků o existenci strašidel. Pokud jde o lidské svědectví, je tu celý příval dokladů pro nadpřirozeno. Odmítáte-li je, může to být projeden ze dvou důvodů: Odmítáte sedlákovo vyprávění o strašidle buď proto, že jde o sedláka, nebo proto, že jde o strašidelnou historku. To jest, buď popíráte hlavní zásadu demokracie, nebo zastáváte hlavní zásadu materialismu - abstraktní nemožnost zázraku. Máte na to plné právo: stáváte se však dogmatiky. A jsou to právě křesťané, kteří přijímají každý skutečný důkaz, kdežto racionalisté takové důkazy odmítají, protože je k tomu nutí jejich víra. Mne v této věci žádná víra neomezuje, a když jsem nestranně prozkoumal některé středověké i novověké zázraky, dospěl jsem k závěru, že se skutečně staly. Každá argumentace proti těmto prostým faktům je bludný kruh. Řeknu-li: "Středověké dokumenty svědčí o jistých zázracích zrovna tak jako o jistých bitvách," dostanu odpověď: "Středověcí lidé byli pověřiví." A zeptám-li se, proč byli pověřiví, jediná odpověď nakonec bude, že věřili v zázraky. Řeknu-li: "Jeden sedlák viděl strašidlo," ozve se námitka: "Ale vždyť sedláci jsou tak lehkověrní." A zeptám-li se proč, jediná odpověď bude - protože vidí strašidla. Island nemůže existovat, protože ho viděli jen omezení námořníci; a námořníci jsou omezení proto, že říkají, že viděli Island. Je poctivé dodat, že existuje ještě jiný argument, kterého rozum může užít proti zázrakům. Obvykle se však na něj zapomíná.

Lze říci, že mnohé zázračné jevy vyžadují psychickou přípravu a ochotu něco takové přijmout; prosté, že se se zázrakem může setkat jen ten, kdo v něj věří. Možná, že to tak je, ale jak se o tom máme přesvědčit? Zkoumáme-li, zda víru provázejí určité důsledky, je zbytečné do omrzení opakovat, že dojde-li k nim, vyplývají z víry. Je-li víra jednou z podmínek takových jevů, ti, co nevěří, mají plné právo se smát, ale nemají právo odsuzovat. Věřit je možná stejně špatné, jako být opilý. Vyzvídáme-li však na opilcích některá psychologická fakta, je absurdní je stále kárat, že byli opilí. Dejme tomu, že zkoumáme, zda rozhněvaní lidé mají opravdu před očima rudou mlhu. Dejme tomu, že šedesát vybraných majitelů domů bude přísahat, že když je popadl vztek, opravdu ten rudý mrak viděli. Bylo by to jistě absurdní odpovědět: "Ovšem, ale uznáváte, že jste byli v té chvíli v afektu." To by jistě právem a hodně hlasitě zaprotestovali: "Jak bychom u všech všudy mohli zjistit, že rozhněvaní vidí rudě, kdybychom nebyli rozhněvaní?" Podobně by mohli docela logicky odpovědět i svatí a asketi: "Pokud jde o to, zda věřící člověk může mít vidění - zajímáte-li se o ně, nemůžete mít přece námitky proti věřícím." A tak se argumentuje stále v kruhu - v tom starém šíleném kruhu, jímž začala tato kniha.

Otázka, zda se zázraky vůbec dějí, je záležitost zdravého rozumu a normální historické představivosti, nikoli nějakého konkrétního hmotného experimentu. Nemusíme se ani zabývat hloupou pedantskou námitkou, která v souvislosti s uvedenými duchovními jevy mluví o nutnosti "vědeckých podmínek". Ptáme-li se, zdali duše zemřelého může vejít ve styk s živým, je směšné trvat na tom, že se to musí dít za podmínek, za jakých by spolu vážně nepromluvíly žádné dvě živé duše při zdravých smyslech. To, že duchové dávají přednost tmě, nesvědčí proti jejich existenci právě tak, jako nevyvrací lásku to, že dávají tmě přednost milenci. Řeknete-li, že uvěříte, že slečna Brownová nazývá svého snoubence medvídkem, bude-li to slovo opakovat před sedmnácti psychology, budu muset odpovědět: "Prosím, jsou-li tohle vaše podmínky, pak se pravdu nikdy nedovíte, protože to určitě neudělá." Je nevědecké i nefilozofické se divit, že v nesympatické atmosféře nevznikají žádné zvláštní sympatie. Je to jako kdybych tvrdil, že nemohu říct, zdali je mlha, protože vzduch není dost jasný; nebo jako kdybych se dožadoval plné sluneční záře, abych mohl pozorovat zatmění. Že se zázraky dějí, je pro mne závěr zdravého rozumu, podobný závěrům, které se týkají sexu nebo půlnoci (kde dobře víme, že mnoho detailů musí už svou povahou zůstat skryto). Jsem k tomu nucen spiknutím fakt: tím, že lidé, kteří potkávají víly nebo anděly, nejsou mystikové ani morbidní snílkové, nýbrž rybáři a vůbec lidé drsní a nedůvěřiví; Um, že všichni známe lidi, kteří potvrzují spiritualistické jevy, ačkoli sami spiritualisté nejsou; že věda sama připouští clen ze dne stále víc takových věcí. Věda dokonce připustí i nanebevstoupení, nezvěte-li je levitací, a pravděpodobně připustí i vzkříšení, najde-li pro ně patřičné slovo. Navrhuji výraz "regalvanizace". Největší rozpor je však v tom, že se tyto nadpřirozené jevy popírají jen na základě protidemokratického nebo materialistického dogmatismu - mohl bych říci materialistické mystiky. Skeptik zastává vždy jednu ze dvou zásad: buď se nemusí věřit obyčejnému člověku, nebo se nesmí věřit neobyčejné události. Doufám totiž, že můžeme pominout argumentaci, která záleží v pouhém vypočítávání podvodů, šarlatánských médií nebo zázračných triků. To není vůbec argumentace, ani dobrá, ani špatná. Falešný duch je zrovna takovým důkazem proti existenci duchů, jako je padělaná bankovka důkazem proti existenci Anglické banky - když už, tak její existenci právě dokazuje.

Jsmo-li přesvědčeni, že se duchovní jevy vyskytují (mé důkazy jsou složité, ale rozumové), střetneme se s jedním z nejhorších myšlenkových nešvarů doby. Největší pohromou devatenáctého století je to, že lidé začali užívat slova "duchovní" ve stejném smyslu jako "dobrý". Domnívají se, že vzrůstající zjemnělost a netělesnost znamená vzrůstající ctnost. Když se začaly rozsáhle rozvíjet přírodní vědy, báli se někteří, že to bude povzbuzovat pouhou živočišnost. Vědecký vývoj však způsobil něco horšího: podporoval pouhou duchovnost. Vnukl lidem představu, že vzdalují-li se od opic, přibližují se k andělům. Je však možné vzdalovat se od opic a přibližovat se k ďáblu. Jeden geniální člověk, velmi typický pro tuto zmatenou dobu, to vyjádřil dokonalým způsobem. Benjamin Disraeli měl pravdu, když řekl, že je na straně andělů. Opravdu byl; ale na straně padlých andělů. Nebyl pro pouhý chtíč nebo zvířecí brutalitu; byl však pro veškerý imperialismus knížete temnot; byl pro zpupnost a tajemnost a pohrdání veškerým zjevným dobrem. Mezi touto kleslou pýchou a strmicí pokorou nebes existují určitě duchové různých tvarů a rozměrů. Setkáme-li se s nimi, dopouštíme se nutně stejných omylů, jakých se dopouštíme při setkání s jinými odlišnými typy na některé vzdálené pevnině. Je jistě těžké poznat na první pohled, kdo poroučí a kdo poslouchá. Kdyby se z podsvětí vynořil stín a zadíval se na Piccadilly, asi by nepochopil, nač jsou drožky. Myslel by, že kočí na kozlíku je triumfující dobyvatel, který za

sebou vleče vzpírajícího se a uvězněného zajatce. Podobně vidíme-li duchovní fakta poprvé, můžeme se mýlit v tom, kdo je nejvyšší. Nestačí nalézt bohy; ti jsou zřejmí; musíme najít Boha, skutečného vládce bohu. Musíme mít dlouhou historickou zkušenost s nadpřirozenými jevy - abychom mohli zjistit, které jsou ve skutečnosti přirozené. Z tohoto hlediska jsou dějiny křesťanství, ba i jeho židovských začátků, docela praktické a jasné. Vůbec mi nevádí, když někdo řekne, že židovský bůh byl jen jedním z mnoha bohů. Vím to i bez zvláštního vědeckého bádání. Jahve a Baal vypadali stejně důležitě, jakoby měly slunce a měsíc zdánlivě stejnou velikost. Teprve pozvolna se přicházelo na to, že slunce je na výsost naším pánem a že malý měsíc je pouhým satelitem. Ve světě duchů, v který věřím, se budu pohybovat jako ve světě lidí a pátrat po tom, co mám rád a co pokládám za dobré. Zrovna tak jako bych v poušti hledal čistou vodu, nebo jako bych se na severní točně namáhal rozdělat příjemný oheň, budu prozkoumávat zemi prázdná a vidin, až najdu něco osvěžujícího jako voda a potěšujícího jako oheň; až najdu ve věčnosti nějaké místo, kde se budu doslova cítit doma. Ale takové místo lze najít jen jedno.

Řekl jsem už dost, abych dokázal (každému, komu na takovém vysvětlení záleží), že mám v normální apologetické aréně důvody pro své přesvědčení. Zprávy, jež nám podává zkušenost (bereme-li je demokraticky, bez podceňování nebo přeceňování), jsou předně dokladem toho, že se zázraky dějí, a za druhé, že ty ušlechtilější patří k naší tradici. Nechci však předstírat, že tato kusá rozprava je skutečným důvodem, abych přijal křesťanství celé a ne pouze jeho mravní hodnoty, jak bych asi učinil třeba u nauky Konfuciovy.

Mám jiný, mnohem pádnější a hlubší důvod, abych se křesťanství podrobil jako víře a nebral z něho jen pokyny jako z nějakého plánu. Církev je totiž v praktickém vztahu k mé duši živým, nikoli mrtvým učitelem. Učila mě nejenom včera, ale bude mě učit i zítra. Kdysi jsem náhle pochopil význam, jaký má tvar kříže; jednoho dne možná pochopím tvar mitry. Jednoho krásného jitra jsem se dovтіpil, proč mají okna lomený oblouk; jednoho krásného jitra snad pochopím, proč si knězi holí hlavu. Platón nám řekl určitou pravdu; ale Platón je mrtev. Shakespeare nás vzrušil určitým obrazem; ale už nás nevzruší žádným jiným. Představme si však, kdyby takový mužové byli dosud naživu, kdybychom věděli, že Platón přijde zítra s nějakou originální přednáškou nebo že by Shakespeare mohl každou chvíli vzbudit rozruch jedinou písní. Ten, kdo věří v živou církev a žije s ní ve spojení, podobá se člověku, který se každé ráno může setkat s Platónem a Shakespearem u snídaně. Vždycky může čekat, že se dozví nějakou pravdu, o které dosud neslyšel. Tato situace má jen jednu analogii, totiž analogii života, který jsme všichni začínali. Když vám otec řekl na procházce v zahradě, že včely bodají nebo že růže voní, neřekli jste, že si budete vybírat z jeho filozofie jen to nejlepší. Když vás včela bodla, nenazvali jste to zajímavou shodou. Když růže zavoněla, neřekli jste: "Můj otec je hrubý barbarský symbol, který v sobě chová (snad nevědomky) hlubokou subtilní pravdu, že květiny voní." Naopak; věřili jste svému otci, protože jste zjistili, že je živou studnicí informací, někým, kdo opravdu ví víc než vy, kdo vám bude říkat pravdu zítra zrovna tak jako dnes. A platilo-li to o vašem otci, platilo to ještě víc o vaší matce; alespoň určitě o mé matce, již je věnována tato kniha. Dnes, kdy společnost dělá tolik jalového povyku s poddanstvím žen, neřekne nikdo, kolik dlužíme jejich tyranii a výsadám, tomu, že samy řídí výchovu až do doby, kdy se výchova stává zbytečnou; neboť dítě se posílá do školy, když už je pozdě, aby se něčemu naučilo. To právě už bylo uděláno a díky Bohu téměř vždy ženami. Každý muž je poženšťován už tím, že se rodí. Mluví se o mužatkách; každý muž je však zženštilce. A půjdou-li někdy muži do Westminsteru protestovat proti této ženské výsadě, k jejich průvodu se nepřidám.

Neboť si jasně vzpomínám na nezvratný psychologický fakt, že když jsem podléhal vlivu ženy nejvíce, byl jsem nejvíce naplněn ohněm a dobrodružností. Když mi matka řekla, že mravenci štípou, vskutku také štípali, a protože (jak říkala) padá v zimě sníh, byl pro mne celý svět pohádkovou zemí podivuhodných událostí, kde se jako za starých hebrejských dob vyplňovalo proroctví za proroctvím. Jako dítě jsem chodil do zahrady a bylo to pro mne strašlivé místo právě proto, že jsem měl k její záhadě klíč; kdybych nebyl měl klíč, nebyla by strašná, ale fádni. Pouhá divočina postrádající smyslu není ani zajímavá. Zahrada dětství však byla okouzující právě proto, že všechno mělo určitý smysl, který bylo možno postupem času vyzkoumat. Krok za krokem jsem mohl odhalovat, nač je ošklivý útvar zvaný hrábě, nebo si vytvářet nejasné dohady o tom, proč máme doma kočku.

Tak také, když jsem přijal křesťanství jako matku a ne jen jako náhodný příklad, zjistil jsem, že se Evropa a svět podobají zase té malé zahradce, kde jsem spatřil symbolické tvary hrábí a kočky, a dívání se na všechno se starou pohádkovou nevědomostí a očekáváním. Ten či onen obřad nebo nauka snad vypadají ošklivě a neobyčejně jako hrábě, zkušenost mě však poučila, že takové věci končí v trávě a v květinách. Kněz může být zdánlivě neužitečný jako kočka, je však stejně okouzující, neboť tu musí být nějaký zvláštní důvod pro jeho existenci. Uvedu jeden příklad ze sta: Osobně mi není nijak blízké nadšení pro panenství, jež bylo nesporně znakem historického křesťanství. Nedívám-li se však na sebe, nýbrž na svět, zjišťuji, že toto nadšení není jen znakem křesťanství, nýbrž i znakem pohanství, znakem ušlechtilého lidství v mnoha oblastech. Cílili to Řekové, když tesali Artemidiny sochy, Římané, když odívali řízou vestálky, a nejhorší a nejnevážanější z velkých alžbětinských dramatiků lpěli na přísné čistotě žen jako na ústředním pilíři světa. A především moderní svět (i když se vysmívá pohlavní čistotě) se oddal ušlechtilé modloslužbě pohlavní nevinosti - velkému modernímu uctívání dítěte. Neboť každý, kdo má rád děti, bude souhlasit, že už jen náznak dospělé sexuality je porušením jejich zvláštní krásy. Na základě celé této lidské zkušenosti spojené s křesťanskou autoritou prostě usuzuji, že se mýlím a církev má pravdu; nebo spíše, že jsem jednostranný, kdežto církev je univerzální. Církev tvoří různí lidé; nežádá na mně celibát. Avšak že nemám smysl pro celibát, musím přijmout stejně jako to, že nemám hudební sluch. Nejlepší lidská zkušenost je proti mně právě tak, jako je proti mně v případě Johanna Sebastiana Bacha. Celibát je květina v otcovské zahradě, o jejímž sladkém a hrozném jméně jsem neslyšel. Avšak jednoho dne seje snad dovím.

To je tedy závěrem můj důvod; proč přijímám náboženství a ne jen roztroušené světské pravdy z náboženství vybrané. Činím to proto, že vyslovilo nejenom tu či onu pravdu, nýbrž že se samo projevilo jako pravdomluvné. Všechny ostatní filozofie tvrdí věci, které se na první pohled zdají pravdivé; jenom tato filozofie hlásá opětovně to, co se pravdivé

nezdá, ale pravdivé je. Jediné ze všech vyznání přesvědčuje bez lživosti; a nakonec má vždycky pravdu jako můj otec v zahradě. Teosofové například hlásají zřejmě přitažlivou ideu převtělování, podíváme-li se však na její logické důsledky, vidíme jen duchovní povýšenost a kruté kastovníctví. Neboť je-li někdo žebrákem následkem hříchů z předešlého života, budou mít lidé sklon žebrákem pohrdat. Křesťanství však hlásá zřejmě neatraktivní myšlenku, jako je dědičný hřích; a podíváme-li se na její důsledky, setkáme se se sympatií a bratrstvím, s bouří smíchu a soucitu; neboť jen při dědičném hříchu můžeme zároveň litovat žebráka a nedůvěřovat králi. Věda nám nabízí zdraví, což je zřejmě dobrodiní; teprve později objevíme, že zdravím miní tělesné otroctví a duchovní nuda. Ortodoxie nás léká pohledem do propasti pekla; teprve později si uvědomíme, že to leknutí je našemu zdraví neobyčejně prospěšné. Teprve později si uvědomíme, že toto nebezpečí je zdrojem veškeré dramatičnosti a romantiky. Nejsilnějším argumentem pro boží milost je její nemilostivost. Nepopulární stránky křesťanství se při bližším zkoumání projeví jako pravé opory lidu. Jeho vnější kruh tvoří přísná stráž mravního sebezáporu a profesionálních kněží, ale uvnitř této nelidské ochrany najdete normální lidský život, který tančí jako děti a pije víno jako dospělí, neboť křesťanství je jediným rámcem pro lidskou svobodu. V moderní filozofii je tomu naopak: vnější kruh je zjevně umělecký a emancipovaný; její zoufalství je uvnitř. Její zoufalství je v tom, že ve skutečnosti nevěří, že vesmír má nějaký smysl; nemůže proto doufat, že objeví nějakou romantiku, její příběhy jsou bez zápletky. V zemi anarchie nelze čekat, dobrodružství. Lze však očekávat všechna možná dobrodružství, cestu-jeme-li zemi autority. V džungli skepse není možno najít nějaký smysl; kdo však kráčí lesem nauky a záměru, najde smysl na každém kroku. Ke všemu se tu váže nějaký příběh jako k nástrojům nebo obrazům v domě mého otce. A tak končím tam, kde jsem začal - na správném konci. Vešel jsem aspoň do brány veškeré dobré filozofie. Začal jsem žít své druhé dětství.

Tento větší a dobrodružnější křesťanský vesmír má však jeden neměnný znak, který nelze snadno vyjádřit; přesto se však na závěr o to pokusím. Celý skutečný spor o náboženství se týká problému, zda člověk, který se narodil hlavou dolů, může poznat, kdy se octne ve správné poloze. Základním paradoxem křesťanství je, že normální stav člověka není zdravým nebo rozumným stavem; že sama normalnost je abnormální. To je nejhlubší filozofický význam prvotního hříchu. V novém zajímavém katechismu sira Olivera Lodge zní první dvě otázky: "Co jsi?" a "Jaký je tedy smysl prvotního hříchu?" Pamatuji se, že jsem se bavil tím, že jsem na tyto otázky psal vlastní odpovědi; ale brzy jsem zjistil, že Jsou velmi kusé a agnostické. Na otázku "Co jsi?" jsem mohl odpovědět jen: "Bůh ví." A na otázku "Co znamená prvotní hřích?" jsem mohl odpovědět s naprostou upřímností: "Ať jsem cokoli, nejsem sám sebou." To je základní paradox našeho náboženství: Něco, co jsme nikdy plně nepoznali, je nejen lepší než my, ale je to pro nás i přirozenější než my sami. A nedá se to vlastně ověřit jinak než onou experimentální zkouškou, již jsem zahájil tyto stránky - zkouškou s vypořádáním celou a otevřenými dveřmi. Teprve když jsem poznal ortodoxii, uvědomil jsem si, co znamená myšlenková emancipace. Na závěr chci zdůraznit, že má svůj zvláštní význam i pro základní pocit radosti. Říká se, že pohanství je náboženstvím radosti a křesťanství náboženstvím smutku; stejně snadné by bylo dokázat, že pohanství je čirý smutek a křesťanství čirá radost. Taková srovnání nemají smysl a nikam nevedou. Všechno lidské musí mít v sobě radost i smutek; důležité je jen to, jak jsou obě věci vyváženy nebo rozděleny. A je opravdu zajímavé, že pohan byl většinou tím šťastnější, čím víc se blížil zemi, a tím smutnější, čím víc se blížil nebi. Veselost nejlepšího pohanství, jako hravost Calullova nebo Theokritova, je opravdu věčná a vděčné lidstvo na ni nikdy nezapomene. Všechna ta veselost se však týká událostí života, ne jeho počátku. Pro pohana jsou různé drobnosti libezné jako potůčky řinoucí se z hor; velké věci jsou trpké jak moře. Když pohan pohlédne do srdce vesmíru, zamrazí ho. Za bohy, kteří jsou pouhými despoty, sedí smrtící osud. A je ještě víc než smrtící; je mrtvý. Prohlašují-li racionalisté, že starověk byl osvětenější než křesťanství, mají ze svého hlediska pravdu. Neboť výraz "osvěcený" znamená zároveň zatemnělý nevyčísitelným zoufalstvím. Je hluboká pravda, že starověký svět byl modernější než křesťanský. Společným poutem je to, že starověcí a moderní lidé jsou nešťastní ze své existence a ve všeobecných věcech, kdežto středověký člověk byl šťasten alespoň v tomto směru. Ochotně připouštím, že pohané, zrovna tak jako moderní lidé, byli nešťastní pouze ve všeobecných věcech - ve všem ostatním byli docela veselí myslí. Uznávám, že středověcí křesťané žili v míru všeobecně - se vším ostatním žili ve sváru. Pokud jde však o základní osu vesmíru, bylo víc kosmické spokojenosti v úzkých a krvavých uličkách Florencie, než v athénské divadle nebo v otevřené zahradě Epikurově. Giotto žil v pochmurnějším městě než Euripides, ale v radostnějším vesmíru.

Spousty lidí jsou nuceny radovat se z malých věcí a rmoutit se z velkých. Nic takového (a na této poslední poučce tvrdošíjně trvám) není člověku vrozeno. Člověk je víc sám sebou, je lidštější, jeli jeho základním pocitem radost a smutek pocitem pouze povrchním. Melancholie by měla být nevinnou mezihrou, křehkou a prchavou náladou; trvalým tepem duše by měla být chvála. Pesimismus je při nejlepším citový polosvátek; radost je lomozné úsilí, jímž žijí všechny věci. A přece, podle zdánlivých podmínek života, jak je vidí pohan nebo agnostik, tuto základní potřebu lidské přirozenosti nelze uspokojit nikdy. Radost by měla být expanzivní; pro agnostika však musí být soustředěná, musí se tisknout do jediného koutu světa. Zármutek by měl být soustředěním; pro agnostika se však jeho zoufalství rozlévá po celé nepochopitelné věčnosti. Tomu říkám narodit se hlavou dolů. O skeptikovi lze právem říct, že je převrácený; neboť jeho nohy se kývají nahore v jalové extázi, zatímco jeho mozek trčí do propasti. Pro moderního člověka je nebe vlastně pod zemí. Vysvětlení je prosté: stojí na hlavě, a to je velmi vratká základna. Když však najde své nohy, uvědomí si to. Křesťanství uspokojuje náhle a dokonale dávný lidský instinkt pro správnou polohu; uspokojuje ho svrchovaně v tom, že se v jeho kředu radost stává něčím obrovským a smutek čímsi zvláštním a zanedbatelným. Klenba nad námi není hluchá, protože vesmír postrádá smyslu; mlčení není krutým mlčením nekonečného a bezcílného světa. Mlčení kolem nás je spíš dočasné soucivé ticho jako v pokoji nemocného. Možná že je nám povolena tragédie, ačkoli jde vlastně o jakousi milosrdnou komedii; protože zběsilá energie božských věcí by nás porazila jako opilá fraška. Své slzy sneseme snáz, než bychom snesli nesmírnou lehkovážnost andělů. A tak snad sedíme v hvězdné komnatě mlčení, zatímco smích nebes je pro naše uši příliš hluchý.

Radost, která byla určitou reklamou pohanství, je pro křesťana obrovským tajemstvím. A uzavíraje tento chaotický svazek, otvírá znovu tu zvláštní knížku, z níž celé křesťanství vyšlo, a jsem zaujat novým poznatkem. Jako ve všem ostatním i v tomto směru převyšuje ohromná postava naplňující evangelia všechny myslitele, kteří se považovali za velké. Jeho patos byl přirozený, skoro neúmyslný. Stolkové, staří i noví, byli hrdí, že dovedou utajit slzy. On je nikdy neskryval. Lidé je viděli na jeho nezakryté tváři při různých příležitostech, jako když se zdálky díval na svoje město. Něco však přece jen tajil. Slavnostní nadlidé a diplomaté světových mocností jsou pyšní na to, že ovládají svůj hněv. On svůj hněv nepotlačoval. Shazoval nábytek z chrámových schodů a ptal se lidí, jak chtějí uniknout pekelnému ohni. Ale přece něco nedával najevo. V této otřásající osobnosti byl určitý rys, který je nutno nazvat ostychem. Bylo tu něco, co skrýval přede všemi, když vstupoval na horu, aby se modlil. Bylo tu něco, co zahaloval náhlým mlčením nebo útočnou osamělostí: něco příliš velkého, než aby nám to Bůh krácející po naší zemi ukázal; a mnohokrát mě napadlo, že to byl smích.

Ortodoxie a dnešek

Londýnský novinář, spisovatel a básník Gilbert Keith Chesterton (1874-1936) má u nás dlouholetou tradici. Už roku 1913 vyšel Kamarád Čtvrtek, roku 1915 u Josefa Floriana ve Staré Říši na Moravě Heretikové a roku 1918 Orthodoxie, obojí v překladu Antonína Stříže; dále Prostota Otce Browna, Létací hostinec, Nottinghami-llský Napoleon, Klub podivných živností, Koule a kříž, Muž, který byl příliš živý, Co je špatného na světě, Ohromné maličkosti, Eu-genika a jiná zla, Moudrost Otce Browna, Pověra rozvodu, Stromy pýchy, Muž, jenž věděl příliš mnoho, Bernard Shaw, Nesmrtelný člověk, Nedůvěra otce Browna, Povídky o dlouhém luku, Bouře a úvahy. Po roce 1945 vycházeli kromě několika nových titulů většinou nové překlady již uvedených prací. Ortodoxii přeložil znovu Timotheus Vodička (1947). Třetí překlad Orthodoxie od Jana Čulíka měl vyjít v roce 1972, komunistická cenzura jej však zakázala.

Navzdory Chestertonově popularitě existuje běžně mylná představa, že jde o vtipného autora detektivek, kieiý podobně jako Oscar Wilde a G. B. Shaw holduje slovním hříčkám a paradoxům. Také málokdo ví, že Chesterton byl nejoblíbenějším autorem a literárním vzorem Karla Čapka, který jej jako první předseda PEN klubu zval opakovaně, leč marně, do Prahy. Stopy jeho vlivu a myšlenek nalézáme nejen v Čapkových povídkách, románech a dramatech, ale i v jeho výtečné umělecké závěti, v poslední nedokončené knize Život a dílo skladatele Foltýna.

Ortodoxie, kterou Chesterton napsal roku 1908, čtrnáct let před vstupem do katolické církve, jev podstatě autorovou duchovní autobiografií či vyznáním a klíčem k jeho dílu. Lze bez nadsázky říci, že představuje tematický horizont a centrum všeho, co publikoval za víc než čtyřicet let své fantasticky bohaté literární činnosti (jde téměř o sto svazků, nepočítaje novinářské články).

Každé umělecké, literární nebo filozofické dílo vyrůstá nezbytně z určité dobové atmosféry a je jí poplatné svou problematikou i stylem. Avšak to, co přežije generační změny názorů a vkusu, tvoří jeho velikost. Snažíme-li se tedy dnes, s odstupem téměř devadesáti let (což je pro definitivní úsudek zajisté krátká doba), Ortodoxii kriticky hodnotit, setkáváme se nutně s tím, co je dobové, i s tím, co je trvalé a obecně platné.

Není pochyby, že mnohé otázky, jimiž se kniha zabývá, během desítekletí zvětřaly; je jisté, že v mnohém vývoj nedal Chestertonovi za pravdu a že se leckterý čtenář o několik generací mladší, příslušník jiného národa s odlišnými zkušenostmi a tradicemi, těžko orientuje v spleti dobových polemik a problémů. To, oč se bojovalo na počátku století, je v řadě případů buď rozhodnuto, nebo zapomenuto. Fyzika a biologie ovládly svět a podstatně ovlivnily i filozofii. Vývojová teorie se stala neoddiskutovatelnou. Organizovaná náboženství mají k sobě po prožitých útrapách daleko blíže. Materialismus po hrůzných zkušenostech totalitních ideologií zakryl svou tvář a čeká na novou příležitost. Modernismus se stal historickou epizodou. Agnosticismus se opírá o pozitivistickou vědu a přežívá v mysli poctivých, ale krátkozrakých a v podstatě dezorientovaných intelektuálů. Teosofické nauky se aktualizovaly novými poznatky západních psychologů, psychiatrů a thanatologů.

Ortodoxie ovšem není pouhý historický dokument. I když pomineme typický paradoxní fakt, že jde vlastně o jednu z nejzdařilejších obran křesťanství - napsanou outsiderem, zbývá nepřeborné množství skvělých původních myšlenek trvalé lidské hodnoty, které bychom stěží mohli najít jinde. Chestertonovu filozofii vyloženou v této knize, lze právem nazvat filozofií zdravého rozumu, všedního dne a evropského, snad i kosmického vlastenectví. Ortodoxie je varováním, chválou i obranou.

Největší nebezpečí tkví v násilném zjednodušování, poněvadž znamená vždy vyšinutí svobodné a nezmrazitelné rovnováhy zdravého rozumu na tu nebo onu stranu. Filozof rovnováhy tu protestuje proti myšlenkám znemožňujícím myšlení, proti teoriím a ideologiím odtrženým od života, jež postrádají cit pro mnohotvárnou a mnohohrstevnou skutečnost a chápou člověka jednostranně. Dospívá k paradoxnímu závěru, že myšlenkový rozvrat není způsoben nevážnou fantazií, ale zdívočelým rozumem. Blázen je ten, kdo ztratil všechno kromě rozumu.

Celý život Je pohádkový příběh plný divů, avšak neustálé opakování a návyk nám brání, abychom je viděli. Je třeba znovu objevit svět, dívat se očima dítěte a žasnout nad tvrdostí dřeva, mokrostí vody a mýdlovostí mýdla. Toto odhalování vztahů a smyslu věcí má rys romantické, téměř detektivní dobrodružnosti. Vede k úžasu nad světem a tím k vděčnosti za život a k jeho chvále. Min proti pesimismu, ale i proti optimismu. Neboť pesimista je nevděčný člověk, kléry je unaven ne utrpením nebo zlem, ale radostí a dobrem. A optimismus se zas proviňuje tím, že pokládá za dobré všechno, takže je neschopen cokoli změnit.

Neméně aktuální je obrana evropské kulturní tradice, která spočívá na dvou sloupech - antice a křesťanství. V protikladu k orientálním kultům nicoty a nit vány definuje Chesterton pozici evropanství a hodnoty, které by měl každý Evropan znát, udržovat a hájit, má-li zůstat Evropanem. Je (o svět, který není jen majetkem živých; i mrtví v něm mají svůj demokratický podíl. Je to svět, kterému bychom měli za všech okolností zachovat věrnost jako otcovskému sídlu s

rodovou vlajkou na věži.

Čistá Ortodoxie znamená vstoupit do dravého proudu myšlení, v němž neustále narážíme na jiskřivé nápady a formulace, které se svou britností vrývají do paměti a stávají se trvale platnými citáty, součástí myšlenkového pokladu kulturního světa. Vážnost tematiky je neustále nadlehčována komikou pohybující se na samém okraji absurdity. Humor je tu protiváhou suchopárného vědeckého slohu, k němuž měl Chesterton jako novinář vrozený odpor. Jde v podstatě o geniální Improvizaci, bezprostředně působící hlubokou a přitom vtipnou rozpravu, jež ustavičně používá protikladných vět a ozvláštňujících přirovnání. Je to obrana všeho, co autor považuje pro lidskou existenci za nezbytné. Obrana pravdou postavenou na hlavu, aby přitahovala pozornost, bořila konvence, uvolňovala cestu nezaujatému pohledu na svět a zneklidnila člověka tak, že ztratí půdu pod nohama a začne hledat a přemýšlet sám. V čemž je vlastní a podnětný význam této knihy pro každou dobu.

červen 1992

Překladař

Vysvětlivky

agnosticismus - druh skepse, který tvrdí, že rozumové poznání nemůže proniknout za hranice smyslové zkušenosti a že metafyzické názory, zejména víru v Boha nelze dokázat.

Alenka v zemi divů. - známá dětská knížka Lewise Carrolla

altruismus - cítění ve prospěch bližních, nesobeckost

Alva, též Alba Fernando Alvarez de Toledo (1508 - 1582) - španělský generál, který jako regent Filipa II. potlačil krvavé povstání v Nizozemí (18.000 popravených včetně Egmonta). Podobně si počínal v Portugalsku.

Alžběta I. (1533 - 1603) - anglická královna z rodu Tudorovců, dcera Jindřicha VIII.

Apokalypsa - zjevení apoštola Jana na ostrově Patmu; přeneseně něco fantastického a hrůzného

Archer, William (1856 - 1924) - anglický kritik, překládal Ibsena a podporoval G. B. Shawa

ariánství - heretické učení alexandrijského kněze Ariana (256? - 336), který hlásal, že Bůh ještě před stvořením světa zplodil svého Syna, který je prvním tvorem, není však věčný ani rovný Otci

Aristoteles (384 - 322 př. Kr.) - vedle Platóna nejslavnější řecký filozof, zakladatel peripatetické školy

Armageddon - bojiště, kde podle Zjevení sv. Jana (16,16) má být

definitivně rozhodnut zápas mezi silami dobra a zla

Arnold, Matthew (1822 - 1888) - anglický básník a kritik

Artemis - řecká panenská bohyně lovu, měsíce a noci

Atalanta - řecká mytická lovkyně, název Swinburnovy básně

Athanastovo krédo - přesná formulace katolické nauky o Trojici a Vtělení

Bacon, Francis (1561 - 1626) - anglický filozof a státník. Jako lord kancléř byl obžalován, že přijímá úplatky, a zbaven úřadu. Zbytek života strávil v ústraní.

Battersea - londýnské předměstí

Becket, Thomas sv. (1117 - 1170) - arcibiskup z Canterbury, mučedník, zavražděn stoupenci krále Jindřicha II. v canterburské katedrále 29. 12. 1170

Belloc, Hilaire (1870 - 1953) - anglický katolický historik, spisovatel a esejista, přítel Chestertonův

Bernard sv. z Clairvaux (1090? - 1153) - učitel církve, zakladatel a opat cisterciáckého kláštera v Clairvaux

Besantová, Annie (1847-1933) - anglická teosofka a sociální reformátorka, předsedkyně Teosofické společnosti

Bossuet, Jacques Benigne (1627 - 1704) - francouzský kazatel a spisovatel

Bradlaugh, Charles (1833 - 1891) - anglický sociální reformátor; bojoval za volební právo žen, kontrolu porodnosti a odborové organizace

Burne-Jones, Sir Edward (1833-1898) - anglický malíř a grafik, Jeden z představitelů prerafaelitského hnutí. Své náměty čerpal převážně ze středověku.

Carlyle, Thomas (1795 - 1881) - viktoriánský literát a historik, obdivovatel Goetha, Schillera, Friedricha Velikého a Cromwella. Dle jeho názoru jsou hybnou pákou dějin silné osobnosti.

Catullus, Gaius Valerius (84? - 54? př. Kr.) - jeden z největších římských lyrických básníků

Cecil lord - britský státník a diplomat

Cowper, William (1731 - 1800) - anglický básník. Trpěl melancholií a občasnými duševními poruchami a depresemi, kdy pochyboval, zda je - podle kalvínské nauky - vyvolen k spasení. Většinu života strávil v péči přátel na venkově.

Cromwell Oliver (1599 - 1658) - anglický lord protektor, hlavní postava puritánské revoluce, geniální, avšak krutý a nesnášenlivý vojevůdce

Curzon, lord (1859 - 1925) - britský státník

Danton, Georges Jacques (1759 - 1794) - francouzský právník, vedoucí postava Francouzské revoluce

darwinismus - evoluční teorie vyslovená Charlesem Darwinem (1809 - 1882) o přirozeném výběru přežíváním nejzdatnějších jedinců

Descartes, René (1596 - 1650) - francouzský filozof a matematik

determinismus - nauka o nevyhnutelné příčinné podmíněnosti jevů v přírodě a ve společnosti

Disraeli, Benjamin (1804 - 1881) - britský státník a ministerský předseda za vlády královny Viktorie

Dominik sv. (1170- 1221) - zakladatel dominikánského řádu

dryády - lesní víly

Dryden, John (1631 - 1700) - anglický básník, dramatik a kritik, poeta laureatus 1668
Eduard Vyznavač (zemřel 1066) - anglosaský král, založil westminsterské opatství, pro zbožné činy nazván Vyznavačem a prohlášen za svatého
elf - skřítek (v keltském bájesloví)
Emmerson, Ralph Waldo (1803 - 1882) - americký esejista, básník a filozof
Endymion - v řecké mytologii krásný pastýř, miláček bohyně Luny
Epiktet (nar. kolem r. 60 po Kr.) - římský stoický filozof, který učil, že dobro je v člověku, a hlásal bratrství všech lidí
Eptkwos (341 - 270 př. Kr.) - řecký filozof. Definoval filozofii jako umění učinit život šťastným. Jediným dobrem je mu duševní pohoda, jas a klid. Jeho učení bylo později mylně vykládáno tak, že cílem života je jíst, pít a mít se dobře, což je opakem jeho nauky.
Eukleides (kolem r. 300 př. Kr.) - řecký matematik, zakladatel euklidovské geometrie
Ewiptdes (480? - 406 př. Kr.) - řecký tragický básník
FraAngelico (1387 - 1455) - florentský malíř, vstoupil do dominikánského kláštera ve Fiesole, kde vytvořil své nejlepší dílo. Vyzdobil též freskami klášter sv. Marka ve Florencii a Vatikán.
France, Anatol (1844 - 1924) - francouzský spisovatel ironického a satirického ražení, nositel Nobelovy ceny za literaturu
Franklin, Běry amin (1706 - 1790) - americký státník, vědec, vynálezce, vydavatel a spisovatel
František z Asstsi sv. (1182? - 1226) - zakladatel františkánského řádu
Freeman, Edward Augustus (1823 - 1892) - anglický historik. Jeho hlavním dílem jsou šestisvazkové Dějiny normánského panství.
Garibaldi, Giuseppe (1807 - 1882) - italský vlastenec a revolucionář. Bojoval nejprve za republikánské myšlenky, později podporoval sjednotitelské snahy Viktora Emanuela.
Gautama Buddha - (kolem 563 - 483 př. Kr.) - indický náboženský vůdce, zakladatel buddhismu
Giotto (1266? - 1337?) - florentský umělec, který hluboce ovlivnil evropské malířství. Nejslavnějším dílem je 38 biblických fresk v Padově. Jako jeden ze stavitelů florentského chrámu Santa Maria del Fiore navrhl její bohatě zdobenou zvonici.
gnóze - nábožensko-filozofické hnutí doby helenistické, charakterizované vírou v gnózi, t.j. intuitivní poznání duchovních pravd, jímž se duchovní prvek v člověku může osvobodit od otroctví hmoty. Křesťanství, s nímž dlouho soupeřilo a na němž zanechalo své stopy, je považováno za herezi.
Grahame, Cunningham (1852 - 1936) - skotský spisovatel
Grim, Jakob (1785 - 1863) - německý filolog, zakladatel srovnávacího jazykozpytu. Se svým bratrem Vilémem sebral a vydal německé lidové pohádky.
Haeckel Ernst (1834 - 1919) - německý biolog a filozof, propagátor Darwinovy teorie
Hanwell - londýnské předměstí s ústavem pro choromyslné
hedonik - stoupenec filozofie, která považuje rozkoš za hlavní cíl člověka
Herbert, George (1593 - 1633) - anglický náboženský básník, patřící k tzv. metafyzické škole
Hwdey, Thomas Henry (1825 - 1895) - anglický biolog propagátor darwinismu
Ibsen, Henrik (1828 - 1906) - norský dramatik, jedna z nejvýznamnějších postav moderního světového divadla
Ifigenie - v řecké mytologii dcera krále Agamemnona a Klytáimnestry. Aby získal příznivý vítr pro své loďstvo plující k Tróji, Agamemnon obětoval Ifigenii bohyni Artemis. Ta ji však zachránila a učinila kněžkou ve svém chrámě na Tauridě.
imanentismus - filozofie, která učí, že bytí je jen vnitřním obsahem obecného vědomí, a popírá existenci objektivního světa vně vědomí
introspekce - pozorování vlastních duševních stavů
Isis - egyptská bohyně, sestra a manželka Osirise. Její kult se rozšířil v prvních stoletích po Kr. po celém středozemí a byl jedním z velkých soupeřů raného křesťanství.
Izák - syn starozákonního patriarchy Abraháma. Na důkaz víry nabídnut otcem jako oběť Hospodinu, božím zásahem však zachráněn.
jakobíni - radikální politická skupina za Francouzské revoluce
jakobité - přívrženci dynastie Stuartovců v exilu po revoluci r. 1688. Usilovali o znovunastolení krále Jakuba II. na anglický trůn.
James, Henry (1834 - 1916) - významný americký spisovatel psychologických románů. Jeho bratr William, psycholog a filozof, je původcem teorie pragmatismu.
Jana z Arku (1412? - 1431) - francouzská národní hrdinka a svěťice. Její četná vítězství nad Angličany způsobila v Stoleté válce obrát ve prospěch Francouzů. Později však vydána Angličanům, obviněna z čarodějnictví a kacířství a upálena.
Jeronym sv. (347? - 419?) - učitel církevní, autor latinského překladu bible
John Gípin - komická balada anglického básníka Williama Cowpera
Jultán Apostata (331 ? - 387) - římský císař, synovec Konstantina I. Snažil se obnovit pohanství, v němž viděl velikost a slávu starověku, avšak neúspěšně.
Jupiter - starořímský nejvyšší bůh
Kalvín, Jan (1509 - 1564) - francouzský náboženský reformátor. Působil v Ženevě, v Basileji a ve Štrasburku. Odmítl papežskou autoritu, hlásal ospravedlnění pouhou vírou a předurčení. Jeho nauka se stala základem teologie skotských presbyteriánů, anglických a amerických puritánů a francouzských hugenotů.

Karel I. (1600 - 1649) - anglický král z rodu Stuartovců, popraven Cromwellem za občanské války
karyatida - socha podpírající římsu, balkón nebo výstupek
Kateřina Sienská sv. (1347 - 1380) - italská dominikánka, patří k velkým katolickým mystikům
Kazatel - kniha Starého Zákona
kentaur - postava z řecké mytologie, půl koně a půl člověka
Konjucius (551 - 479př. Kr.) - čínský etický učitel. Hlásal úctu k rodičům, zásadu střední cesty a pochopení pro druhého.
Konstantin Veliký (274? - 337) - jeden z posledních římských císařů, který přesunul centrum říše z Říma do Konstantinopole (Cařihrad, Istanbul). Sympatizoval s křesťanstvím a Milánským ediktem r. 313 je prohlásil za státem uznávané. Dal se však pokřtít až na smrtelné posteli.
kontemplace - rozjímání krédo - vyznání víry
Kwava Marie - anglická královna v letech 1553 - 1558, dcera Jindřicha VIII., manželka španělského krále Filipa II. Jako horlivá katolička usilovala o smíření Anglie s Římem. Pronásledovala protestanty, odtud přívlastek Krvavá.
kvakeři - náboženská společnost, která vznikla v 17. století v Anglii z popudu George Foxe. Podle jejich názoru není třeba duchovního prostředníka mezi Bohem a člověkem, stačí "vnitřní světlo". Při náboženských shromážděních, která jsou tichým rozjímáním, vystupují náhle osvícení jednotlivci, modlí se a kázají. Oficiální název je společnost přátel, kvakeři je lidová přezdívka vyjadřující, že se věřící při shromážděních třesou extatickým vzrušením.
kvietismus - extrémní forma mysticismu, která má svůj původ ve Španělsku konce 17. století. Po vzoru orientálních náboženství se vzdává jakéhokoli duchovního snažení a pouhou pasivitou usiluje o sjednocení s Bohem. (Lat. quies znamená klid.)
Kybélé - ve frygické mytologii Velká matka bohů, v Řecku ztotožněná s Déméter a Rheou
lama - tibetský buddhistický mnich
Leopold II. (1835 - 1909) - belgický král, kolonizátor Belgického Konga, známý bezohlednou hrabivostí a zhýralým životem
Liberální církev (Broad Church) - směr v anglikánské církvi, který netrvá na přesně vymezené nauce a dogmatech
lunatik - náměsíčník, blázen
Malthus, Thomas Robert (1766 - 1834) - anglický ekonom; soudil, že chudoba je nevyhnutelná, protože lidstvo se množí geometrickou řadou, kdežto prostředky výživy rostou pouze řadou aritmetickou.
Marcus Aurelius (121 - 180) - římský císař a stoický filozof
Marlborough, John Churchill vévoda (1650 - 1722) - anglický generál a státník. Jeho kariéra je směsicí amorálnosti, obojakosti, obratnosti a génia. 152
Ortodoxie
Medusa - v řecké mytologii jedna z tří obludných gorgon s hadími vlasy. Každého, kdo na ni pohlédl, proměnila v kámen.
Mercie - jedno ze sedmi anglosaských království v 6. - 9. století
Milton, John (1608 - 1674) - velký anglický puritánský básník, autor "Ztraceného ráje"
modernismus - nábožensko-filozofický směr snažící se o smíření vědy 19. století, zejména darwinismu, s historickým křesťanstvím. Popírá viru v nadpřirozeno a církev považuje za lidskou instituci.
Mohamed (570? - 632) - prorok islámu, zakladatel jednoho z velkých světových náboženství
montismus - filozofické učení, že všechny věci mají jednu podstatu, a to buď hmotnou, nebo duchovní; opak dualismus, pluralismus
monstrum - obluda, příšera
Nero (37 - 68 poKr.) - římský císař, známý svou krutostí
Newton, Sir Isaac (1642 - 1727) - velký anglický fyzik, matematik a filozof
Nietzsche, Friedrich (1844 - 1900) - německý filozof. Ve svém díle "Tak pravil Zarathustra" odsuzuje tradiční křesťanskou morálku jako otrockou a hlásá morálku aristokratickou, která vzniká z vůle k moci. Člověk se musí vlastní vůlí změnit v nadčlověka, který bude mimo dobro a zlo a zničí dekadentní demokracii.
nirvána - blažený klid, zapomnění. Podle buddhistického náboženství stav nejvyšší blaženosti, vysvobození z koloběhu života a splynutí s vesmírem.
Nolo episcopari - Nechci být biskupem, nechci vládnout.
Nottinghill - londýnská čtvrť
Nový Jižní Wales - stát jižní Austrálie s hlavním městem Sydney
oligarchie - vláda několika málo osob
Omár (581? - 644) druhý kalif po Abu Bakrovi, nástupce Mohamedův. Svými výboji rozšířil podstatně politickou moc islámu.
Paine, Thomas (1737 - 1809) - politický teoretik a spisovatel, jeho myšlenky měly vliv na Americkou revoluci a Prohlášení nezávislosti
Pan - starořecký bůh lesů a pastvin, ochránce stád panogonistický - sobecký ve všech směrech
panteismus - přesvědčení, že Bůh je ve všech věcech a všechny věci jsou v Bohu; Bůh a vesmír jsou jedno.
paradox - zdánlivě protismyslný výrok odporující uznávanému názoru a odhalující střetnutím protikladů často hlubší pravdu
Pendennis - viz Thackeray
Plantagenetovci - anglická královská dynastie. "Prvním největším z Plantagenetovců" je míněn Jindřich II. (1133 - 1189), známý svým sporem s arcibiskupem Tomášem Becketem

Platón (427? - 347? př. Kr.) - řecký filozof, jeden z největších a nejvlivnějších myslitelů všech dob, zakladatel Akademie
pragmatismus - filozofie hodnotící pravdu podle praktického experimentálního výsledku
predestinace - předurčení ke spáse; předpokládá, že člověk je vyvolen ke spáse či zatracení podle předem daného
božího plánu bez ohledu na své skutky a vůli. Extrémní pojetí této nauky hlásal Kalvín, mírnější Luther.
prenatální - týkající se doby před narozením
prerafaelité - bratrstvo britských malířů a básníků utvořené roku 1848 na protest proti pompéznosti anglického umění.
Vrací se k prostotě rané gotiky giottovské (odtud název prerafaelité, protože už Raffael jejím příliš efektní a líbivý).
Hlavním zakladatelem byl Dante Gabriel Rossetti. K hnutí se hlásil např. John Ruskin, Edward Burne-Jones a William
Morris. Prerafaelismus působil u nás na lumírovce.
Prostá církev (Low Church) - směr v anglikánské církvi, který na rozdíl od Vysoké církve nepřipisuje velký význam
autoritě biskupů a knězi, církevní organizaci, obřadům atd.
Pntbík - šašek z Shakespearovy hry Jak se vám líbí
Punch - anglický humoristický časopis
Renan, Ernest (1823 - 1892) - francouzský historik a kritik, zastánce vědeckého přístupu k dějinám, k náboženství a k
literatuře, autor racionalistického životopisu Ježíše Krista
Richard Lví srdce (1157 - 1199) - anglický král, účastník třetí křížové výpravy. Jeho jméno se stalo symbolem rytířství.
Robespierre, Maximilien (1758 - 1794) - vedoucí postava Francouzské revoluce
Shaw, George Bernard (1856 - 1950) - anglický dramatik a spisovatel, obdivovatel Ibsena a Wagnera, jeden z prvních
členů socialistické Fabiánské společnosti. Roku 1925 získal Nobelovu cenu za literaturu. Jeho hry, předmluvy k hrám a
eseje hýří vtipem a paradoxy. Byl Chestertonovým přítelem a současně soupeřem ve veřejných polemikách.
Shopenhauer, Arthur (1788 - 1860) - německý pesimistický filozof
Spencer, Herbert (1820 - 1903) - anglický filozof. Na všechny jevy aplikoval vývojovou teorii jako jednotící princip.
stoikové - filozofická škola založená kolem roku 200 př. Kr. Zenonem z Kitia. Učili, že veškerá blaženost je hmotná,
proniknutá univerzální činnou silou (bohem) a že člověk má žít shodně s přírodou a varovat se vášní.
Swedenborg, Emanuel (1688 - 1772) - švédský vědec, filozof, teolog a vizionář. Věřil, že každý hmotný jev je odrazem
nehmotných příčin. Jeho stoupenci utvořili sektu Nový Jeruzalém.
Sivburne, Algernon Charles (1837 - 1909) - anglický básník. Psal drobnou lyriku, romantické básně na klasická a
historická témata a básně s obsahem politicko-filozofickým.
teismus - filozofie uznávající existenci Boha jako rozumné bytosti, která stvořila a řídí svět
Tennyson, Alfred (1809 - 1892) - anglický viktoriánský básník, poeta laureatus
teosofie - mystický směr založený ruskou okultistkou Helenou Petrovovou Blavatskou koncem 19. století. Opírá se
převážně o indickou filozofii a zdůrazňuje skryté duchovní síly v člověku, které se stupňují převtělováním a studiem
tajných nauk. Souvisí s názory gnostiků, novoplatoniků, kabalou a s učením saského sedláka mystika Jakuba Böhme.
Thackeray, William Makepeace (1811 - 1863) - spolu s Charlesem Dickensem nejvýznamnější romanopisec viktoriánské
doby. Přesvědčen o prázdnotě a marnosti lidského života, parodoval a satirizoval ve svých románech romantické
cítění. Největším je Trh marnosti, po němž následoval Pendentis aj.
Theokritos (kolem r. 270 př. Kr.) - alexandrejský řecký básník proslavený svými pastorálními idylami
Thugové - indické náboženské bratrstvo lupičů a vrahů z počátku 19. století, kteří převlečení za obchodníky nebo
svaté muže přepadali cestující a zabíjeli je jako oběť bohyni Káli.
Tomáš Aquinský (1225 - 1274) - filozof vrcholné scholastiky, provedl úspěšnou syntézu aristotelismu s křesťanstvím.
Roku 1879 prohlásil papež Lev XIII. jeho filozofii za oficiální filozofii katolické církve.
Torquemada, Tomáš de (1420 - 1498) - zakladatel španělské inkvizice, smutně proslulý krutými vyšetřovacími metodami
transcendentní - přesahující smyslové poznání
trapisté - mnišský řád, který zachovává přísné mlčení a zdržuje se masitých pokrmů
Twain, Mark (1835 - 1910) - americký humorista
unitáři - náboženství pojímající Boha jako jednu osobu
Vaughan, Henry (1622 - 1695) - anglický (velšský) mystický básník patřící k tzv. metafyzické škole
vestálky - kněžky starořímské bohyně Vesty. Udržovaly ve Vestině chrámu posvátný oheň a byly vázány přísným
slibem čistoty.
Vysoká církev (High Church) - směr v anglikánské církvi, který zdůrazňuje význam svátostí a obřadů a uznává
autoritu biskupů a knězi
Wales - poloostrov na jihozápadě Velké Británie
Wells, Herbert George (1866 - 1946) - anglický spisovatel vědecko-fantastických a sociálně-reformátorských románů
Whistler, James (1834 - 1903) - americký malíř a grafik, žil v Londýně, kde byl znám svými výstřednostmi a štiplavým
vtipem. Psal též eseje a aforismy.
Whitman, Walt (1819 - 1892) - jeden z velkých amerických básníků, nadšený opěvovatel demokracie, zakladatel
volného verše
Wilde, Oscar (1854 - 1900) - význačný představitel anglické dekadence, estetismu a L'art pour l'artismu (umění pro
umění). Psal básně, romány - nejznámější je Obraz Doriana Greya - pohádky, dramata a eseje. Vynikl vtipem a
dokonalým slohem. Pro homosexualitu byl odsouzen na dva roky vězení. Zemřel opuštěn v Paříži, kde je také pohřben.
Spolu se Shawem a Chestertonem je velký mistr paradoxu.
Wilkes, John (1727 - 1797) - anglický politik, oponent Jiřího III., zastánce boje amerických kolonií za nezávislost
Wordsworth, William (1770 - 1850) - anglický romantický básník
Yeats, William Butler (1865 - 1939) - irský básník a dramatik, nositel Nobelovy ceny za literaturu

Zola, Emile (1840 -1902) - francouzský spisovatel, jeden z hlavních představitelů naturalismu